

André Gorz

Den svåra socialismen

Originalalets titel: ” Le socialisme difficile” (1967). Översättning: Leif Biureborgh, Gudrun Ekeflo, Olle Moberg Eva Swedenmark och Per-Olov Zennström.

Denna version baseras på den som Jonas Holmgren digitaliserat för Marxists Internet Archive (MIA).

Lästips – mer av Gorz:

[Arbetarrörelsen i överflödets samhälle](#) (1964)

[Ekologin och friheten](#) (1977)

[Ekonomisk diktatur och kapitalackumulering](#) (1974) – artikel

Innehåll

Förord	1
Första delen	2
I. Fackföreningsrörelse och politik.....	2
1. Den representativa demokratins kris	2
2. Den traditionella fackföreningsrörelsens trångmål	7
3. Nya kampområden	10
4. Masspartiets betydelse.....	15
II. Studenter och arbetare	20
III. Reform och revolution	31
1. För en socialistisk reformstrategi	31
2. Socialister och reformister. Programfrågan	37
3. Det globala alternativet. Alliansproblemet.....	43
4. Den ideologiska fronten. Nya uppgifter för det revolutionära partiet.....	47
Andra delen	54
IV. Den svåra socialismen	54
1. Alienation utan exploatering	54
2. Den nödvändiga demokratiseringen	58
3. Arbete, fritid, kultur	63
4. Självförvaltning är inte ett universalmedel	66
5. Fackförening, parti, stat.....	68
V. Kolonialismen hemma och ute	74
VI. Kina och Sovjet	84
VII. Vietnam	94
Tredje delen.....	99
VIII. Sartre, eller från medvetande till praxis	99
IX. Sartre och marxismen.....	103
1. Dialektiken och Naturen.....	105
2. Den materiella dialektikens begriplighet.....	107
3. Alienationen	111
4. Möjligheten att avskaffa alienationen	113
5. Gruppens förvandlingar.....	116

Förord

De olika avsnitten i denna bok har skrivits vid olika tidpunkter och i olika sammanhang.¹

De bildar en sammanhängande helhet och är skrivna utifrån en gemensam logik. Men varje avsnitt är en liten essä med sin egen enhetlighet, som inte nödvändigtvis förutsätter att läsaren tidigare tagit del av de föregående avsnitten.

Flera av dem har gemensamma teman. Dessa teman belyses ur olika synvinklar; somliga är mera speciella studier (som till exempel kap. II och V) andra faller inom ramen för en mer allmän sammanfattning (kap. III och IV).

Det sista partiet, som ägnas Sartre, och särskilt hans *Kritik av det dialektiska förnuftet*, ger vissa antydningar om utgångspunkterna för resonemangen.

A. G.

¹ Dessa sammanhang redovisas i notapparaten, dels för att förklara de synpunkter från vilka problemen angripits, dels som ett tack till dem som anmodat mig utarbeta de olika avsnitten och berikat dem genom diskussioner och påpekanden: framför allt Institutet för politiska och sociala studier i Mexico City, f.d. chefredaktören för *Critica Marxista* Romano Ledda, Gramsci-institutets direktör Franco Ferri, samt *Clarté* och veckotidningen *Tidsignal* i Sverige. Författaren står emellertid ensam för de framförda teserna.

Första delen

I. Fackföreningsrörelse och politik²

1. Den representativa demokratis kris

Det finns inget industriellt utvecklat land där inte den representativa demokratin genomgår en svår kris. Men vi har så länge varit vana vid att förväxla demokratin med dess former och dess parlamentariska institutioner, att vi ofta inte blir medvetna om dess dekadens förrän den dag då dessa institutioner sopas bort eller reduceras till en enbart dekorativ roll.

Men faktum är att de förändringar, som vi den dagen kommer att upptäcka i deras yttre skepnad, hållit på att växa fram sedan lång tid tillbaka. Den nya auktoritära makten som tar sitt säte på parlamentarismens ruiner fanns där redan, som en skugga, innan den fann de män som förkroppsligar den. Ty det som karakteriserar den auktoritära maktens moderna former är inte i första hand frånvaron av valda kamrar och av val utan fusk.

Det som karakteriserar en modern auktoritär regim är först och främst den faktiska centraliseringen av den beslutande makten i händerna på en oligarki som oftast är förbunden med de dominerande ekonomiska grupperna. Det är därefter, följdriktigt nog, de valda kamrarnas, de traditionella politiska partiernas, bonde- och arbetarorganisationernas, regionernas och kommunernas brist på makt över de centrala organ som utarbetar de viktiga besluten och applicerar dem. Det är slutligen de politiska partiernas dekadens: de fortsätter att nästan enbart handla på val- och parlamentsplanet, d.v.s. ett plan där det redan nu är omöjligt att forma, representera och utöva en kollektiv vilja när det gäller grundinriktningarna.

Det finns inte längre, vare sig i Västeuropa eller på den amerikanska kontinenten, något land där de valda församlingarna ännu representerar en uppfattning som samhället och det allmänna intresset demokratiskt utarbetat. Det finns inte längre någon nation där de väsentliga besluten inte fattas av expertkommittéer, skyddade för all offentlighet, och där riksdagsdebatterna inte reducerats till ceremonier utan betydelse.

I alla utvecklade kapitalistiska länder har den ekonomiska, tekniska och finansiella koncentrationen samlat en beslutsmakt, avgörande för hela samhället, i händerna på ett litet antal kapitalistiska grupper. I alla utvecklade kapitalistiska länder utan undantag är statens uppgift att sätta dessa gruppers utveckling och sätt att fungera i harmoni med det allmännas intressen. Men detta betyder omvänt *sätta det allmännas intresse i harmoni med dessa stora gruppers intressen*, med kapitalets intressen och logik. Det är nödvändigt att trygga utvecklingen och verksamheten för dessa dominerande privata grupper, nödvändiga för nationalekonomins balans, genom korrigerande och samordnande ingripanden, materiella förmåner och statlig hjälp.³

De indirekta sociala och ekonomiska kostnader som de privata gruppernas utveckling medför⁴ måste staten stå för, för att undvika att maskineriet blockeras. De materiella och sociala förutsättningarna för den privata expansionen måste i förväg finansieras av statens medel. Och till och med de åtgärder som staten anser önskvärda för systemets jämvikt måste göras

² Utvidgning av en föreläsning hållen vid socialpolitiska institutionen vid universitetet i Mexico City i februari 1966.

³ Civila och militära statliga beställningar, statslån med låg ränta till förmån för det privata initiativet, skattebefrielser, direkta subventioner etc

⁴ Undervisning, hälsovård, offentliga arbeten utförda för de folkförflyttningar som industrins geografiska koncentration etc. framkallar.

”attraktiva” från kapitalets synpunkt: de måste genom statliga hjälpåtgärder och subventioner ge kapitalet en vinstprocent som är lika hög som den det privata initiativet ger.

Dessa ständiga och nödvändiga ingripanden, karakteristiska för den statliga monopolkapitalismen, åtföljs av ett *samråd* och ett långtgående samarbete mellan den statliga och den privata förvaltningen, av ett ständigt vidgande av byråkratins handlingsfält. De viktiga beslut som bestämmer politikens grundval och ram blir på detta sätt personliga domäner för en elit: å ena sidan representanter för industri- och finanskapitalet, å andra sidan statstjänstemän som direkt är underställda regeringen och som oftast kommer från samma miljö som den ekonomiska oligarkin.

De valda församlingarna ställs på detta sätt utanför. De väsentliga besluten fattas av slutna kommittéer och undgår den demokratiska kontrollen. Detta beror dels på att dessa församlingar inte är ägnade att tjänstgöra som *samrådsorgan*, dels på att de utgångspunkter från vilka besluten fattas utgörs av affärs- och statshemligheter.

Om denna de representativa institutionernas dekadens tar form av gaullism, wilsonism, italiensk center-vänster, så kallat Great Society eller skandinavisk socialdemokrati har föga betydelse: alla dessa regimer karakteriseras av samma byråkratiska och statliga centralisering av makten, av samma brist på demokrati i de dominerande partiernas verksamhet och i utarbetandet av de politiska besluten. De har, kort sagt, samma tendens att vilja ersätta medborgarnas möjlighet att gruppera sig, utforma och utöva sin kollektiva vilja med manipulerandet och manövrerandet av de molekylariserade massorna.

Det skulle vara helt fruktlöst att vilja vända på detta förlopp genom grundlagsändringar som skulle återge åt de valda församlingarna den makt de *faktiskt* förlorat. Ett verkligt försök att återställa demokratin bör snarare börja med konstaterandet att den representativa demokratin alltid nödvändigtvis varit och är en mystifierad demokrati. Vi kan få en första ungefärlig uppfattning om dess begränsningar om vi räknar upp de områden som den, enligt kapitalismens egna ideologer, inte kan omfatta. Den kan inte omfatta produktionens art och inriktning; den kan inte omfatta arbetets tekniska och sociala uppdelning; den kan inte omfatta privatmonopolens och statens beslut om investeringar; och den kan inte heller omfatta sysselsättningen som beror av det ekonomiska överskottet. Vad återstår då? Det man kallar den individuella, den formella friheten.

Denna frihet är ingalunda likgiltig. Genom att stalinismen summariskt utmålade den som en borgerlig mystifikation fördjupade den den västerländska arbetarrörelsens splittring och bidrog till att misskreditera socialismen hos en stor del av de kapitalistiska ländernas löntagare. Men vad som är viktigt i detta sammanhang är att den individuella friheten inte utsträckts, konkretiserats och fördjupats genom den kapitalistiska utvecklingen. Den tenderar i stället att tömmas på allt sitt kulturella, sociala, ekonomiska och politiska innehåll. De kapitalistiska ländernas demokratiska liv har, i stället för att utvecklas i takt med produktions- och levnadsnivån, tömts på sin substans och hamnat i ett krisläge. Därigenom har medborgarna blivit avogt inställda till de politiska institutionerna, vilka de inser vara styrda i skymundan av krafter som undandrar sig deras kontroll.

Det finns ideologer för organisationskapitalismen som, i likhet med Seymour Lipset, anser att det kanske är bäst så. Enligt dem skulle massornas medverkan och en samhällelig förvaltning av samhället knappast vara önskvärda. En centraliserad, byråkratisk, teknokratisk och statlig förvaltning skulle vara att föredra. Å ena sidan skulle den göra individerna friare att under sin fritid förverkliga sina privata, individuella intressen; makteliten skulle befria dem från ansvar och uppgifter som i ett självstyrt samhälle skulle uppta medborgarnas tid och energi. Å andra sidan skulle förvaltningen, om den centraliserades till en kompetent elit, vara mera effektiv.

Eftersom problemen i vilket fall som helst är mer tekniska än politiska skulle en politisering av dem riskera att förhindra deras lösning.

Det viktiga skulle alltså vara att säkerställa en effektiv administration och en rationell förvaltning i syfte att uppnå en maximal utveckling av produktionen, konsumtionen, komforten och fritiden. Löntagargruppernas alla krav skulle alltså kunna reduceras till krav av detta slag och skulle, när allt kommer omkring, kunna uppfyllas genom en ökning av de producerade rikedomarna. Alla "sociala kategoriers" ansträngningar borde alltså sammanfalla för att utöka "kakan" som alla ska få sin del av. När överflödet råder, tack vare de teknisk-vetenskapliga framstegen, kommer individerna att vara fria att i konsumtion och fritid söka det verkliga innehållet i sitt liv.

Det är mot denna "amerikanska" uppfattning om framsteget, överflödet och den "auktoritära demokratin" och inte längre mot fattigdomens och diktaturens gamla former som arbetar- och socialiströrelsen i dag måste definiera sig i Europa men också i Nordamerika, i vissa latin-amerikanska länder och i Japan. I namn av vad och på vilken grundval?

Det är ganska lätt att besvara denna fråga genom att med stöd av fakta vederlägga myterna om "överflödets och fritidens civilisation".⁵ Det är också ganska lätt att påvisa det fåfängliga i denna civilisation på det rent ideologiska planet.⁶ Den sortens kritiska bevisföring är utan tvekan nödvändig. Men kritiken förblir idealistisk och utan verklig betydelse om den inte tar formen av krav som ställs och en politisk kamp som förs av en social klass som är behärskad och som kan bli den härskande.

Vilken är situationen i detta avseende? Kan löntagarna i de högt utvecklade länderna fortfarande i *praktiken* inkarnera denna kritik av följderna av och förutsättningarna för den typiska kapitalistiska utvecklingen? Eller är den, som vissa marxistiska teoretiker redan tror, dömd att integreras i ett auktoritärt system som skulle göra exploateringen godtagbar och alienationen bekväm?

Herbert Marcuses analyser kan ge oss en nyttig utgångspunkt för att studera dessa frågor. I synnerhet i sitt sista verk⁷ visar Marcuse först och främst absurditeten i det påstående på vilket konsumtionsideologierna grundar sig och som kunde ha som motto "köp och håll käft". Detta påstående är att människornas *individuella* frigörelse kan vara resultatet av ett förlopp och av metoder som vidmakthåller och intensifierar deras *kollektiva* underkastelse, att ett kvantitativt framsteg automatiskt, vid en speciell tidpunkt, övergår till ett kvalitativt framsteg. De mest avancerade kapitalistiska samhällenas utveckling visar motsatsen.

I och med att forskningens och den industriella utvecklingens kriterier blir strikt kvantitativa och ett helt samhälls ideologi och etik har ställts under produktivismens tecken, är det omöjligt att kvantiteten någonsin övergår i kvalitet, att ökningen, när det gäller makt, rikedom och individuell komfort, någonsin tar sig uttryck i en övergång från nödens herravälde till frihetens. Denna övergång kan bara äga rum om den medvetet och metodiskt krävs av människorna och i första hand av den klass som är direkt engagerad i produktionsprocessen. D.v.s. av människor som befinner sig i en sådan situation att de upplever den problematik som den absoluta ekonomiska logiken inte känner till: *varför* ska vi producera, *varför* och *hur* ska vi arbeta, *varför* och *hur* ska vi leva.

Om det finns en läxa att lära av situationen i Förenta staterna eller i Sverige är det just denna: den ekonomiska politiken i allmänhet, som är vetenskapen och det effektiva utnyttjandet av

⁵ Se nedan kap V.

⁶ Se nedan kap IV.

⁷ [Den endimensionella människan](#), (am. uppl 1964, sv. övers 1968)

begränsade tillgångar, och den kapitalistiska logiken i synnerhet, som är den *mikroekonomiska* strävan efter maximal effektivitet, är oförmögna att på basis av sin egen rationalitet göra slut på nödens herravälde. Till och med när de tekniska villkoren för att göra slut på nöden existerar rent faktiskt, som i Förenta staterna; till och med när det är tekniskt möjligt att ”pacificera existensen”, som Herbert Marcuse uttrycker sig,⁸ att avskaffa det fördummande och nedslitande kroppsarbetet, att verka för individernas utveckling och fria verksamhet, har den kapitalistiska ekonomin visat sig oförmögen att dra fördel av dessa möjligheter. Den har visat sin oförmåga därför att fritiden, utvecklandet av den mänskliga begåvningen, det kulturella skapandet, livets mål, rikedomerna i de mänskliga förhållandena, är *utomekonomiska* kategorier och rikedomar. Ty utvecklandet och värdesättandet av dessa rikedomar förutsätter att ekonomin underordnas det mänskliga, en frihetens etik och alltså upphävandet av ekonomins företrädesrätt, en revolutionär omkastning av alla perspektiv, uppbyggandet av en ny ekonomi och en ny stat.

Det finns i denna fråga en intressant överensstämmelse mellan å ena sidan Marx, å andra sidan icke-marxistiska amerikanska ekonomer som Galbraith eller Piel. Galbraith visar hur den överutvecklade kapitalismen medvetet vidmakthåller nöden och omedvetet för över den till andra områden, i stället för att avskaffa den. Till detta skall jag återkomma senare. Vissa av Galbraiths analyser sammanfaller med en berömd framställning där Marx förutser automationen och visar att kapitalismen är oförmögen att dra fördel av den.⁹

Men denna motsägelse inom kapitalismen mellan de möjligheter till frigörelse som produktivkrafternas utveckling ger och det bruk som kapitalisterna gör av dem kan bara framträda om det finns en klass som slåss för människans *individuella och kollektiva* frigörelse i ett samhälle som styrs av utomekonomiska krav. Om produktivkrafternas fulla utveckling inte föregåtts *och betingats* av en lång period av antikapitalistisk kamp, som förts för arbetets och livets eget mål, om löntagarna inte under denna kamppperiod utvecklat en förmåga till ledarskap och härskande, ett intellektuellt och politiskt avantgarde, en total uppfattning om det efterkapitalistiska samhället, då kommer produktivkrafternas fulla utveckling inte att resultera i människans befrielse. Dessutom *kommer man inte att uppfatta* motsägelsen mellan det latent överflödet och den kvardröjande nöden, kampen för livet och den kulturella misären, mellan de befrielsemöjligheter som produktivkrafternas utveckling rymmer och den alltmer maskerade auktoritära utvecklingen av samhället.

Det är från denna punkt som Herbert Marcuses analyser förefaller mig omtvistliga. Att säga att motsägelsen möjligen *inte uppfattas* är en helt annan sak än att säga att den är *omöjlig att uppfatta*. Så snart det finns motsägelse är den nödvändigtvis upplevd på en viss nivå av massans erfarenhet. Uppgiften är då att göra det möjligt att uppfatta det som inte uppfattas.

Marcuse verkar tvivla till och med på möjligheten att gripa sig an med denna uppgift. Han visar mycket tydligt utifrån det amerikanska exemplet hur en utvecklad kapitalism lyckas undertrycka och mystifiera kravet på frigörelse genom ett systematiskt betingande av individerna, i deras konsumtion, deras behov, deras tankar o.s.v. Han visar hur teknikens och rikedomens makt utnyttjas av monopolkapitalet för att göra alienationen uthärdlig eller för att förhindra att den ens medvetandegörs. Den utnyttjas också för att förhindra medvetandet om ett globalt perspektiv, ekonomiskt, kulturellt och politiskt, i vars namn den kapitalistiska civilisationen framgångsrikt kan bekämpas i sina ideologiska förutsättningar, sina värden och sin tillämpning.

⁸ Ibid.

⁹ *Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie*, s. 593-596, Dietz, Berlin: ”Så snart arbetet i sin omedelbara form har upphört att vara den stora källan till rikedom upphör arbetstiden och måste upphöra att vara måttet på rikedom och utbytesvärdet måttet på bruksvärdet ...”

Marcuses analyser har förtjänsten att vederlägga den revolutionära katastrofteorin, tron att mot fördjupandet av kapitalismens objektiva motsägelser svarar oundvikligen en fördjupad insikt om dessa motsägelser. De har förtjänsten att på nytt bekräfta att ”utan revolutionär teori finns ingen revolutionär handling”, som Lenin sade; att utan medvetande om motsägelserna kan dessa inte framträda; att den moderna statskapitalismen kan dölja dessa motsägelser, göra det än svårare för oss att bli medvetna om dem.

Ur denna analys av Förenta staternas nuvarande situation, som naturligtvis uppvisar drag som är lika giltiga för andra kapitalistiska länder, drar Marcuse emellertid litet för snabbt allmänna slutsatser som visar att det är praktiskt taget omöjligt att behålla eller skapa ett revolutionärt perspektiv och agerande inom den utvecklade kapitalismens ram. Jag tror tvärtom att den nuvarande krisen inom västerlandets arbetar- och socialrörelse beror på förseningar i dess analyser och arbete, som kan vara enbart provisoriska. Dessa förseningar har mycket skiftande historiska orsaker. Den nuvarande situationen inom Förenta staternas arbetarrörelse tycks mig inte kunna betraktas som helt typisk för en allmän tendens. Ty det amerikanska samhället skiljer sig i många avseenden från de flesta övriga kapitalistiska samhällena.

Först och främst är det ett kolonialt samhälle, grundat på immigration i ett ”tomt” land. Detta medför att de flesta staterna saknar en egen civilisation, en egen agrar och regional kultur (utom i New England och i det gamla Södern) nedärvda sociala skikt. Detta medför också ett övervägande inflytande på alla områden – i synnerhet inom jordbruket och i utnyttjandet av naturtillgångarna – av vad man kan kalla en *gruvanda*, d.v.s. ett av *våld* kännetecknat förhållande till den naturliga miljön, vilken uppfattas som erövrat land och som utnyttjas utan att man bryr sig om att bevara en levande miljö, en *kultur*. Därav följer bland annat stor rörlighet hos arbetskraften, ett relativt ringa intresse för att utveckla områdets värde och detta ”omedelbara” utnyttjande som är karakteristiskt för samhällena av kolonialt ursprung, som ger företräde åt den omedelbara konsumtionen och åt förgänglig eller snabbt förbrukad produktion framför varaktiga verk, som i Europa och i en del av Latinamerika vilar på en gammal sten- och jordkultur som Förenta staterna aldrig haft.

Det amerikanska samhället är för det andra ett samhälle som är starkt präglad av puritanism och som, i likhet med alla protestantiska länder, har varit föga öppet för marxistiskt tänkande, i varje fall mindre öppet än samhällena med katolsk (eller buddhistisk) prägel, vilka är benägna att reflektera över historiens mening, över en eskatologi. Om vi till denna svaga mottaglighet för marxismen fogar Förenta staternas avstängdhet gentemot utlandet, d.v.s. en viss provinsialism och en gammal tendens till alla klassers heliga förbund mot en yttre fiende, har vi de främsta historiska skälen – men det finns naturligtvis många andra – till den amerikanska arbetarrörelsens svaga självständighet, svaga klassmedvetande, korporatism och brist på internationalistisk anda. Och det är också skälet till att det förefaller vanskligt att överföra slutsatserna från den amerikanska erfarenheten till andra länder med högt utvecklad kapitalism.

Den snabbhet med vilken ”amerikaniseringen” av de andra kapitalistiska samhällena skett kan *bara* förklaras av den *inre* upprepningen, i Västeuropa och i Japan, av de sociala, ekonomiska och politiska skeenden som föregått bildandet av det amerikanska industriella samhället. Förvandlingen av de europeiska kapitalistiska samhällena skedde *dessutom* under det hårda *yttre* trycket av amerikansk politik och ekonomi. Västeuropa eller Japan skulle inte ha utvecklats på samma sätt utan det kalla kriget, de ekonomiska och militära hjälpprogrammen och, senare, av tvånget att på den yttre och den inre marknaden mäta sig med de stora amerikanska trusterna. Tendensen att i samma utsträckning som Förenta staterna producera *jämförbara* produkter och alltså att gå mot en konsumtionsmodell som är jämförbar med Förenta staternas

förklaras – i synnerhet genom den snabbhet med vilken den framträder – genom USA:s ekonomiska och kommersiella hegemoni i lika hög grad som genom den inre utvecklingen.

2. Den traditionella fackföreningsrörelsens trångmål

Men det är riktigt att den europeiska arbetarrörelsen, med få undantag, överraskades av denna utveckling. Den var inte tillräckligt förberedd på att reagera på den nivå där det kapitalistiska samhällets förändring skedde och där samhällets inriktning bestämdes. Med några få lokala undantag kämpade den europeiska arbetarrörelsen mot följderna av den kapitalistiska utvecklingen men utvecklade inte striden till att kräva en annan typ av utveckling. Den ifrågasatte följderna av den ekonomiska utvecklingen och den orättvisa fördelningen av dess frukter men angrep sällan denna utvecklings kvalitet och mål. Därför har arbetarrörelsens opposition oftast förblivit innesluten i och underordnad det kapitalistiska systemet och har inte lyckats bygga upp en politisk medvetenhet och en strategi som visar socialismens nödvändighet, inte som något som fogas till de dagliga kraven utan som något som ger dem deras djupa mening.

Så länge löntagarnas krav bottnade i nöd, d.v.s. i omöjligheten att leva, bar de i sig ett radikalt förkastande av det kapitalistiska samhället. Det var inte nödvändigt att på ett högt plan utarbeta en social icke-kapitalistisk ”modell”; bröd, jämlikhet, frihet var omedelbart medvetna mål och dessa mål var revolutionära.

Men från det ögonblick då kapitalismen kan ge arbetarklassen till och med begränsade fri- och rättigheter, då löntagarna kan skaffa sig det nödvändiga och till och med en smula överskott är det inte längre uppenbart att behovet att leva bättre fordrar en revolutionär omvälvning. Kravet att leva bättre kan, om det förblir kvantitativt, absorberas av kapitalismen. Och om det, i en konjunktur som är gynnsam för arbetarrörelsen, försätter kapitalismen i kris – som fallet var i Frankrike 1957-58 och i Italien 1962-63 – kommer denna kris att lösas av bourgeoisin på arbetarklassens bekostnad genom en ekonomisk och politisk motattack av arbetsgivarna *om inte* följande villkor uppfyllts: att löntagarnas krav infogas i en *politisk* strategi, att löntagarna har i reserv en alternativ politik på kort och på lång sikt, att den skapat en politisk grupp som kan påta sig makten. Det är denna politiska utväg, detta alltomfattande perspektiv, ägnat att förena arbetarnas krav på en högre nivå och vinna andra folkgrupper, som hittills fattats.

Därför har arbetarrörelsen överallt där den, som den engelska eller tyska fackföreningsrörelsen, bara kämpat för mål som gäller lönerna, till slut bidragit till att stärka det kapitalistiska systemet. Om den inte avlöses av en politisk strategi fordrar kampen för lönerna endast en omfördelning av nationalinkomsten *innanför* den kapitalistiska logiken. Då kan bara två saker hända. *Antingen* är löneökningen oförenlig med det kapitalistiska systemets struktur och jämvikt i en given konjunktur, och i så fall börjar arbetsgivarklassen, stödd av staten, en kraftmätning med fackföreningarna och vinner den, desto säkrare som fackföreningskampen inte avlösts av och förplantat sig till en politisk kamp för en stat och en ekonomi av ny typ. *Eller också* kan lönekraven absorberas av systemet och då finner fackföreningen att den inte krävt och uppnått annat än just det som systemet kunde gå med på att ge den, d.v.s. en höjning av köpkraften som arbetsgivarna kompenserar sig för genom en ökning av produktiviteten eller en intensifiering av arbetet för att återställa – och mer än så – profitmarginalen.

Kampen av trade-union-typ är alltså oförmögen att ändra systemets struktur, jämvikt, de bestående maktförhållandena och löntagarnas villkor. Den klassiska fackföreningsrörelsen accepterar underförstått att arbetarnas villkor förblir den underordnade situation som tillkommer utnyttjade, förtryckta människor, alienerade i sitt arbete. Den nöjer sig med att ställa krav på områden som individuell konsumtion, fritid, kort sagt på områden som *inte rör arbetet*; komparationer för det faktum att arbetaren förblir en icke-människa i sitt arbete.

Emellertid är denna typ av fackföreningsrörelse i kris i alla avancerade kapitalistiska länder. Den utsätts för mycket starkt tryck från statens och arbetsgivarnas sida för att genom lönepolitiken begränsa och på förhand bestämma de löneökningar som kan antas. Detta tryck visar systemets ökade osmidighet på grund av följande huvudsakliga faktorer:

- snabbheten i den teknologiska förändringen och nödvändigheten att intensifiera och planera investeringarna i förhållande till den;
- det fasta kapitalets ökade betydelse i förhållande till det löpande kapitalet, särskilt inom de mest utvecklade industrierna;
- den ökade betydelsen av amorteringar och finansiella utgifter som medför en ökad osmidighet i företagens förvaltning;
- den hårda internationella konkurrensen mellan övertrustrade firmor på en allt öppnare marknad.

Redan på företagsnivå leder dessa faktorer kapitalet att på förhand bestämma arbetskostnaderna i mellanlånga eller långsiktiga program. Fackföreningen kan därför inte förhandla om lönenivån om den inte ifrågasätter – förutom firmornas *förvaltningspolitik* i förhållande till vilken lönerna förutbestäms – *den typ av utveckling* som företagsledningarna stöder med sin politik. Fackföreningen kan på ett *effektivt sätt* ifrågasätta denna förvaltningspolitik endast om den handlar 1: *med sakkännedom*; 2: *i det ögonblick* då denna politik bestäms; 3: med målet att *förändra den* genom att ålägga kapitalet tvångsåtgärder; 4: på basis av en annorlunda utvecklingstyp (eller -modell) som omfattar branschernas och hela ekonomins inriktning.

Ty den ökade osmidigheten är inte typisk bara för företagen utan återfinns på de ekonomiska *struktureernas* nivå. Konsumtionsindustriernas expansion som har drivit fram den europeiska ekonomiska tillväxten kan bara fullföljas genom *statlig prefinansiering* av de infrastrukturer som gör denna tillväxt möjlig. Det gäller främst vägnätet och gatusystemet för privattrafiken, omflyttningen av massorna från avfolkningsbygderna som industrin lockar till redan överfyllda stora centra, skol- och yrkesutbildningen av ett stigande antal unga och vuxna som är nödvändig för industrin, den vetenskapliga och tekniska forskningen som i Förenta staterna och i Frankrike till 70 % finansieras av staten etc.

Stegringen av tillväxtkostnaderna inverkar alltså på såväl de direkta kostnaderna som de indirekta – d.v.s. de sociala kostnaderna – för den monopolistiska expansionen. Utan strukturella förändringar som angriper tillväxtens inriktning och mekanismer omfattar systemets jämvikt alltså endast trånga handlingsmarginaler. För alla moderna kapitalistiska stater gäller det under denna period att garantera de privata monopolen tillräcklig profit för att de ska kunna fullfölja sin tillväxt, under det att de så långt möjligt – i regel otillräckligt – genom statlig finansiering täcker den privata expansionens sociala kostnader. En dubbel påtryckning, statlig och privat, tenderar alltså att hålla tillbaka och på förhand bestämma löneökningarna. Denna påtryckning kommer till uttryck i en samstämmig attack från staten och arbetsgivarna mot fackföreningens förhandlingsrätt. Denna attack görs på följande nivåer: skatteplanet, blockering av statslönerna, arbetsgivarnas omedgörlighet, reducering av sysselsättningen för att framkalla en viss arbetslöshet, förvärrande av exploateringen och av arbetarnas villkor genom intensifiering av arbetet, nedflyttning av arbetare till lägre uppgifter, nedsättning av arbetersättningen etc.

Under sådana förhållanden är en kvalitativ såväl som en kvantitativ förbättring av löntagarnas villkor möjlig endast om fackföreningen angriper inte bara förvaltningen av företagen utan också systemets strukturer. De första som förstått detta är CGIL i Italien och det Vallonska FGTB i Belgien. Ty arbetarrörelsen står inför detta alternativ: *antingen* böja sig för systemets

krav och logik, låta sig integreras i det och disciplineras, med möjlighet att förhandla om de marginella förbättringar som systemet kan gå med på; *eller* kämpa för sin självständighet, men denna kan inte skyddas annat än om logiken och mekanismerna i den monopolistiska ackumuleringen förkastas och *om man på det politiska planet föreslår en annorlunda politik och en annorlunda utvecklingsmodell, en annorlunda stat och annorlunda maktförhållanden och framtvningar dem genom masskamp.*

Den europeiska arbetarrörelsen befinner sig alltså för närvarande i en avgörande fas. Inte ens de mest omedelbara arbetarkraven kan längre få något resultat utan ett ifrågasättande av den ekonomiska politiken och av de kapitalistiska ackumulationsmekanismerna, och detta ifrågasättande kan självt inte få någon betydelse om det inte når ut över protesten och konstaterandet av missförhållanden för att i stället utarbeta positiva förslag till ekonomins och samhällets förändringar.¹⁰

Med andra ord: till och med de dagliga fackföreningskraven som gäller lönerna, arbetsförhållandena och sysselsättningen fordrar *objektivt* ett angrepp på systemets ökade osmidighet och dess logik. De kan inte tillintetgöra det och *skydda sig mot dess farliga återverkningar* annat än om dess *objektiva* politiska och ekonomiska motsägelser återupptas *subjektivt* i form av medveten och sammanhängande politisk vilja.¹¹ Om arbetarrörelsen väntar alltför länge med att utarbeta ett politiskt-ekonomiskt alternativ genom att förlänga arbetarmassornas krav och ge dem en möjlighet att leda till något, kan man frukta att själva rörelsen till sist dör ut: varför fortsätta att slåss om kampen möter oöverstigliga hinder i systemet, om strejkerna inte lyckas uppnå minsta resultat och om staten och arbetsgivarna, för att bevisa det fåfänga i sammanstötningar och det fördelaktiga i "samrådet", gör de marginella eftergifter mot vilkas otillräcklighet fackföreningarna förgäves slagits?

Vi befinner oss alltså för närvarande i en övergångsperiod där kraven och påtryckningarna *ännu* är kraftiga men *redan* inte för någon vart längre, där löntagarorganisationernas medlemmar *fortfarande* energiskt vägrar att underordna sig systemet men där organisationernas ledning *redan* är splittrad vad gäller möjligheten att undvika underordning, att bevara sin självständighet, att föra över kampen på det politiska planet.

Den grundfråga som ställs i detta skede är om de krav som föds i rörelsens bas, om de skäl som arbetarna har att vägra underkasta sig och integreras i systemet kan ge inte bara en objektiv utan en subjektiv grund för en effektiv antikapitalistisk politisk plan. Grundfrågan är att veta om de omedelbara kraven är de enda medvetna eller om detta omedelbara innehåll – försvar av lönerna och sysselsättningen – täcker ett djupare förkastande, ännu oftast latent, av

¹⁰ "Den allt större oförenligheten mellan kravens självständighet och systemets stabilisering har till slut tvingat arbetarrörelsens alla fackföreningar och partier att åta sig en i hög grad politisk uppgift: att definiera ett alternativ till nationernas ekonomiska politik, ett politiskt alternativ som syftar till att utarbeta nya ackumulationsmekanismer som grundas på djupgående reformer av den ekonomiska strukturen och på ett demokratiskt beslutssystem och som visar sig kunna ge en annorlunda inriktning på statliga och privata investeringar genom selektiva kriterier. Alltså en ny och annorlunda utvecklingspolitik som är förenlig såväl med fackföreningens självständighet när det gäller att formulera kraven som med garanterad full sysselsättning och med en snabb utveckling av kollektiv konsumtion och investering, vilket har företräde i arbetarmassornas ögon." (Bruno Trentin: "Tendenze attuali della lotta di classe e problemi del movimento sindacale di fronte agli sviluppi recenti del capitalismo europeo", i *Tendenze del Capitalismo europeo*, Editori Riuniti, Rom, 1966, s. 179. Fransk översättning i *Les Temps modernes*, februari 1967.)

¹¹ "Löntagarnas gamla och nya krav kan inte längre utnyttas i lösningar som man förhandlat sig fram till inom företaget eller branschen. De fordrar i dag ännu mer än i det förflutna en projicering av de traditionella kraven på den politiska ekonomins och politikens nivå ... För att försvara sin självständighet när det gäller att ställa kraven, för att föra sin kamp för full sysselsättning måste fackföreningen hädanefter i alla europeiska länder engagera sig i en kamp av mera allmän karaktär för att förändra – i begränsad eller full utsträckning – hela ekonomins utvecklingsmekanism." (Bruno Trentin, op. cit., s. 188.)

arbetarens villkor i fabriken och i det kapitalistiska samhället, ett förkastande som skulle bli uppenbart om mera avancerade ämnen och perspektiv föreslogs för arbetarnas kamp.

Det är naturligtvis omöjligt att finna ett empiriskt svar på denna fråga.¹² Svaret kan bara sökas i handlingen: i det teoretiska fördjupandet, sedan i den praktiska prövningen, genom kampen, av det latent innehåll, av radikala och nya antagonismer som ligger under arbetarklassens traditionella, ännu levande krav och påtryckningar.

Det är naturligtvis endast på ett kollektivt sätt och under en relativt lång tidrymd som detta fördjupande och denna prövning kan föras till ett gott resultat. Men det är också självklart att om detta kollektiva och långa arbete skall påbörjas måste det vara med utgångspunkt från övertygelsen att det är mödan värt, d.v.s. att arbetarnas förhållanden, trots höjningen av deras levnadsstandard, förblir oantagliga för dem av skäl som till en del är gamla, till en del relativt nya, att det är möjligt att förena dessa skäl i en antikapitalistisk, politisk och fackföreningsmässig strategi, att det går att på detta sätt uppenbara den revolutionära *möjligheten* som i avsaknad av en sådan strategi bara kan förbli latent.

3. Nya kampområden

Den övertygelse jag skulle vilja försöka stödja är denna att det inte finns någon oemotståndlig tendens till integration av arbetarklassen utan bara en överflyttning av klassantagonismen mot relativt nya områden som de traditionella kraven ofta redovisar dåligt. Det faktum som kan tjäna som utgångspunkt är att påtryckningen, vägran att godta i förväg bestämda löner, försvaret av fackföreningsrörelsens självständighet mot försöken att underkasta den systemet är lika kraftiga – och ibland kraftigare – i industrier, yrken och områden med relativt höga löner som bland arbetare med låg eller medelgod inkomst. Det är omöjligt att förklara detta faktum blott och bart med att konsumtionsbehoven förblir otillfredsställda till och med bland arbetare med ganska höga löner. Jag tror att förklaringen snarare är att söka i följande skäl:

1. arbetaren, *vilken hans lön än må vara*, har känslan att man *aldrig* kan betala honom tillräckligt mycket för den tid, den frihet, det liv som han förlorar i tjänst hos ett företag eller en arbetsgivare som påtvingar honom hans arbetes natur, villkor och innehåll.
2. lönekravet är den omedelbart effektivaste protestformen mot arbetarens *sociala underkastelse*, mot icke-erkännandet, i fabriken och i samhället, av den del av ansvar och personligt skapande initiativ som till och med ett föga kvalificerat arbete innehåller.¹³

Dessa skäl – ignorerade av konsumtionsideologerna för vilka arbetarklassen försvinner och smälter in i medelklassen så snart den uppnått en viss levnadsstandard – ger oss möjlighet att gå tillbaka till de grundläggande och ständiga skälen till klassantagonismen, d.v.s. exploate-

¹² Varje försök att genom sociologisk enkät eller ”opinionsundersökning” lösa denna fråga *utan engagemang* är helt enkelt mystifierande.

¹³ Dessa två punkter har på ett utmärkt sätt formulerats av en italiensk arbetare vid Olivetti: ”Allteftersom produktionen ökar – och den beror direkt eller indirekt på arbetarens arbete – ökar också hans beroende, tyngden av det förtryck han utsätts för genom företagets organisation och beslut. På det tekniska planet ökar det antal viktiga beslut som arbetaren måste fatta. Oftast borde dessa beslut, i teorin, fattas på kontoren men i praktiken är det arbetaren som fattar dem. Allt detta gör att arbetaren har stor betydelse för produktionen. Men det är just på grund av detta som han blir medveten om sin underordnade ställning, antingen därför att hans funktion inte erkänns i klassificeringen av hans uppgifter eller också (och det är det viktigaste) därför att han, när han fattar alla dessa beslut som är nödvändiga för produktionen, stöter på en rad hinder, framkallar en mängd konflikter som inte beror på honom och som han inte kan undanröja. Enligt ledningen gör det tekniska framsteget arbetaren till en allt mer passiv verkställare av de beslut som fattats 'på hög nivå'. Vi inser alla genom vår dagliga erfarenhet att detta är felaktigt. I förhållande till allt detta förstår man att lönen är bara relativt hög, och i synnerhet att lönen *inte motsvarar arbetarens betydelse i produktionen och att enbart en verklig makt att själv bestämma villkoren för sitt arbete skulle verkligen motsvara hans betydelse i produktionen.*” (Mario Carrara: ”L'Inchiesta operaia alla Olivetti nel 1961” i *Quaderni Rossi*, nr 5, s. 262-263.)

ringens fortbestånd, vilken lönenivån än är, arbetarnas individuella och kollektiva underkastelse inom ramen för de kapitalistiska produktionsförhållandena, ”det outhärdliga liv” som är speciellt för arbetarnas förhållanden.

Jag begränsar mig här till att påminna om några sidor, gamla eller relativt nya, av detta outhärdliga liv:

1. På produktionsnivån

- a. fabriken despotiska eller militära ledning. De medborgerliga friheterna – yttrandefrihet, mötesfrihet, pressfrihet etc. – upphör så snart man gått in genom fabriksporten. Den bestraffande, den juridiska och den ekonomiska makten är koncentrerad i samma händer. Civilrätten har inte befogenhet att hindra godtyckliga eller illegala handlingar från arbetsgivarens sida ens när de tillkännages på förhand;
- b. ledningens handlingsfrihet då det gäller att bestämma arbetsinsatsens kvalitativa och kvantitativa innehåll (arbetets art, kvalifikation, intensitet, längd), organisationen av arbetet och systemet för betalning och uppskattning av arbetet;
- c. motsägelsen mellan den passiva lydningen och det tekniska initiativ som krävs av arbetaren och motsägelsen mellan hans ofta betydande tekniska makt i produktionen och hans totala brist på makt när det gäller den tekniska och ekonomiska inriktningen av produktionen;
- d. den kris som den traditionella klassindelningen genomgår på grund av de tekniska förändringarna och den dubbla rörelsen av *individuell* nedklassning av yrkesarbetarna och de högre *sociala* kvalifikationer som de nya specialarbetarna får;
- e. motsägelsen mellan den allmänna bildningsnivån och det tekniska ansvar som krävs av ett allt större antal arbetare och underutnyttjandet av deras förmåga i monotona och förenklade arbetsuppgifter;
- f. den andliga amputeringen av arbetaren, redan före hans inträde i arbetslivet, genom en accelererad och ofullständig ”utbildning” som hindrar honom att förstå produktionsprocessen i dess helhet och redan från början avskär honom från chanser till utveckling inom yrket etc.

2. På den globala ekonomins nivå

- a. otryggheten inom arbetet och arbetslösheten;
- b. industrins tekniska och geografiska koncentration som medför en värdedömsring av ”yrkeskapitalet” också för tekniker, ingenjörer etc.; steriliseringen – genom nedläggning av företag som inte ersätts av andra, genom tvångs- och förtidspensionering, genom övergivande av eller nedgång för hela regioner – av mänsklig energi och potentiella rikedomar, befolkningsförflyttningen, överbefolkningen av immigrationsområden som i allmänhet redan förut är bristfälligt utrustade;
- c. flaskhalsarna inom förvaltningen och inom den kollektiva serviceutrustningen i industri-centra – brist på billiga bostäder, allmänna transportmedel, den kulturella och sanitära utrustningen etc. – flaskhalsar som fördyrar levnadskostnaderna, ökar arbetströttheten och visar sig i en försämring av arbetarnas förhållanden till och med när reallönerna ökar. Det är omöjligt att avlägsna dessa flaskhalsar utan en ökning av de statliga investeringarna och det är omöjligt att frigöra tillräckligt med statliga medel utan att angripa mekanismerna för den privata ackumuleringen genom en samhällelig ledning av ekonomin ...

När jag nämner dessa huvudrubriker gör jag en godtycklig gränsdragning mellan löntagarnas villkor i produktionen och deras villkor i samhället. Men jag gör det för att bättre visa i hur hög grad deras olika synpunkter flyter ihop och berör varandra, i hur hög grad arbetarnas förhållanden inom företaget är *sociala* förhållanden och hur mycket det sociala livets förhållanden utom företaget bestäms av arbetarens villkor inom det.

Det är därför som det har blivit omöjligt att avskilja fackföreningsstriden som gäller arbetets villkor och organisation inom fabriken från den politiska eller politisk-ekonomiska striden som gäller t.ex. undervisningen, stadsplaneringen, de sociala inrättningarna, lokaliseringspolitiken etc., problem som inte kan få en varaktig lösning om de inte binds samman av en antikapitalistisk ekonomisk politik.

Och likväl är det från produktionsplatserna som striden måste utgå. Ty för det första: det är på produktionsplatserna som löntagarna på det mest direkta sättet utsätts för kapitalets despotism och gör den direkta erfarenheten av sin sociala underordning; för det andra: det är där som kapitalet, genom arbetsfördelningsmetoder som utan att vara tekniskt nödvändiga syftar till att vidmakthålla överhögheten, dominansen, söker producera sönderdelade, molekylariserade, förnedrade människor som det sedan i samhället kan härska över;¹⁴ och slutligen och i synnerhet: det är bara där som arbetarna finns i grupp, som en verkligt *kollektiv styrka*, i stånd att utföra en *direkt* och daglig kollektiv handling, avsedd att förändra deras mest omedelbart outhärdliga förhållanden och samtidigt tvinga klassmotståndaren att visa sitt rätta ansikte.

Militantismens nedgång, ”avpolitiserings”, försvagandet av arbetarklassen som politisk kraft hänger nära samman med svårigheten för klassorganisationerna att föra och utveckla kampen *utifrån arbetsplatserna*. Allt tal om kapitalets absolutism, om demokratins urholkning, om den auktoritära karaktären hos monopolsamhället får sin fulla mening först om det förs över på den gigantiska avhumaniseringsprocess som löntagarna i de stora företagen upplever. I omvänd ordning förblir allt tal för ekonomisk och politisk demokrati, för kamp mot monopolens makt, för en reformering av staten, abstrakt om det inte stöds av arbetarnas kamp mot arbetsgivarnas despotism på produktionsplatserna.

Trots att arbetarnas frigörelse *logiskt* sett inte kan ske förrän *efter* statens och de kapitalistiska produktionsförhållandenas förintande kan detta förintande framstå som ett rimligt mål för politiskt handlande endast om det klart avtecknar sig i förlängningen av de omedelbara, kortsiktiga kraven. Handlingen utvecklas inte genom att man genast siktar på den struktur som i sista hand resulterar i outhärdliga förhållanden utan genom att man börjar kampen mot de outhärdliga ”följderna” för att senare nå fram till den yttersta ”orsaken”. Löntagarna intresserar sig inte *först* för globala politisk-ekonomiska frågor och först därefter för de verkningar som de globala förändringarna kan få på deras arbetsvillkor. Det är genom att man utgår från deras villkor i produktionen, i företaget, som löntagarna kan vinnas för en politisk kamp för mål som omfattar hela samhällsstrukturen. Om denna politiska kamp inte binds samman med kampen för löntagarnas makt på produktionsplatserna kan kampen för demokratin bli ett abstrakt ord.

Ty arbetarklassen har alltid lurats i demokratins namn. Erövringen av de demokratiska rättigheterna och friheterna har aldrig gällt inom företagen, har aldrig ändrat något i förtrycket och exploateringen av proletariatet. Så snart man stiger in över företagets trösklar hamnar man i ett auktoritärt och absolutistiskt samhälle, med samma förtryck och strikta hierarki som i armén, och där privata polisstyrkor föreskriver lagarna, där innehållet i människornas yrkesliv och arbete dikteras unilateralt, på samma sätt som produktionens art, utifrån kriterier som den härskande kasten inte accepterar någon diskussion om. Till och med där arbetar-

¹⁴ Se nedan kap II (Studenter och arbetare)

klassens parti sitter vid makten – i Sverige t.ex. – kan arbetarklassen känna demokratin endast genom ”undantagsreglerna”. I företagets dagliga verksamhet är arbetarna dagsverkare på nåd och onåd, utan makt över produktionsmedlen, över anställningspolitiken, över arbetets organisering etc.

När det gäller löntagarnas arbetsförhållanden har demokratin alltså förblivit en fars. Den är inte värd att man kämpar för den om den inte stiger ned från institutionstänkandets himmel och om den inte innebär en konkret självbestämmandemakt för arbetarna i deras arbetsliv, en kollektiv makt över produktionssättet och produktionsmålen. Det är i kampen för den ”industriella demokratin”, som engelsmännen säger – d.v.s. för arbetarkontroll, ledning eller självstyrelse, en makt som med utgångspunkt från verkstaden, över gruppen och branschen, kommer att innesluta hela ekonomin och dess planering – som arbetarklassen lär sig nödvändigheten och värdet av demokratiska och socialistiska förändringar, som den lär sig att bli den härskande klassen.

Naturligtvis kan kampen för proletariats emancipation inte utmynna på företagets nivå; den kan få ett resultat bara om den mynnar ut i en politisk handling och en politisk vision som omfattar hela samhället. Men för att föras upp till och mynna ut i denna högre nivå måste kampen finnas på det lägre planet, vid grunden. Man kan höja dess nivå genom att utgå från basen, man kan inte få den att stiga ned uppifrån. Demokratiseringens huvudpersoner är massorna, annars finns det ingen demokratisering, det finns bara tekniska reformer.¹⁵

Det anmärkningsvärda ur denna synpunkt är att där fackföreningsrörelsen har koncentrerat sitt handlande på att vinna arbetarmakt på verkstadens, fabriken, branschens, arbetsorganisationens nivå har dess handling i allmänhet tagit sig uttryck i en omedelbar förnyelse av militantismen, *men också i en återpolitisering på villkor att arbetarpartiet eller -partierna har kunnat föra över handlingen inom fackföreningen till den politiska nivån.*

Vikten av detta villkor framhävs tydligt i nyligen utförda försök, i Tyska Förbundsrepubliken eller i Storbritannien, där, på grund av bristen på politisk överföring, arbetarnas vilja att slåss antingen minskat eller försökt att själv ge sig ett politiskt uttryck därför att den inte kunnat räkna med partierna.

För några år sedan ville en stor tysk bilfabrik inte acceptera fackföreningen. Proportionen inskrivna i *I. G. Metall* var ungefär en på hundra. De ansvariga skyllde på de höga lönerna och de amerikanska organisationsmetoderna. Tills en ny ansvarig beslöt sig för att gå till grunden, gick igenom fabriksverkstäderna och frågade ut arbetarna. Nästan alla klagade. Då lät han trycka och dela ut frågeformulär där han bad arbetarna bedöma sina arbetsförhållanden. Man gick igenom svaren, fördelade de huvudsakliga klagomålen under diverse rubriker

¹⁵ Arbetarrörelsen måste tillfredsställa två objektiva motsatta krav: Å ena sidan fordrar det nya innehållet i klassantagonismen att fackföreningen mångdubblar de sinsemellan samordnade centra som bedriver förhandlingar och det fordrar också ett fritt initiativ, främst på produktionsplatserna. Å andra sidan fordrar dessa målsättningar och krav mycket mer än förr (...) en aktiv närvaro av fackföreningen på de *centrala* nivåer där statens ekonomiska politik beslutas, ty där gäller det också att tillvarata arbetarnas omedelbara och långsiktiga intressen. Hela arbetarrörelsens möjlighet att undvika risken för integration beror i hög grad på det sätt varpå arbetarrörelsen kan tillfredsställa dessa två krav – utan att offra det fria initiativet att ställa krav för basnivån men också utan att låta detta initiativ förfalla till korporatism och företagsegoism ...

Detta problem sammanfaller delvis med dem som uppstår genom de nya band som i dagens Europa kan och bör upprättas mellan krav och reformer. Det gäller där en av de viktigaste aspekterna på en strategi för övergången till socialismen som vägrar acceptera auktoritära och teknokratiska illusioner och som grundar struktur-reformpolitiken på arbetar- och bondemassornas och deras allierades medvetna kamp. De är de enda styrkor som kan införa dessa reformer i samhällets ekonomiska struktur tack vare erövrandet av makt- och hegemoni-positioner av arbetarklassen och tack vare en ny demokratisk samordning av de allmänna beslutscentra.” (Bruno Trentin, *ibid.* s. 188-189.) Se också nedan kap III och IV.

och publicerade dem i företagets fackföreningstidning. Den upphetsning som följde blev så stor att en strejk höll på att bryta ut. Den avvärjdes, som normalt är i västtyska sammanhang, genom fackföreningens ingripande såväl hos ledningen som bland arbetarna.

Arbetarnas klagomål gällde huvudsakligen arbetstakten och arbetsorganisationen, arbetets monotoni, den nervtrötthet det medförde, förbindelserna mellan arbetare och förmännen, förmännen och den tekniska personalen etc.¹⁶ Förhandlingar med ledningen medförde, åtminstone tillfälligt, vissa förbättringar och därvid stannade det.

Det hade naturligtvis kunnat gå mycket längre. Arbetarnas klagomål utgjorde en typisk bas för krav på arbetarkontroll, d.v.s. kollektiv makt för löntagarna vid bestämmandet av arbetsförhållandena: takten, sammansättning av arbetslagen, organisationen av arbetet och verkstäderna, klassificering, arbetsstyrka etc. Kravens allmänna tendens på alla dessa punkter är att sammanfoga arbetsuppgifter som delats sönder i handgrepp, inrätta en rotation av de monotona arbetsposterna, inrikta de ”tekniska framstegen” (och den tekniska arbetsfördelningen) på att underordna maskinen människornas behov, d.v.s. på att *optimera* arbetsförhållandena.

Denna optimering består huvudsakligen i att arbetsinsatsen görs mera skiftande och värderas högre så att individens anlag kan komma till uttryck på ett harmoniskt sätt i stället för att man bara kräver ett enda anlag: på så sätt blir han uttröttad, förlorar sin jämvikt och utsätts för en ständig stympning. För att denna optimering ska kunna sättas upp som kampmål förutsätter den naturligtvis att fackföreningen, med hjälp av sina egna experter och i ständig kontakt med sin bas, kan utarbeta ett arbetsorganisationssystem som den ställer mot arbetsgivarnas system, inte en gång för alla utan när (och helst *innan*) en ny teknik införs. På detta plan kommer konflikten nödvändigtvis att vara *permanent*: målet, en genomgripande förvandling av arbetarnas förhållanden, framstår som viktigare än alla deleftergifter som kan uppnås.

I många fall kommer kraven på optimering att råka i konflikt med grundsatsen om maximal produktivitet. Utövandet av arbetarkontrollen framkallar då en ny serie frågor. Kan t.ex. de eller de optimeringsåtgärderna vara förenliga med produktivitetsutvecklingen? Vilka teknologiska förändringar kommer att krävas för att de ska bli det? Hur lång tid skulle de kräva? Hur mycket skulle de kosta? Vem skulle betala dem? Är det sant att firmans vinster skulle kunna anta dem utan att det inverkar skadligt på de löneökningar som begärts eller till och med på det nuvarande löneläget?

Det finns ett enda sätt att få veta det: att titta i firmaböckerna. Hur stora är firmans vinster? Hur används de? Skulle de kunna användas på ett annat sätt? Förekommer, inom trusten eller branschen, oreda, slöserier? Är dess organisation, kapacitet, produktion, i överensstämmelse med landets behov?

Kort sagt, arbetarnas kontroll över arbetets tekniska uppdelning för ovillkorligen fram till krav på arbetarkontroll över firmans förvaltning och till och med över branschens organisation, d.v.s. till ett ifrågasättande av *arbetets sociala uppdelning*.

När denna nivå uppnåtts är det omöjligt att komma längre på företagsplanet. Man måste gå förbi det. Lösningen av konflikten bör inte sökas i löntagarnas deltagande i förvaltningen,¹⁷ vilket skulle göra dem medansvariga i den kapitalistiska logiken. De skulle snabbt hamna i följande dilemma: antingen optimering av arbetet eller löneökning. Och om fackföreningen

¹⁶ Se ovan vittnesmålet av arbetaren vid Olivetti. Se också Daniel Mothé: *Militant chez Renault*, ed. du Seuil, 1965.

¹⁷ Utom i den förstatligade industrin. Och t.o.m. där på villkor att det är fråga om antingen *statsmonopol* eller *dominerande ställning* för det förstatligade företaget inom industribranschen.

förkastade det sätt varpå valet ställs upp, skulle ledningen hota att stänga företaget. Här har vi nått det kapitalistiska systemets inneboende begränsning: om kapitalet inte kan uppnå vad det anser vara dess normala utdelning strejkar det. Och mot detta strejkhott har den lokala fackföreningen ingen tillflykt om den inte kan föra över kampen till en högre, politisk-ekonomisk nivå där det kan bevisas att vad som i dag betraktas som omöjligt beror på *systemet*, ingenting annat.

4. Masspartiets betydelse

Vi står alltså på nytt inför klasskampens politiska dimension så som den kommer fram i förlängningen av basens krav. Dessa krav, obönhörligt försvarade av härdade förkämpar, som fallet är i Storbritannien t.ex., kan under en viss tid blockera de socialdemokratiska försöken att integrera fackföreningsrörelsen i systemet. Men de har i sig bara en begränsad effektivitet. Om de inte låter sig inspireras av en global uppfattning om de sociala och politiska följderna av arbetets optimering kommer de oundvikligen att degenerera till korporations- och kategori-konflikter. Det kommer då att bli lätt för arbetsgivarna att spela ut kategorier och yrken mot varandra. Genom omorganiseringar, avskedanden, tilldelande av speciella fördelar kommer de antingen att försöka göra sig kvitt de kategorier av arbetare som genom sin tekniska makt i produktionen kan föra kampen för arbetarkontroll till det yttersta, eller att vinna dessa kategorier för sig genom att erbjuda dem tillägg – som kan tas tillbaka – förbättrade arbetsvillkor, andel i vinsten, ”mänskliga relationer”. Och arbetarna kommer att låta sig fångas i fällan därför att deras speciella krav inte bundits samman med ett ”globalt alternativ” som omfattar produktions-, konsumtions-, livs- och utvecklingsmodellen.

Utarbetandet av detta ”globala alternativ” är nödvändigt för att bemöta arbetsgivarens argumentering, som ofta är mycket övertygande så länge man stannar på den mikroekonomiska rationalitetens nivå, som är företagets. Ty på den nivån är det ett faktum att manövreringsmarginalerna är små, att krav som gäller optimering *och* löner snabbt stöter på snäva gränser.

Metoden för att komma förbi dessa gränser ligger med all säkerhet i socialiseringen av vinsten eller överskottet; på villkor att man med detta inte menar att enbart distribueringen av överskottet skulle göra det möjligt att genast lösa alla kvantitativa och kvalitativa problem. Fördelen med socialiseringen av profitmassan, alltså av investerings- och ackumuleringsfunktionen, är snarare att den skulle tillåta en selektiv och kvalitativt annorlunda utvecklingspolitik som främjar de behov och önskningsar som den kapitalistiska utvecklingen undertrycker. De individuella konsumtionsbehoven – och alltså den individuella vinsten – skulle radikalt förändras.¹⁸

Ty de individuella konsumtionsbehoven är inte givna av naturen. De är i mycket hög grad bestämda av marknaden och *i synnerhet* av sättet att arbeta, av individens förhållande till arbetet. Behoven av ”överflödskonsumtion” som den utvecklade kapitalismen framkallar är inte helt ”konstlade” behov. De är i mycket hög grad den sönderdelade och stympade arbetarens behov. Eftersom han är oförmögen att intressera sig för sitt arbete och utvecklas genom det, blir han ett lättvunnet offer, utanför arbetet, för dem som handlar med förströelser, ”komfort”, *privata* kompensationer för de psykiska påfrestningar som den sociala verksamheten utsätter honom för.¹⁹

Så länge arbetet upplevs och i samhället framställs som något som upplöser individen, som ett oundvikligt tvång och förtryck, kommer hela det område som är utanför arbetet att tvärtom framställas som flyktens, förströelsens och den passiva njutningens fält. Enligt Bruno Trentins

¹⁸ Jag redogör utförligare för detta i kap III och IV.

¹⁹ Se också kap IV och C Wright Mills: *White Collar*, Oxford University Press, 1951.

uttryck: ”den alienerade konsumenten är individen som i sina konsumtionsbehov avspeglar sin alienation som produktivkraft.”

Det som man kallar ”masscivilisation” eller ”konsumtionssamhälle” kan och bör omtolkas med utgångspunkt från de kapitalistiska produktionsförhållandena. Det faktum man måste utgå från är att arbetaren och tjänstemannen är insatta i produktionsprocessen som *molekylära individer*. De är underkastade arbetets sociala och tekniska uppdelning och deltar i en produktion som inte beror av dem, vare sig i mål eller medel. Det är denna ”molekylarisering” och denna underhållna maktlöshet som skapar vad man har kallat ”massindividen”, d.v.s. en individ som inte känner sig hemma vare sig i sitt arbete eller i sin konsumtion, som inte har något grepp om sin omgivning och om samhället, som betraktar det ena och det andra som åskådare och konsument, d.v.s. utifrån, med den enda önskan att finna en tillflyktsort som är skyddad för den sociala världen, en tillflyktsort där han kan känna sig ”hemma”. Det är denna önskan som ”överflödskapitalismen” gör anspråk på att tillfredsställa efter att ha skapat den.

Den empiriska sociologin är egentligen mytskapande när den påstår sig konstatera denna önskan genom enkäter, som ett naturligt faktum eller som ett fritt val. Ty i själva verket är varje önskan bestämd av möjligheterna till tillfredsställelse, d.v.s. av de allmänna förhållandena i det samhälle där den uppstår. Med undantag för de intellektuella och de militanta önskar individerna vad de har möjlighet att uppnå under givna förhållanden och inte vad de skulle kunna få bara under andra förhållanden. Vi kan ta bilen som exempel. Arbetaren i det kapitalistiska samhället önskar en bil – eller en bättre bil – och är beredd att ha längre arbetsdagar för att få den. Och han vill ha en bil hellre än han vill ha en rymlig våning i ett harmoniskt stadslandskap, bättre skolor för sina barn, bättre hälsovård och bättre kulturella institutioner etc.

Men i stället för att dra slutsatser om en s.k. mänsklig natur ur denna önskningshierarki bör man dra slutsatser om det omgivande samhället. Det är fråga om ett samhälle där bilismen *redan är utbredd*, där transportsystemet och gatunätet organiserats för bilismen och utpekar varje individ som en potentiell bilist. Dessutom har arbetaren här möjlighet att skaffa sig en bil för att fly bort från sin förorts kyffen och gråhet. *Det beror på honom* om han kan skaffa sig en bil – under förutsättning att han inte förlorar sin anställning (vilket inte beror av honom). Däremot har han ingen möjlighet, vad han än gör, att själv skaffa sig en bättre bostad, bättre skolor, bättre kollektiv service etc. Allt detta *beror inte av honom* som individ. Det är alltså inte ens mödan värt att begära det. Allt detta skulle bara bero på honom om han inte begärde det som enskild individ *utan som medlem av en grupp* som bildats med det uttryckliga målet att ändra de sociala relationerna, att se till att formerna och förhållandena kring individernas arbete och gemensamma liv underställs deras förenade vilja.

Frågan om den optimala produktionen med utgångspunkt från bruksvärdet, den använda tekniken och levnads- och arbetsförhållandena kan inte ens ställas annat än av en bransch eller en sektors produktörer, *förenade i grupp*. Frågan om levnadssätt och modell för optimal konsumtion kan bara ställas av individerna, *förenade i grupp*, på produktions-, bostads-, kulturplatserna, på kommunens, ortens, nationens plan. Och det är självklart att när man ställer denna fråga ifrågasätter man omedelbart kriterierna för och logiken i ett system som är grundat på den maximala finansiella lönsamheten inom företagets mikroekonomiska skala. Detta kriterium resulterar i snedvridningar, brist på jämvikt, slöseri, prioritering av det överflödiga på det nödvändigas bekostnad, av ytlighet på kulturens bekostnad. Det har avslöjats av intellektuella med så olika ideologier som Baran, Marcuse, Galbraith och Vance Packard.

Om vi definierar friheten som individens möjlighet att bestämma över sina existensförhållanden och att ändra dessa förhållanden efter sina behov och sina krav på utveckling och förbätt-

ring, är det uppenbart att friheten, enligt den borgerliga demokratins definition, är en myt. Om vi definierar friheten som de sociala individernas makt över sin existens i samhället måste den kapitalistiska demokratin förefalla oss innehållslös. De enda ställen där friheten och demokratin utövas och uppnås är, i detta perspektiv, de politiska partierna och fackföreningarna, *under förutsättning* att de byggts upp med tanke på gemensam handling utifrån det gemensamma livet och de gemensamma erfarenheterna inom livs- och arbetskollektiven. Men skapandet av demokratiska partier och fackföreningar – d.v.s. grupper med social och politisk målsättning, vilkas verksamhet stöder sig på det gemensamma utarbetandet av en plan som omfattar den gemensamma existensens alla förhållanden – är bara möjligt om man organiserar individerna på de platser där de lever samlade och där deras gemensamma liv är föremål för en direkt och särpräglad erfarenhet: d.v.s. på arbets-, bostads- och utbildningsplatserna. Det finns ingen annan demokrati än den direkta demokratin som utgår från basen, d.v.s. från en demokratisk *makt*, med valda församlingar och självständiga inrättningar i fabriker, i jordbrukskooperativen, i kvarteren, i kommunerna etc.

Men den kapitalistiska ackumulations- och koncentrationsprocessen bär i sig förstöringen av lokala grupper och samfund och alltså av demokratin vid dess bas och slutligen av hela demokratin såsom utarbetande en gemensam plan. Hela utvecklingsmodellen av den västerländska typen har sin utgångspunkt i en borgerlig revolution vars grundläggande sida, den som intresserar oss här, är skilsmässan mellan det civila samhället och staten, parallell med den privata individens avskiljande från den sociala individen. Med andra ord: i den borgerliga uppfattningen om demokratin har individen frihet att fullfölja sina mål och sina individuella intressen på basis av de *existerande* allmänna förhållandena. Han har inte frihet att arbeta på en förändring av dessa allmänna förhållanden enligt *gemensamma* mål och behov. Den borgerliga revolutionen har institutionaliserat de individuella friheterna, men till pris av att friheten krympts ned till individuella möjligheter för *åtskilda* individer.

Det är staten som har till uppgift att anordna allmänna val. Dess historiska uppgift är att vaka över att de förhållanden som tillåter individuella aktiviteter bibehålls. Men därigenom är statens uppgift också att förhindra att grupper av individer utövar ett avgörande inflytande på de allmänna förhållandena och underställer dem sin gemensamma vilja. Samma misstanke faller t.ex. på fackföreningsrörelsen – som staten lätt kan bekämpa eftersom den hämtar sin styrka i offentliga massaktioner – som på arbetsgivarföreningarna – vilka är svåra att bekämpa eftersom de vilar på hemliga överenskommelser. I Förenta staterna har lagstiftningen till och med gått så långt att den likställer arbetarnas fackföreningar med en ”konspiration” för att monopolisera ”tillgången” på arbetskraft och sätta konkurrensens regler ur spel.

I detta samhälle som grundas på splittring och åtskiljande av individerna monopoliserar staten ”folkets” *suveränitet* och ser till att de grupper ständigt upplöses som syftar till att återerövra den högsta makten till förmån för *gemenskapen*. Staten uppträder som den enda representanten för det allmänna intresset gentemot de enskilda intressena men ser samtidigt till att alla intressen förblir *enskilda* och att den själv får uppgiften att jämka samman dem. Men staten utövar i själva verket denna medlingsuppgift på monopolkapitalismens villkor och alltså i dess intresse. I själva verket anstränger sig statsmakten att springa ärenden åt de dominerande kapitalistiska grupperna för att göra de privata valhandlingar, som inverkar på och förändrar samhällets allmänna förhållanden, ekonomiskt möjliga och socialt uthärdliga. I själva verket samordnar staten sina egna beslut med de dominerande gruppernas, härskar tillsammans med dem i vad Perroux kallar ”en nära symbios” och ger deras enskilda intressen ett universellt *politiskt* uttryck och en ideologisk rationalitet, som *medlar* mellan dessa enskilda intressen och samhällets allmänna intresse.

Sönderdelandet av samhället i ett myller av abstrakta individer får alltså sin motsvarighet i inkarnationen av detta samhälles enhet och universalitet i en stat som är avlägsen och abstrakt i förhållande till "medborgarna". Uppgiften att ena och integrera "medborgarna" är en särskild, specialiserad och *yttre* politisk-ideologisk uppgift, över vilken "medborgarna" i normala fall bara har ett *formellt* inflytande, d.v.s. praktiskt taget inget. Medborgarens "frihet" är att rösta då och då, att välja mellan tidningar som oftast kontrolleras av monopolistiska grupper, att höra på en radio som, när den inte är statlig, kontrolleras av samma monopolistiska grupper tack vare publiciteten, att välja mellan tio tvättmedels- och konservmärken som slåss om marknaden. Han är fri när det gäller det sekundära och har ingen makt när det gäller det väsentliga: undervisningens organisation, innehåll och metoder, investeringarnas geografiska fördelning, deras omfattning etc. Alla dessa beslut, som bestämmer samhällets inriktning och kvalitet, tillhör de kapitalistiska gruppernas maktsfär och även statens som inkarnerar deras allmänna intresse. De fattas på grundval av finansiella och kommersiella kriterier vars makroresultant på intet sätt motsvarar ett ekonomiskt, socialt och mänskligt optimum.

Det skulle vara förvånande om den borgerliga demokratis institutioner, partier och former kunde undvika att hamna i en kris, att få dåligt anseende, när de på detta sätt står mot en koncentrerad ekonomisk makt i händerna på ett mycket tunt skikt av administratörer, ofta förbundna med varandra, och mot en statsmakt som utför en politisk-ideologisk medling mellan monopolens intressen och samhällets allmänintresse. De avgörande besluten debatteras inte och har i själva verket aldrig debatterats offentligt i de valda församlingarna utan fattas internt inom maktapparaten. Dessutom är de valda församlingarna helt oförmögna att representera någon som helst "folkvilja" eftersom de härrör från en addition av heterogena och skilda röstsedlar, som molekylariserade, mystifierade individer, förda bakom ljuset i valkampanjer av publicitetsstil, får avge i namn av en rad lokala och nationella intressen utan inbördes samband.

Parlamentet skulle ha ett representativt värde och vara en återspeglning av folkets vilja endast om det bildades av *masspartier* som fick sin representativitet genom kollektiva aktioner och offentliga debatter om linjen att följa och om dessa partier hade en sammanhängande vision av samhället, en global uppfattning om dess motsägelser och om sin egen väg mot en befrielse och ett kommande samhälle. Det är i själva verket bara *i partierna* som en gemensam, demokratisk vilja kan födas, viljan hos individer som slutit sig samman kring gemensamma mål. Gemensamt mål betyder inte en sammanslagning av de identiska och skilda individuella målen utan en gemensam horisont mot vilken varje enskild individ bara kan gå fram tillsammans med alla andra och som av var och en fordrar allas förening genom alla. Det är alltså i partierna som en folkvilja kan födas och inte i valurnorna eller i de valda församlingar där en mängd olika och abstrakta önskningar läggs på varandra i en rent yttre sammanslagning. På villkor att partierna är demokratis privilegierade platser kan där en global uppfattning om människan och det kommande samhället uppstå genom debatter, utbyten och sammanställning av erfarenheter.

Detta betyder naturligtvis att man understryker att demokratis kris och nedgång i de kapitalistiska länderna framför allt är de politiska partiernas kris och nedgång. Frågan om huruvida denna nedgång är en följd eller en orsak förefaller mig onödig: den är bådadera på samma gång. Partierna har hamnat i dekadens i den mån de som främsta mål ställt upp *utövandet av makten i statens och inom det etablerade systemets ram*, en ram som på förhand med ett mycket litet spelrum fastställer Maktens allmänna politik. Den politiska rivaliteten ställer inte, under dessa förhållanden, mot varandra *flera uppfattningar* om politiken och om staten utan gäller bara *sättet* att utöva *samma politik* som är förutbestämd av styrkeförhållandena och av givna sociala relationer.

Säkert kan man säga att denna partiernas nedgång kommer sig av omöjligheten att genomföra en revolutionär omvälvning av den moderna kapitalistiska staten. Man kan också säga att den beror på att klassgränserna och klasskampen försvagats, att den radikala försvunnit som – felaktigt – anses underhålla arbetarnas misär. Jag tror inte på dessa förklaringar. Jag tror inte på att nedgången för många arbetarpartier kan förklaras enbart genom revolutionens omöjlighet. Jag tror snarare att denna omöjlighet till stor del beror på arbetarpartierna själva. Den är följden av deras kris lika mycket som orsaken till den. Först borde man klargöra orsakerna till krisen. De hänger först och främst samman med stalinismen, sedan med det kalla kriget som båda länge har paralyserat utarbetandet av en ny typ av parti, analysen av alienationen och de nya behoven, av de nya former för kamp och demokrati som är lämpliga att ställa mot monopolkapitalismens auktoritära stat. Denna analys har påbörjats endast i utkanten av den kapitalistiska världen, av relativt unga marxistiska partier.

Den allmänna tendensen i denna analys är att mot kapitalismens och socialismens auktoritära och totalitära tendenser, mot "masscivilisationen" och "massdemokratin" bygga upp centra för en direkt demokrati som, liksom den ursprungliga planen för sovjeter, lämnar plats för en bred lokal och regional självständighet och för självstyre av produktion och utbyte genom en förening av landsbygdens och städernas producenter. Det gäller att motarbeta den monopolistiska utvecklingsmodellen genom kamp för en "artikulerad" och decentraliserad demokrati, grundad på samverkan inom kooperativ, kommuner, fabriker, regioner, med deras horisontala och vertikala förbindelser.

Det gäller att befria den politiska kampen från parlamentarismens och valsystemets snaror genom att närma den till de platser där individerna arbetar och lever samman, där de har en direkt upplevelse av sina förhållanden, där deras behov och deras konflikter med det bestående samhället uppstår, där de upplever kravet på en befrielse och en makt som är oförenliga med statens nuvarande struktur.

"Partimodellen, så som vi känner den", skriver Lelio Basso,²⁰ "har oftast varit uppbyggd som svar på kraven i den parlamentariska kampen eller i den traditionella revolutionära kampen av rysk eller kinesisk typ. Men ett parti som vill leda proletariatet i en kamp som, med revolutionära mål, förs varje dag och inom samhällets alla områden måste ha en annan struktur. Först och främst bör det göra klart för sig att dess verksamhet inte kan fortsätta på det politiska fält som är utmärkande för det borgerliga samhället, d.v.s. på det parlamentariska planet (hur viktigt detta än är som återspeglings av de strider som pågår i landet). Det måste angripa själva de sociala relationerna, ty det är bara på det sättet som partiet kan organisera och leda massorna, vilka inte är abstrakta väljare utan konkreta människor, infogade i bestämda sociala relationer, som har precisa omständigheter och skäl för sin kamp.

Den representativa demokratin kan inte uttrycka och än mindre förverkliga dessa reella människors vilja. De skapar ständigt nya sammanslutningsformer, nya institutioner. Med partiernas nuvarande organisation befinner de sig oftast ovanför denna skiftande verklighet, och även om de får en bred anslutning till de allmänna principer de ställer upp lyckas de inte alltid samordna och leda de strider som utgår från olika centra av det sociala livet och som är dåligt samordnade sinsemellan. Partierna måste alltså snarast anpassa sig till den verkliga utvecklingen och veta att de ska fånga in den reella människan där hennes intresse för kampen föds, där hennes medvetande, som är motsatt den borgerliga verkligheten, tar form, så att hon känner sig delta i partilivet och så att partiet mera direkt sammankopplar arbetarnas erfarenhet med sina politiska val och sina strider.

Med andra ord: det gäller att så mycket som möjligt förstärka förbindelsen mellan basen och ledningen, att utgå från basens erfarenhet, att uppmuntra massornas initiativ, att stödja sig på denna

²⁰ "Le prospettive della sinistra europea", i *Tendenze del Capitalismo europeo*, Editori Riuniti, Rom, 1966, s. 290-292. Fransk översättning i *Les Temps modernes*, februari 1967.

erfarenhet och på detta initiativ för att ersätta den brist på demokrati som de borgerliga institutionerna underhåller och för att favorisera skapandet av de organ som krävs för denna sorts kamp.

Det är självklart att denna handlingslinje fordrar en typ av organisation som tränger in i alla centra av det sociala livet för att tolka deras mest djupgående krav, aktualisera den latent kampstyrkan och på så sätt undvika att partiet isolerar sig och fungerar i ett tomrum.

Ty där ligger den fara som hotar i dag. En fara som redan kan märkas i de få mötesdeltagarna, i de lägre medlemssiffrorna och i nedgången av partitidningarnas upplagor, i avståndstagandet från partierna som, i Frankrike, t.ex. visar sig genom bildandet av en stor mängd klubbar som samlar upp det politiska intresset i ganska dynamiska sektorer och, mera allmänt, i vad man brukar kalla avpolitiseringen, vilken förmodligen uttrycker ett avståndstagande inte från politiken utan från det sätt varpå politiken utövas.”

II. Studenter och arbetare ²¹

Under de senaste tjugo åren har produktivkrafternas utveckling framkallat en kvalitativ förändring inom den kapitalistiska ekonomin i fråga om den arbetskraft som är samhälleligt nödvändig för produktionen. Denna förändring tycks komma att accelerera.

Jag ämnar, snabbt och en smula schematiskt, visa på vissa underliggande eller explosiva motsägelser som för den europeiska kapitalismen är resultatet av denna pågående förändring. Jag vill också visa på vilket sätt kapitalismen söker dölja, avvärja eller förebygga motsägelserna. Jag har inte för avsikt att uttömmande behandla ämnet utan begränsar mig till att nämna de motsägelser som uppenbarar sig på följande nivåer:

- g. Motsägelsen mellan den ökande produktionskostnaden för socialt nödvändig arbetskraft (i synnerhet den ökande längden och kostnaden för arbetarnas utbildning) – och tendensen att så vitt möjligt undvika att samhället övertar denna sociala kostnad.
- h. Motsägelsen mellan den utbildningsart och -nivå som utvecklingen av de produktiva krafterna fordrar – och den utbildningsart och -nivå som ur arbetsgivarsynpunkt fordras för att bibehålla de hierarkiska relationerna i företaget och produktionsförhållandena i samhället.
- i. Motsägelsen mellan det produktiva arbetets tilltagande självständighet, verklig eller möjlig, och dess direkt sociala karaktär, för ett allt större antal arbetare – och dessas ställning i det kapitalistiska företaget och samhället. Det gäller här, om man så vill, den motsägelse som finns på en speciell nivå mellan de produktiva krafternas natur och de kapitalistiska produktionsförhållandena.

Bristen på kvalificerad arbetskraft anses i alla europeiska kapitalistländer vara en av de främsta flaskhalsarna som hindrar den pågående monopolistiska expansionen. I Frankrike åberopar sig den ”Femte planen” uttryckligen på bristen på yrkesarbetare, tekniker och ingenjörer för att utesluta varje form av arbetstidsförkortning före 1970. Trots att det finns en partiell konjunkturarbetslöshet i vissa industrier och en tilltagande strukturell arbetslöshet i vissa regioner, förkastade den franska regeringen i maj 1965 varje möjlighet att förkorta arbetstiden inom industrin och framhöll att en sådan förkortning, som också skulle gälla yrken där bristen på arbetskraft är stor, skulle medföra en allmän produktionsminskning och hindra expansionen.

²¹ Föredrag hållet på det seminarium som anordnades av Gramsci-institutet i juli 1965 över ”Tendenserna i den europeiska kapitalismen”, och publicerat i *Tendenze del Capitalismo europeo* och i *Revue internationale du socialisme*, nr 10, under originaltiteln ”Aspekter på motsättningen mellan kapitalistiska produktionsförhållanden och socialt nödvändig arbetskraft”.

Oavsiktligt visades alltså att den fulla sysselsättningen och en förkortning av arbetstiden fordrade ett vidgande av den flaskhals som den kvalificerade arbetskraften utgör och att arbetarnas krav när det gäller sysselsättningen och arbetstiden kunde nå resultat bara inom ramen för en politik av massiv utbildning av kvalificerade arbetare. Men denna politik är, enligt den franska regeringens egna uttalanden, oförenlig med den nuvarande monopolistiska ackumulationspolitiken: år 1970 bör antalet yrkesarbetare som årligen utbildas i yrkesutbildningscentra ha ökat med 50 % i förhållande till 1964. Men detta antal representerar då mindre än en tredjedel av de yrkesarbetare som industrin fordrar årligen.²²

Som i andra kapitalistiska länder medför bristen på kvalificerad arbetskraft att arbetstiden per vecka är alltför lång i Frankrike och samtidigt att det förekommer undersysselsättning eller en icke föraktlig arbetslöshet, i synnerhet bland ungdomen.

Den dåliga yrkesutbildningen kan inte *direkt* skyllas på en kalkyl från arbetsgivarnas sida. Tvärtom är de stora arbetsgivarna i allmänhet väl medvetna om hur brådskande det är för den nationella industrins utveckling och konkurrenskraft att genomföra en breddad utbildningspolitik, såväl kvalitativt som kvantitativt. Att investeringarna i utbildningen trots detta förblir otillräckliga (den fjärde franska planens målsättningar har bara genomförts till ungefär 40 % vad gäller yrkesutbildningen) beror huvudsakligen på att undervisningens utveckling utgör en del av de ökande kollektiva behov som den monopolistiska expansionen medför och på att regeringens respekt (om så behövs inom ramen för en korrektiv programmering) för den privata ackumulationens spontana tendenser hindrar den från att slussa över till den statliga investeringen de resurser som är nödvändiga för att täcka de kollektiva behoven.²³

Allt utspelas alltså som om den monopolistiska expansionen, genom att skilja sina direkta kostnader från sina sociala kostnader, lastar över på kollektivet de allt högre kostnaderna för fullföljandet av sin utveckling samtidigt som den förvägrar kollektivet de nödvändiga medlen.

På utbildningens område gäller de kollektiva behoven, som skapats av den pågående tekniska utvecklingen, framför allt en allmän förlängning av skoltiden, ökning av antalet utexaminerade från högre skolor eller universitet, en motsvarande ökning av skol- och universitetsutrustningen och av antalet lärare. För att dessa behov skall tillfredsställas fordras i sin tur en mycket snabb ökning av antalet studenter, en möjlighet att locka dem till den statliga undervisningen genom löner som är jämförbara med den privata sektorns, kort sagt, en överföring av resurser från den privata till den offentliga sektorn.

Men på de flesta av dessa punkter befinner sig den kapitalistiska sektorns kortsiktiga intressen i motsättning till dess långsiktiga intressen. I första hand är finansieringsproblemet helt enkelt olösligt utanför en programmering som angriper den privata ackumulationens ”spontana” tendenser. Genom att skapa kollektiva behov vilkas sociala kostnader inte kan täckas med de

²² Situationen är ingalunda bättre i Tyska förbundsrepubliken: 70 % av lärlingarna utbildas i hantverksmässiga eller halvt hantverksmässiga företag där de varje dag utför två till fyra timmars arbete utan utbildningsvärde, inte får någon grundundervisning i modern teknik utan lär sig ett yrke som de, i två fall av tre, inte kommer att kunna utöva.

Försöken att ge lärlingarna ett minimum av teoretisk utbildning har fallit av brist på lokaler och undervisningspersonal å ena sidan, å andra sidan på oppositionen från arbetsgivarna inom hantverket. (Se Leo Bauer: ”Der Stern”, nr 50 och 51, 1964; *Stand und Bedarf des Bildungswesens in der Bundesrepublik*, Stiftverband für die Deutsche Wissenschaft, D 64, Essen, 1964.)

²³ Detta är flagrant i den franska planläggningen: dess målsättning ifråga om kollektiv utrustning och socialvård har, trots att de satts lägre än de uppskattade behoven, ständigt underkastats konjunkturella krav. Med andra ord: staten har inte gett sig själv möjligheten att underställa privata grupper investeringspolitik och konsumtionsstrukturen den prioritära tillfredsställelsen av sociala mål. Den har tvärtom övergivit dessa mål när de i praktiken, d.v.s. med utgångspunkt från penningens stabilitet visar sig vara oförenliga med nämnda grupper handels- och investeringspolitik.

resurser som lämnas till statens förfogande framkallar dessa tendenser allvarliga flaskhalsar, som till slut äventyrar hela systemets expansionsmöjligheter.

Det borgerliga undervisningssystemets oförmåga att först och främst utbilda ett tillräckligt antal lärare och därefter yrkesarbetare och personer med teknisk eller vetenskaplig examen beror inte bara på den ekonomiska strukturen utan lika mycket på den sociala.²⁴ Förutom bristen på lokaler och utrustning är orsaken till denna oförmåga det sociala urval som hitintills varit förhärskande vid rekryteringen av elever till gymnasieutbildning och högre utbildning.

Ty förutom rena marginalkorrektiv ligger kostnaden för den samhälleligt nödvändiga utbildningen fortfarande på familjerna, vilket betyder att man överlämnar inlärandet av ett yrke till enskildas privata initiativ. Utöver den obligatoriska skolplikt som lagen föreskriver, betraktas fortsatta studier som privilegier för en minoritet, vars föräldrars förmögenhet gör det möjligt för den att uppskjuta sin start i "det aktiva livet". Utbildningstiden och yrkesutbildningen betraktas alltså som *improduktiva*.

Detta system råkar i häftig kris så snart produktivkrafternas utveckling fordrar *en större reproduktion av arbetskraften*,²⁵ d.v.s. behovet av att generationerna i skolåldern förvärvar högre och dyrare yrkeskapaciteter än deras föräldrars generation. Den europeiska kapitalistiska ekonomin kan för närvarande inte skaffa sig den samhälleligt nödvändiga arbetskraften i tillräckligt stor utsträckning eller av tillräcklig kvalitet om den inte socialiserar åtminstone en del av sina produktionskostnader. Antalet familjer som kan täcka dessa kostnader genom egna medel har blivit för litet.

Därigenom har, fastän fragmentariskt, framträtt en objektiv tendens att räkna in kostnaden för en vidgad utbildning i själva kostnaden för arbetskraften: i en mer eller mindre förklädd form (stipendier, familjebidrag, diverse understöd) har yrkesutbildningsarbetet med vidareutbildning eller omskolning i själva verket erkänts som ett socialt produktivt och nödvändigt arbete, genom vilket individen producerar *sig* enligt samhällets behov och får rättigheter gentemot det.

Dessa rättigheter, som främst har uttryckts av studenternas fackföreningar, omfattar särskilt: 1. Rätt till ersättning för yrkesutbildnings- eller studiearbete; 2. rätt till kollektiv utrustning som är nödvändig för att utföra detta sociala arbete; 3. rätt till en utbildning som är kvalitativt tillräcklig för att tillåta den unge arbetaren att behärska den tekniskt-vetenskapliga utvecklingen, i stället för att behärskas och diskvalificeras av den och hejdas i sin yrkesutveckling genom bristerna i sin teoretiska grundutbildning.

Dessa tre krav, som är gemensamma för de italienska och franska studentfackföreningarna och för SDS,²⁶ svarar mot det borgerliga undervisningssystemets internationella kris och i synnerhet universitetskrisen genom att uttryckligen binda samman den med kapitalismens kris. Det första av dessa krav, som gäller studieanslag *för alla*, förtjänar en speciell diskussion. Såväl till höger som till vänster framhåller man ofta att lön till *alla* studenter för deras självutbildningsarbete är ett för tidigt väckt krav i ett samhälle, där en enorm majoritet av studenterna fortfarande kommer från en borgerlig eller småborgerlig miljö. I stället för att genom socialisering av studiekostnaderna och studielön subventionera de privilegierade klasser som skickar sina barn till universitetet skulle det vara mera logiskt att öka antalet

²⁴ I Tyska förbundsrepubliken borde alla utexaminerade från högre undervisning rekryteras av undervisningsministeriet för att minimibehoven av lärare skulle kunna täckas under perioden fram till 1970.

²⁵ Se A Gorz: [Arbetarrörelsen i överflödets samhälle](#), s. 102 ff (sidhänvisningen gäller bokversionen), Temaserien, 1965.

²⁶ Sozialistischer Deutscher Studentenbund. Se "Hochschule in der Demokratie" *Neue Kritik*, Frankfurt-Main, maj 1965.

stipendier som tilldelas elever från andra socialgrupper för att på detta sätt ”demokratisera” den högre undervisningen.

Mot denna argumentering ställer studenternas avantgarde (UNEF i Frankrike, SDS i Västtyskland) följande synpunkter:

1. Man måste utnyttja den avancerade kapitalismens behov att bredda universitetsrekryterings sociala bas för att komma fram till detta behovs antikapitalistiska följder. Det gäller i synnerhet att redan nu slåss för den mest avancerade demokratiska lösningen genom att ställa som princip att samhället bör stå för kostnaderna för den socialt nödvändiga utbildningen och – genom en *samhällslön* för alla studenter – erkänna *som unga arbetare* alla elever som vid universitetet, i de tekniska skolorna och yrkesskolorna fullföljer ett samhällsnyttigt utbildningsarbete.

Inget förutbestämt öde dömer studenten av borgerligt eller småborgerligt ursprung till att ha en borgerlig eller småborgerlig uppfattning om sitt framtida yrkesarbete. Om man betraktar honom som en ung arbetare kommer den allmänna studielönen – och kampen för denna lön – tvärtom att vara ägnad att försvara honom mot hans familjemiljös inflytande och mot frestelsen att betrakta sina studier som ”ett privat initiativ” och som en förberedelse till en lönande ”karriär”.²⁷

Om man inte redan nu slår fast principen om studiearbetets sociala och socialt produktiva karaktär, om studentrörelsen – och arbetarrörelsen – låter kapitalismen införa delförbättringar som jämställer studenterna ur en fattig miljö, men inte de andra, med unga arbetare och alltså skapar klassdiskrimineringar mellan studenterna, är studiernas karaktär av socialt arbete och varje students rätt till samhällslön förnekade från början och kan bara med svårighet genomföras längre fram.

2. I stället för att säkerställa universitetsarbetets (och universitetets) självständighet syftar tilldelandet av stipendier till att förstärka studenternas beroende antingen av sina föräldrar (icke-stipendiernas fall) eller av staten eller privata mecenater (stipendiernas fall).

Ty båda hjälpsystemen – från föräldrarna eller från staten – har som följd, att studiearbetet underställs ett dubbelt system av exogena krav (eller veton):

- a. Statsstipendierna (eller den privata industrins stipendier) är eller kommer att vara förpliktigade att visa prov på exceptionell begåvning, flit och disciplin, ja till och med ideologisk konformism²⁸ medan icke-stipendierna ofta har en större självständighet i inriktningen och längden av sina studier.
- b. Stipendier som baseras på sociala kriterier tillåter staten att orientera studenter från socialgrupp 3 mot studier av ren nyttokaraktär medan icke-stipendierna kommer att fortsätta att orienteras av sina föräldrar mot studier som har den största ”sociala prestige” och mot de skolor som anses utbilda den borgerliga ”eliten”. Dessa skolor kommer att vara öppna för stipendierna endast på vissa villkor,²⁹ under det att icke-stipendierna också i fortsättningen lättare kommer att vinna inträde i dem. Ökningen av antalet stipendier kommer alltså inte att förhindra klassdiskrimineringarna och det sociala urvalet vid universitetet.
- c. Medan stipendierna i sina studier är beroende av statens krav – som, i utbyte mot den hjälp den ger dem, anser sig ha rätt att bestämma över dem, medan studielönen

²⁷ Se främst *Manifeste pour une réforme démocratique de l'Enseignement*, UNEF, 1964.

²⁸ I Tyska förbundsrepubliken på sin ”andliga mognad” och på sin ”förståelse för världen omkring dem”.

²⁹ Dessa villkor bundna till elevens grundläggande uppfostran i familjemiljö, d.v.s. till en borgerlig uppfattning om kulturen, är ytterligt svåra att uppfylla för en elev av folkligt ursprung. (Se Pierre Bourdieu och André Passeron: *Les Héritiers*, Ed. de Minuit, 1965.)

tvärtom syftar till att fastställa den motsatta rätten – är icke-stipendiaterna beroende av sina föräldrars välvilja och hålls i förmynderskap också när de uppnått den lagliga myndighetsåldern (vilket är fallet för den stora majoriteten bland dem.)³⁰

Kravet på studielön för alla, *på universitetskriterier* och inte på sociala kriterier, som står i centrum för UNEF:s verksamhet sedan 1964, framställs alltså medvetet som ett sammanhängande svar på den borgerliga undervisningskrisen och på de delreformer som den kapitalistiska staten föreslår. Genom detta krav vill studentfackföreningen dessutom visa – att endast en socialisering av studiekostnaderna gör det möjligt att befria studenterna från de borgerliga kriterierna för utbildning, kultur, karriär, ”elit”, från de kapitalistiska kriterierna för studiernas nytta eller lönsamhet, från de påtryckningar i denna riktning som utövas mot dem av föräldrarna, staten, industrin, brist på tid och resurser.

- att endast denna socialisering kan säkerställa det intellektuella, kulturella och yrkesmässiga arbetets och utbildningens och alltså själva universitetets självständighet.
- att endast den, genom enhetliga rekryteringsvillkor, kan garantera enhetligheten i den högre undervisningen gentemot klyftan mellan teori och praktik, mellan vetenskap och teknik, mellan elitkultur och nyttokultur.
- genast infoga studenterna i samhället i egenskap av unga arbetare och få dem att förstå att deras krav på självständighet och intellektuell och yrkesmässig utveckling, på en kultur som är fast förankrad i den historiska verkligheten och alltså oåtkomlig för ideologiska och merkantila degraderingar, att dessa krav står i motsättning till det monopolistiska kapitalets krav och bara kan tillfredsställas i förbund med arbetarrörelsen.

Man kan säga att studentfackföreningen försöker att på undervisningens och kulturens plan föra samma kamp för arbetskraftens emancipation och värdesättning som den arbetarrörelsen för på produktionsplanet. Men det är uppenbart att denna kamp kan vara och förbli socialistisk, kan undgå att fastna i underordnad reformism och korporatistisk verksamhet, bara om den förlängs och bärs av en stark revolutionär rörelses aktion.³¹ Ensam kan studenternas fackföreningsrörelse, hur socialistiska dess idéer och dess mål än är, inte gå ut över korporatismens gränser: den kommer oundvikligen att återfalla i den, om dess mål inte övertas av arbetarklassens partier och redan från början infogas i en vidare social kamp, som försvarar studentmiljön mot dess speciella idiosynkrasier och mytologier.³²

³⁰ Se SDS, op. cit. kap V, s. 133-141. Den enkät genom opinionsundersökning som MNEF (Mutuelle nationale des étudiants de France) har utfört beträffande de franska studenternas existensvillkor och resurser visar att studenterna av borgerligt ursprung (högre tekniska och administrativa befattningar och fria yrken) i medeltal *har mindre resurser* än de som kommer från andra sociala miljöer, med undantag för barn till anställda på lägre nivå.

De studenter som inte har några resurser (mindre än 300 francs i månaden) finns inom *alla* sociala skikt. En inkomst lägre än 300 francs per månad har: 5,6 % arbetarbarn, 7,3 % barn till anställda på låg nivå, 20 % barn till teknisk och administrativ personal på medelnivå, 6,6 % barn till fria yrken och högre tekniska och administrativa befattningar, 14 % av alla studenterna. De sociala skiktningarna återspeglas alltså dåligt eller inte alls i studentmiljön. Sammanlagt täcker franska staten bara 13,3 % av studenternas behov, familjernas hjälp 51,3 %. I medeltal skaffar sig studenterna 24 % av de nödvändiga resurserna genom icke officiellt deklarerat arbete, en proportion som stiger till 37 % för barn till anställda och bönder, och till 43 % för barn till arbetare i Paris.

Nödvändigheten att utföra icke deklarerat arbete för att leva, vilket hindrar studier på heltid och i hög grad förklarar att tre fjärdedelar av studenterna inte avslutar sina studier, finns hos studenter av alla ursprung: 18 % av barn till arbetare, bönder och sysslolösa, 16-17 % av barn till lägre tjänstemän och arbetsgivare, 12 % av barn till personal på medelnivå arbetar mer än 10 timmar i veckan.

Idén att de ”icke favoriserade” studenterna huvudsakligen skulle komma ur en enda klass motsägs helt av enkäten. (Se ”Le budget des étudiants”, *Recherches universitaires*, nr 5, 1964.)

³¹ Jfr Marc Kravetz: ”Naissance d'un syndicalisme étudiant” i *Les Temps modernes*, februari 1964.

³² Jfr Antoine Griset och Marc Kravetz: ”Kampen mot teknokratistiseringen av universitetet kan i intet fall utgöra den strategiska axeln för en självständig studentaktion. Den har en mening bara om den integreras till en enhetlig

Vi har hittills sett att den ökning i kostnad och längd som produktionen kräver av den socialt nödvändiga arbetskraften försätter i ett kristillstånd det borgerliga undervisningssystemet, som grundas på socialt urval och privat finansiering av studierna. Produktivkrafternas utveckling är den objektiva grunden för kravet på demokratisering av läroverksundervisningen och den högre undervisningen, på samhällslön för yrkeslärotiden eller studietiden, och på en genomgripande reform av universitetet.

Denna reform kan inte bara gälla rekryteringen av eleverna och studiernas finansiering. Den objektiva nödvändigheten att bredda rekryteringen av studenterna till de lägre socialgrupperna medför också en dödsdom för *metoderna* och *innehållet* i den traditionella högre undervisningen, som hitintills uppfattats som en utbildning för det borgerliga samhällets "eliter".

I stället för den falskt encyklopediska och ornamentala mandarinkulturen, avsedd att forma "skönandar" ovanför (eller vid sidan av) verkligheten, med uppgift att förse den befintliga sociala strukturen med en rättfärdigande ideologi, tilldelar industrin universitetet uppgiften att i stort antal producera yrkesmän som omedelbart kan utnyttjas i produktionen, den tillämpade forskningen och företagsförvaltningen. Monopolen är emellertid fullt medvetna om de faror som en allmän höjning av kunskapsnivån innebär för den bestående ordningen. Ty när en viss grad av kultur uppnåtts, upplevs kravet på intellektuell, yrkesmässig och existensiell självständighet med samma intensitet av de högt kvalificerade arbetarna som de otillfredsställda materiella behoven av de gamla industriernas arbetare.

Därför försöker monopolen, allt under det de kräver en undervisning som är "bättre anpassad till verkligheten", att samtidigt begränsa den högre utbildningens *kvalitet* och *antalet* studenter som får tillträde till den. "Det är inte bra", skriver t.ex. ordföranden – generaldirektören för Kodak – Pathé, "att leva i ett land där det finns ett överskott på högt kvalificerade personer, ty i en krisperiod representerar en ungdom, som har studerat länge och inte har en passande anställning, inte bara en ren förlust, på grund av de investeringar som gjorts, utan också en risk för den bestående ordningen."³³

Det anmärkningsvärda i detta arbetsgivarresonemang är inte bara viljan att begränsa antalet "högt kvalificerade personer" till det antal "passande anställningar" som finns "i en krisperiod", det är också den utilitära uppfattningen om kulturen – den är en "ren förlust" om den inte för till en "passande anställning" – och den kulturella malthusianismen, motiverad av fruktan att en alltför stor spridning av kulturen innebär en fara för den "bestående ordningen", d.v.s. de kapitalistiska produktionsförhållandena och de hierarkiska relationerna inom företagen.

I själva verket gäller det för de stora arbetsgivarna att förena två motsägande krav: å ena sidan kravet på en utveckling av den mänskliga förmågan som den moderna produktionsprocessen

strategi inom arbetarrörelsen som angriper själva strukturerna i den kapitalistiska regimen och dess val, i namn av olika mål och val. I en sådan strategi är det väsentligt att utbildningens kvalifikation och självständighet placeras in", men den ansträngning som görs på detta område har en mening endast om "en politisk avantgardeorganisation i studentmiljö kan uttrycka i klasstermer betydelsen av universitetets industrialisering ..." ("Critique du syndicalisme étudiant" i *Les Temps modernes*, maj 1965, s. 2082-2083.)

³³ Text publicerad i *Humanisme et entreprise*, de stora arbetsgivarnas propagandaorgan för studenterna vid Sorbonne. Denna tidskrift återger de konferenser som hållits på Sorbonne av representanter för de stora arbetsgivarna inom ramen för "Centre d'Etudes littéraires supérieures appliquées". Detta "Centre", som subventioneras av produktivitetssektorn av planens generalkommissariat, är ställt under Filosofiska fakultetens rektors beskydd och predideras av Roger Catin, textilindustriförbundets företrädare. Det har som mål "att använda den humanistiska utbildningen för företagets funktioner" och "anpassa humanisterna till företagets behov": personalavdelning, PR, publicitet etc. Det är anmärkningsvärt att av tre kullar har bara 25 studenter vid Filosofiska fakulteten fullföljt centrals hela utbildningskurs.

Se också Francois Josse: "l'Adaptation de l'Université à l'Industrie", i *Les Temps modernes*, maj 1965.

kräver, å andra sidan det politiska kravet att förhindra att denna utveckling av förmågan medför en ökad självständighet för individerna och medför att de sätter i fråga den nuvarande uppdelningen av de sociala uppgifterna och den nuvarande fördelningen av makten.

Lösningen söks – och Fouchets reform i Frankrike är ett tydligt exempel – i *specialiseringen*: undervisningsreformen syftar till att vid sidan av den traditionella undervisningen reserverad för ”eliten”, ställa en stympad, enbart nyttig undervisning, som lägger huvudvikten vid tekniken. Av fruktan för att utbilda människor som, på grund av den ”alltför rika” utvecklingen av deras begåvning, kommer att vägra en disciplinerad underkastelse under verkställande uppgifter, försöker man stympa dem redan från början: man vill ha dem kompetenta men inskränkta, aktiva men fogliga, intelligenta i allt som gäller deras begränsade uppgift men dumma vad gäller allt annat. Kort sagt, man vill ha dem till *specialister*, d.v.s. oförmögna att placera in sina kunskaper i vetenskapens allmänna utveckling, oförmögna att se sin begränsade verksamhets roll i den globala samhällsprocessen. Det är målet för Fouchets reform, som delar upp undervisningen i två delar: majoriteten av gymnasisterna får en teknisk utbildning från vilken man tar bort de högre teoretiska studierna, även filosofin. Tvärtom förblir undervisningen i filosofi, avskild från matematiken och vetenskapen, en ren tankelek, som om det gällde att utestänga de individer som har en filosofisk utbildning från de yrken i vilka deras kritiska sinne skulle kunna sätta den ”bestående ordningen” i fara. Med andra ord, den högre yrkesutbildningen avskärs från den verkliga kulturen – d.v.s. från kunskap om den skapande verksamhetens metoder och förlopp inom det tekniska eller vetenskapliga fältet – och ”kulturen” förblir avskild från den sociala praxisen, från kunskapen om det produktiva arbetet.³⁴

Det är anmärkningsvärt att denna utveckling ingalunda är nödvändiggjord av den tekniska utvecklingen, den går tvärtom rakt emot den. Ty det är inte sant att den moderna teknologin kräver specialister, den kräver tvärtom en mångsidig grundutbildning, som inte består i förvärvandet av en uppdelad, färdigtuggad och specialiserad kunskap utan i initieringen – eller rättare möjligheten till självinitiering – i den vetenskapligt-tekniska forskningens och uppfinningens metoder. Den kräver inte att man delar ut till eleven kunskaper och recept som är omedelbart nyttiga, utan att man först och främst lär honom att lära, att söka, att utveckla sina kunskaper på ett självständigt sätt, att begreppsmässigt och överskådligt behärska ett helt verksamhets- och kunskapsområde i dess förbindelser med näraliggande områden. Ty endast en sådan undervisning tillåter arbetaren att behålla sin kvalifikation, d.v.s. att i en epok av

³⁴ Jfr H Tanaka: ”L'Enseignement au Japon” i *Recherches internationales*, nr 28, 1961, s. 201: ”Undervisningsministeriets envetenhet att vilja utveckla de kunskapsområden som berör naturvetenskapen motsvarar behoven hos monopolen i den tekniska utvecklingens nya etapp. Men förbättringen av yrkeskvalifikationerna kan inte åvägbringas utan att höja arbetarnas allmänna kunskapsnivå, vilket oundvikligen medför att deras medvetandegörande och deras möjlighet till kamp mot det kapitalistiska systemet samtidigt ökar. Den härskande klassen kan inte undvika att räkna med en så farlig utveckling. Det är därför den för en utbildningspolitik som syftar till att lära in huvudsakligen de kunskaper som kan vara nyttiga för produktivkrafternas utveckling men riktar in undervisningen i andra ämnen så att det bidrar till att bibehålla de kapitalistiska produktionsförhållandena.”

Se också A Minucci: ”Sul rapporto classe operaia-società” i *Critica Marxista*, nr 1 1965, s. 47: ”Monopolen inte bara förlänger artificiellt arbetets atomiseringsfas i fabriken utan motsätter sig dessutom att skolan utövar en utbildningsaktion av ny organisk typ, så som de nuvarande tendenserna inom produktivkrafternas utveckling kräver. I olika hög grad har alla kapitalistiska länder skolsystem som är fragmentariska och huvudsakligen olämpliga ... Själva skolsystemets struktur syftar att föreviga kulturens sonderdelning, uppdelningen av de olika vetenskaperna i två helt skilda sektorer: den humanistiska utbildningssektorn och den empirisk-logiska utbildningssektorn. Till den kvantitativt otillräckliga yrkesutbildningen fogas alltså en kvalitativ otillräcklighet som medför en uppdelning mellan teknik och vetenskap, mellan vetenskap och produktion och alltså en brist på förståelse av den aktuella förenande processen. Det är alltså inte bara produktionsförhållandena utan också själva skolan som berövar arbetaren de instrument för kunskap och behärskande av produktionsprocessen som de konkreta tendenserna i dag fordrar.”

snabba tekniska och vetenskapliga omvälvningar behärska de förändringar, som flera gånger under hans produktiva liv kommer att göra hans kunskapskapital föråldrat och tvinga honom att lära om, att utveckla eller helt förnya sin utbildning för att den inte totalt ska förlora sitt värde så att han, i värsta fall, blir arbetslös.

Objektivt nödvändiggör alltså den tekniska utvecklingen en mångsidig, metodologiskt och teoretiskt solid utbildning och en uppfostran till självständighet – vilken förutsätter en total förändring av de pedagogiska metoderna och av undervisningsprogrammen.³⁵ Om arbetsgivarna motsätter sig detta, är det inte bara på grund av den sociala kostnaden för denna typ av utbildning – produktionen av specialister är mindre kostsam och den förlust som deras framtida brist på kvalifikationer representerar får de själva bära. Specialisten, som från början berövats verklig yrkessjälvständighet, är dessutom fogligare och mer resignerad inför den nuvarande uppdelningen av uppgifter och makt.

För att uppskatta de möjligheter till framgång, som denna monopolkapitalismens utbildningspolitik har, är det inte utan intresse att granska vad som hänt i Förenta staterna. De botemedel mot den borgerliga undervisningens kris, som den europeiska kapitalismen söker, påminner i många avseenden om dem som under trettioalet användes i USA. William H Whyte visade för tio år sedan i *The Organization Man*³⁶ det katastrofala resultatet härav (visserligen ur den borgerliga humanismens synvinkel). Han beskrev där de teoretiska ämnenas och i synnerhet de exakta vetenskapernas och naturvetenskapernas dekadens och dåliga anseende och samtidigt framväxten, på monopolens tillskyndan, av allt fler specialiserade skolor (förberedelse för affärlivet, för PR, för publicitet, för handel etc.) vilkas rent nyttobetonade program var anpassade till industrins omedelbara behov. Dessa skolor drog till sig en relativ majoritet av studenterna och lärde ut skickliga knep snarare än en sammanhängande syntes av kunskaper.

Fördelarna för arbetsgivarna med detta system är uppenbara: de högre skolorna gav dem en arbetskraft som inte bara var omedelbart användbar utan också på förhand betingad och *integrerad*, eftersom denna utbildning stimulerade karriärismen och motverkade det kritiska sinnet. I den mån det traditionella universitetet i Europa förblir inrotat i sin akademiska mandarinuppfattning om kulturen, lämnar det, i sin tur, fältet fritt för privata initiativ inom utbildningen, d.v.s. för allt fler specialiserade privatskolor, som inte lär ut en verklig tekniskvetenskaplig och praktisk-teoretisk kultur utan ger recept på hur man ”gör karriär”.

Ändå var det undervisningssystem som Whyte angrep i själva verket övergivet när han publicerade sin bok. En rapport av Allen Dulles, dåvarande chefen för CIA, med en jämförelse mellan antalet vetenskapsmän och forskare i Förenta staterna och i Sovjetunionen gjorde amerikanerna medvetna om den försening de riskerade och motiverade regeringens beslut att genom massiva krediter och en snabb ökning av antalet stipendier öka den teoretiska undervisningen på alla områden.

Resultatet av detta utvecklingsprogram för undervisningen är uppenbart sedan ett år tillbaka: i de överbefolkade universiteten som ger en halvt industriell undervisning åt en aldrig tidigare skådad massa av studenter, utan kontakt med sina lärare som är överhopade av arbete, revolterar studenterna, ofta stödda av lärarna, mot bristen på pedagogik, mot elevernas brist på inflytande över kursernas innehåll, programmets organisation, arbetsmetoderna och -förhållandena, mot universitetets auktoritära förvaltning, och, mer eller mindre öppet, mot den amerikanska imperialismens allmänna politik och Förenta staternas ”civilisationsmodell”.

Innebörden av denna revolt, som i sina yttre former påminner om de italienska och franska studenternas är att när man gått utöver en viss utbildningsnivå, är det omöjligt att begränsa

³⁵ Se Jean-Pierre Milbergue: ”De politiska förhållandenas politiska betydelse” i *Les Temps modernes*, april 1965.

³⁶ Simon and Schuster, New York 1956.

behovet av självständighet. Man kan inte lära ut kunskap på samma gång som okunnighet utan att eleverna slutligen blir medvetna om den stympling de utsätts för. Det är omöjligt att genom specialiseringen – även om den sätts in tidigt – hålla inom förutbestämda gränser den självständighet som hänger samman med kunskapen, utan att självständigheten slutligen angriper det godtyckliga i gränsdragningen. På längre sikt är det alltså omöjligt att ge självständigheten ens ett finger. Den specialiserade tekniker som monopolkapitalet drömmer om är en individ som har en passion för sitt yrke och samtidigt är likgiltig för de mål han tjänar, som har initiativ inom yrket och samtidigt finner sig i social underkastelse, som har makt och ansvar i tekniskt avseende och maktlöshet och brist på ansvar när det gäller den ekonomiska och sociala förvaltningen. Det är arbetarrörelsen som bör visa att denna dröm är en illusion, förklara de motsägelser den döljer och mot organisationskapitalismens förtryckande och mystifierande ideologi ställa möjligheten att i kampen på alla nivåer finna ett globalt alternativ och återerövra det mänskliga perspektivet.

Under de första fabrikernas och taylorismens epok fann de kapitalistiska produktionsförhållandena sin naturliga förlängning och sin bekräftelse i arbetsförhållandena. Hos den stora majoriteten av arbetare var arbetskraften helt enkelt en kvantitet fysisk energi och denna kvantitet odifferentierad och helt utbytbar mot en annan arbetares, vilken som helst; den hade inget värde *i sig*. Den hade bara ett värde om den användes och sammanställdes, *utanför honom själv*, med andra kvantiteter mänsklig energi, d.v.s. då den bestämdes av arbetsgivaren och hans närmaste män och bands till en produkt och en produktion vars mål förblev arbetaren främmande. Arbetaren ansågs böra ”arbeta”, inte ”tänka”; det fanns människor som hade till uppgift att tänka och att avgöra hur hans arbete skulle sammankopplas med andras. Kort sagt, arbetets alienation och avhumanisering hade sin naturliga grund i arbetsuppdelningen och produktionsprocessen.

Denna objektiva grund för arbetarens förslavande och avhumanisering genom kapitalet börjar nu försvinna för ett stigande antal arbetare.³⁷ Det är inte fråga om att påstå att den nya tekniken, och särskilt automatiseringen, skapar en ny arbetarklass och en i allmänhet större individuell självständighet i arbetet. Förloppet är i själva verket mer komplicerat: de gamla individuella kvalifikationerna har blivit överflödiga och – vare sig det gäller banktjänstemän eller precisionssvarvare – de gamla yrkesarbetarna trängs ut av en ny typ av specialarbetare. Av denne kräver man, på grund av hans tekniska ansvar, kvalifikationer, och i synnerhet en allmän bildningsnivå, som är högre än vad hans uppgift i själva verket fordrar. Även om denna uppgift kräver mindre individuella kvalifikationer och ett mindre direkt initiativ, fordrar den samtidigt bredare kunskaper och innebär en kontroll över en mera vidsträckt sektor av produktionsprocessen.³⁸ Det individuella arbetet och de individuella kvalifikationerna ersätts av en mera omedelbart social funktion och kvalifikation. Individen får inte längre sina kvalifikationer genom bearbetande av den oorganiska naturen (och använder dem inte direkt på denna) utan genom samarbete med andra, d.v.s. socialt utbildnings- och utbytes-

³⁷ Jfr A Gorz op. cit. Se också Adalberto Minucci: ”Sul Rapporto classe operaia-società” i *Critica Marxista*, nr 1 1965, s. 34-37.

³⁸ Se främst Pierre Rolle: ”Automationen: ett socialt problem” i *Revue internationale du socialisme*, nr 8., mars-april 1965, s. 206: ”Det är nämligen så att de egenskaper som fordras av en operatör inom automationen inte ingår i det vanliga kodifikationssystemet, trots att de kan variera från en installation till en annan. I hans uppgift ingår i olika proportioner en övervakande verksamhet som ibland innebär ett stort ansvar, och kollektiva arbeten som båda i mer eller mindre hög grad alltefter fallen förutsätter ett inträngande i tekniska och logiska strukturer. Men det är naturligtvis svårt att övervaka övervakningen: det hierarkiska arbetskontrollsystemet blir omedelbart satt ur funktion liksom kvalifikationsskalan. Ty det ansvar som läggs på individen motsvarar inte längre hans långa speciella lärotid utan snarare en allmän undervisnings längd. Man ser vilka följder detta fenomen får; i det nuvarande systemet är det helt annorlunda än vad det skulle vara i ett system där uppfostran likaväl som det effektiva arbetet betraktades som en tid som individen ger samhället och som betalas därefter ...”

arbete, träning av arbetslag etc. Arbetskraften är alltså från början *socialt kvalificerad* och relationerna är inte längre en isolerad relation till ett material som bearbetas med ett verktyg, utan en relation till den industriella processen, som följer ur *en medveten förening av mänskliga aktiviteter*. Produktionen fordrar inte längre en förening *utanför arbetaren*, genom tredje man, av den arbetskraft, som arbetarna skulle tillföra som en kvantitet rent fysisk energi. Den fordrar alltmer en *ömsesidig* förening av arbetsuppgifterna av just dem, d.v.s. samarbete inom arbetslagen, där de traditionella gränserna mellan arbetare, tekniker och ingenjörer försvinner.

Därmed börjar den naturliga basen för den industriella hierarkin och för arbetsgivarens makt att försvinna i ett antal olika sektorer, och hela det traditionella klassificerings- och lönesystemet, som är baserat på mängden av arbete, på individuella kvalifikationer och individuell produktivitet, befinner sig i kris. Den tekniske eller vetenskaplige arbetaren vid de automatiserade industrierna får aldrig helt använda sina kunskaper i sin individuella uppgift och är alltså, i den mån hans medvetandenivå tillåter det, benägen att föra över sitt intresse från sitt individuella arbete till sin sociala funktion, från sin individuella roll i produktionen till dess mening, förvaltning och sociala mål.

Dessutom finns, i de vetenskapliga industrierna ovanför automatiseringen (yrkeselektronik, datacentraler, forskningscentra etc.), där själva arbetet har eller kan få en skapande karaktär, en latent konflikt mellan å ena sidan arbetslagen, som består av tekniska och vetenskapliga arbetare, medvetna om sin kapacitet och måna om att deras arbetskraft uppskattas till sitt fulla värde, och å den andra den kapitalistiska företagsledningen, vars förvaltningspolitik underordnar – och ofta offerar – denna värdesättning under den finansiella lönsamheten på kort eller medellång sikt. Man kan t.ex. tänka på Neyrpic-konflikten och i synnerhet på den avantgarde-roll som i Bull-konflikten spelades av personalen (tekniker och ingenjörer) vid Bull-Gambetta. Den avslöjade mer än ett år i förväg förvaltningens misstag och den omedelbart förestående krisen 1964 och personalens kamp övergick direkt från företagsnivå till den politiska nivån, från avslöjandet av arbetsgivarens förvaltning till krav på nationalisering och socialisering av forskningen på hela *branschens* nivå, eftersom utvecklingen av produktivkrafterna och värdesättningen av ”det mänskliga kapitalet” blivit omöjliga inom den kapitalistiska förvaltningens ram.³⁹

I en rad vetenskapligt och ekonomiskt ledande nyckelindustrier har arbetets beskaffenhet – antingen genom sin omedelbart samhällliga karaktär eller sin skapande och självständiga karaktär – börjat komma i motsättning till kapitalets godtyckliga makt och förvaltningskriterier. I dessa industrier upplever man mer eller mindre otvetydigt att det är möjligt att åstadkomma en omfördelning av uppgifterna, en grundlig förändring av arbetslednings- och organisationssystemet och en arbetarnas självförvaltning inom produktions- och arbetsprocessen, såväl då det gäller dess medel som då det gäller dess mål. Och denna möjlighet

³⁹ Jfr Marx: [Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie](#), Dietz, Berlin, 1953, s. 593-594: ”Allteftersom storindustrin utvecklar sig beror värdeskapandet (...) snarare på den nivå som uppnåtts av vetenskapen och på teknologins framsteg eller på vetenskapens användning i produktionen ... I stället för att arbetet förefaller vara helt infogat i produktionsprocessen är det snarare människan som nu uppträder som övervakare och reglerare av själva produktionsprocessen. (Det som gäller för den mekaniska apparaturen gäller också för sammankopplandet av mänskliga aktiviteter och för utvecklingen av de mänskliga relationerna.) Det är inte längre arbetaren som mellan sig själv och tinget inskjuter ett naturligt, bearbetat objekt såsom en länk i kedjan, det är snarare den naturliga processen, förvandlad till industriell process, som han skjuter in mellan sig själv och den oorganiska naturen, som han gör sig till härskare över. Han assisterar produktionsprocessen i stället för att vara dess främsta drivkraft. I det ögonblicket är det varken det omedelbara arbetet som utförs av människan själv eller hennes arbetstids längd som framstår som den främsta stöttepelaren för produktionen och rikedomerna utan *tillgodogörandet av hennes egen produktivkraft* i allmänhet, hennes förståelse av naturen och hennes dominerande av den då hon handlar som medlem av samhället – det är kort sagt *utvecklingen av den sociala individen ...*”

avslöjar samtidigt kapitalets sanna despotism: den avslöjar att arbetarens alienation och stympning inte är och aldrig har varit en naturlig följd av den teknik som används. Den visar att kapitalet inte behöver sönderdelade och atomiserade människor för att *producera*. Att det behåller den gamla centraliserade och militära hierarkin och en hädanefter överflödigt begränsning av ansvaret och uppgifterna till och med där det är onödigt och hindrar produktiviteten, visar att det i synnerhet vill *vidmakthålla sin dominans* och sin makt över människorna, inte bara över arbetare utan också över konsumenter och medborgare i allmänhet. Den naturliga grunden för förslavandet och avhumaniseringen har ersatts av en bestämd teknik som pryts med vetenskapens glitter och döpts till "ledarpsykologi", "human engineering", "männsliga relationer" etc.

Det vore emellertid en illusion att påstå, att den objektiva motsägelsen mellan de kapitalistiska produktionsförhållandena och arbetskraftens beskaffenhet – när det gäller dess produktion- och reproduktionskostnader, dess utbildningssätt och dess betalningsformer – *med nödvändighet* kommer att medvetandegöras och *oundvikligen* framträda. I själva verket är denna motsägelse i normala fall dold i de avancerade kapitalistiska samhällena, som har en gigantisk apparat för att söva, påverka och förtrycka. Den framträder bara i förmånliga kris-situationer. Detta understryker hela vikten av det politiska *och kulturella* arbete som arbetarklassens parti har att utföra för att göra denna motsägelse uppenbar och för att med arbetarklassen svetsa samman det nyproletariat som de vetenskapliga och tekniska arbetarna, studenterna och lärarna utgör. Detta kan ske genom perspektivet och arten av de lösningar partiet kan eftersträva för deras speciella problem, som bör respekteras just som för dem speciella.

Denna respekt består ingalunda i att gynna deras kår- eller gruppintressen. Tvärtom:

"Ett socialistiskt parti kan inte med framgång eftersträva ledningen i samhället om det inte är förmedlare av universella värden, som erkänns och upplevs som sådana av en majoritet av alla dem, vilkas mänsklighet förnekas och upplöses av samhällsordningen. Det är dessa sociala krafter, som bör finna sin sanning i ett socialistiskt parti, om detta skall kunna vinna seger i den kapitalistiska världen. Partiets uppgift är att förena dessa krafter i en ny historisk enhet. Detta enhetsbegrepp är helt olik koalitionsbegreppet som i dag är den vanliga typen av vänsterallians. Dessa koalitioner av heterogena sociala krafter, med deras karaktär av "folklig" promiskuitet, medför i själva verket en utspädningsprocess under vilken partiet, som är angeläget att locka var och en av de olika grupperna i koalitionen, i sitt politiska program skär ned varje grupps önskingar och krav till en minsta gemensam nämnare, i en sorts *nedåtgående integration*. Därigenom blir partierna orörliga och konservativa organisationer, oförmögna att i grunden förändra sina samhällen.

Den historiska enhetens struktur, så som Gramsci föreställde sig den, är den absoluta motsatsen till detta allianssystem. Enheten bygger på en *uppåtgående integration*, som sammanför de olika önskingarna och kraven på en högre nivå. Del- och gruppkraven infogas i en sammanhängande och tydligt formulerad helhetssyn som ger dem en gemensam betydelse och ett gemensamt perspektiv. Enheten är sålunda en syntes av olika gruppers önskingar och personligheter inom en global plan som når utöver dem alla. Det hegemoniska partiets uppgift är alltså klart universell: det är den dynamiska enheten av alla krafter och alla ideal som, inom samhället, förebådar en ny mänsklig ordning."⁴⁰

⁴⁰ Perry Anderson: "Problems of Socialist Strategy" in *Towards Socialism*, Fontana Library och New Left Review, London, 1965, s. 242-243.

III. Reform och revolution ⁴¹

1. För en socialistisk reformstrategi

Arbetarklassen kommer inte att ena sig politiskt eller slåss på barrikaderna för att få en tioprocentig löneförhöjning eller ytterligare 50.000 subventionerade lägenheter. Det kommer inte att inom överskådlig framtid inträffa en så allvarlig kris inom den europeiska kapitalismen, att arbetarmassorna övergår till generalstrejk eller väpnad revolt för att försvara sina vitala intressen. Å andra sidan kommer bourgeoisin inte att släppa makten utan strid och utan att tvingas till det genom massornas revolutionära kamp.

Den viktigaste uppgiften för en socialistisk strategi blir därför att *skapa de objektiva och subjektiva villkor* som kan läggas till grund för ett revolutionärt handlande och möjliggöra att striden mot bourgeoisin kan påbörjas och vinnas.

Det är möjligt att ni inte är överens med mig om det sätt på vilket jag formulerat denna uppgift; kanske anser ni att socialismen inte är nödvändig för människans frigörelse och utveckling. Men om ni, liksom de flesta intellektuella och manuella arbetare, tycker eller mer eller mindre klart anar att kapitalismen lika litet i dag som i går är acceptabel som ekonomisk och social utvecklingsmodell, som livsform, som ram för relationer mellan människorna, eller mellan människorna och deras arbete, naturen, andra folk, på grund av det sätt på vilket den använder – eller låter bli att använda – teknikens och vetenskapens framsteg och varje individs skapande anlag – om ni genom denna känsla eller åsikt ansluter er till socialismen, måste ni ställa problemet om dess införande på detta sätt.

Socialismen kommer inte att genomföras genom en gradvis förändring av det kapitalistiska systemet för att rationalisera dess verksamhet och stadfästa klassmotsättningarna. Den kommer heller inte att uppstå genom de kriser och motsägelser, vilkas orsaker och följder kapitalismen inte kan avskaffa men som den numera kan hindra från att ta en explosiv form i samhället, inte heller genom de missnöjdas spontana uppror eller genom ett tillintetgörande av socialförrädare och revisionister med förbannelser och citat. Den kan endast bli resultatet av ett *medvetet handlande på lång sikt*. Detta handlande kan *börja* med en presentation av sammanhängande reformkrav, men den måste *fortsätta* med en följd av kraftmätningar, mer eller mindre våldsamma, somliga vunna, andra förlorade. Ett sådant organiserat handlande kommer att medverka till att skapa en socialistisk vilja och ett socialistiskt medvetande hos löntagarna. På så sätt kommer kampen att föras framåt, under förutsättning att varje strid inom det kapitalistiska samhället stärker löntagarnas påtryckningsmöjligheter och deras *skäl* att slå tillbaka de konservativa krafternas anfall och hindra kapitalismen att täppa till de bräscher som öppnats i dess maktställning och funktioner.

Det finns ingen, och det kan inte finnas, någon ”gradvis” och omärklig övergång från kapitalism till socialism. Bourgeoisins ekonomiska och politiska makt kan inte avskaffas genom en långsam process eller en räckta delreformer, som var och en är ofarlig och acceptabel för kapitalismen men vars kumulativa effekt skulle motsvara en ”inringning” av motståndaren av en hemlig, kamouflerad, socialistisk armé, som ljudlöst rycker fram i skydd av natten för att en vacker dag sitta vid makten.

Nej, det är inte detta det gäller. Det som kan och bör vara successivt och graduellt i en socialistisk strategi är den förberedande fasen, den som utlöser den process som leder fram till krisens början och till den slutliga kraftmätningen.⁴² Valet av denna väg, som felaktigt kallats

⁴¹ Sammanfattning av en serie föreläsningar hållna i Sverige i april 1967.

⁴² Denna uppfattning som man träffar på hos de flesta marxistiska teoretiker i Europa har uttryckts särskilt klart av Lelio Basso: ”Steget från socialismens förstuga till socialismen ... är möjlig endast på en viss utvecklingsnivå

”den fredliga vägen till socialismen”, är inte resultatet av ett ställningstagande *a priori* för ”gradualismen” eller av ett förkastande *a priori* av den våldsamma revolutionen eller det väpnade upproret; det följer av den faktiska omöjligheten att välja våldets väg i Europa i dag. Det följer ur nödvändigheten att skapa de objektiva och subjektiva villkoren, att börja skapa de sociala och politiska maktställningar som utgör grunden för arbetarklassens maktövertagande.

Ni invänder kanske att inga reformer av socialistisk karaktär kan genomföras så länge den reella makten ligger hos bourgeoisin, så länge det kapitalistiska samhället består. Det är sant. En socialistisk strategi byggd på successiva reformer betyder inte att små socialistiska öar ska upprättas i en kapitalistisk ocean. Men den innebär att makt erövrar åt arbetarna och folket, att centra för social förvaltning och direkt demokrati skapas (i synnerhet i de större industrierna och i produktionskooperativen), att maktpositioner uppnås i folkvalda församlingar, att områden inom produktion och serviceinrättningar som svarar mot kollektiva behov ställs utanför marknadslagarna, vilket oundvikligen kommer att medföra att antagonismen mellan den socialt nödvändiga produktionen och den kapitalistiska ackumuleringen och arbetsgivarmakten intensifieras och fördjupas.

Det är emellertid nödvändigt att denna antagonism aldrig institutionaliseras, som fallet är i neokapitalistiska och socialdemokratiska samhällen, genom att arbetarrörelsens organisationer integreras i och underställs staten genom förhandlingar och obligatorisk medling. I stället måste antagonismen, tack vare de fackliga och politiska organisationernas självständighet, fritt kunna komma till uttryck och utvecklas, försätta den rådande maktstrukturen i kris och bryta jämvikten mellan de sociala krafterna och den kapitalistiska ekonomin, en jämvikt som tenderar att återuppträffa på ett högre plan varje gång delreformer genomförts. Vi återkommer till detta.

En socialistisk strategi med successiva reformer kan alltså inte uppfattas som bara en erövring av majoriteten i ett val eller som en serie reformer genomförda av en tillfällig koalition mellan socialdemokrater och socialister.⁴³ En kamp genom allmänna val har aldrig, även om den till slut kunnat nå framgång, skapat en kollektiv vilja och en reell politisk makt för löntagarna. Som Marx och Engels skrev,⁴⁴ ger rösträtten rätt att styra, men inte makt att styra. Den tillåter sammanräkning av en mängd individuella önskemål, framförda i hemlighet i valbåsen, vilka trots samstämmighet i sak inte kan organiseras och förenas i en gemensam aktion.

Däri ligger *en* av den borgerliga demokratins mystifieringar. Dess institutioner är byggda på ett sådant sätt att de bibehåller individernas splittring och molekylära uppdelning och förvägrar dem varje *kollektiv makt* över samhällsorganisationen för att i stället, vart fjärde eller femte år, under sken av folklig suveränitet ge dem möjlighet att *permanent delegera makten* till ombud utan direkt kontakt med massorna, till partier som anses acceptabla bara

av de sociala krafterna och förhållandena, när medvetandet om den grundläggande motsättningen har trängt in i massorna och när styrkeförhållandet tillåter en omvälvning av situationen. Att förbereda detta ögonblick är just arbetarrörelsens nuvarande uppgift ... Denna strategi kan definieras som en fredlig väg till socialismen på villkor att man inte gör några förutsägelser om den slutliga krisen, som kommer att bli fredlig eller våldsam beroende på en serie omständigheter som det är absolut omöjligt att förutse i dag.” (L Basso, *Les perspectives de la gauche européenne*, i *Tendenze del capitalismo europeo*, Editori Riuniti, Rom 1966, s. 283-284. Fransk översättning i *Les Temps Modernes*, februari 1967.)

⁴³ Socialistiska kallar jag alla krafter som aktivt strävar efter att förverkliga socialismen och alltså att avskaffa de kapitalistiska produktionsförhållandena och staten. Termen gäller alltså inte bara de s.k. socialistiska partierna som ofta inte är socialistiska.

⁴⁴ I 1872 års förord till [Kommunistiska manifestet](#).

om de inför väljarna representerar den kapitalistiska statens högre intressen i stället för motsatsen.⁴⁵

Kort sagt, en valseger ger inte makten. En valseger som erövrats på basis av ett aldrig så blygsamt reformprogram ger inte makt att genomföra reformerna. Det är en av orsakerna till att en konservativ majoritet – utom vid allvarliga kris- och konfliktperioder – kan sitta kvar och den sittande regeringen vanligen återväljs, vilken politik den än fört. Ty denna politik avspeglar alltid, i sin allmänna tendens om än inte i detalj, det förhållande som råder mellan krafterna under den rådande konjunkturen.

En annan politik, hur vältaligt oppositionen än presenterar den, övertygar inte och framstår inte som möjlig om inte *förmågan att genomföra den redan verkligen bevisats* och om inte förhållandet mellan de sociala krafterna förändrats genom direkta massaktioner under arbetarpartiernas ledning, massaktioner som försatt den sittande regeringen i kris. Med andra ord: makten att genomföra en reformpolitik vinnas inte i parlamentet utan genom en redan ådagalagd förmåga att mobilisera löntagarna mot den rådande politiken. Denna mobiliseringsförmåga kan å andra sidan inte bli varaktig och fruktbar om inte oppositionen kan dels framkalla en kris för den rådande politiken, dels lösa denna framkallade kris; inte bara angripa politiken utan också uppställa en annan som svarar mot de nya förhållandena i samhället, eller snarare, eftersom förhållandena i ett samhälle aldrig är statiska, svarar mot den nya dynamik som den nya situationen ger upphov till.

Utan en förändring av maktförhållandena mellan klasserna, en brytning av systemets ekonomiska och sociala jämvikt genom en medveten kamp från massornas sida, har valsystemets logik en oundviklig tendens att spela de politiska ledare i händerna för vilka ”vänsterns” roll inskränker sig till att ”bättre än högern” föra *precis samma politik*. För dem är kampen mellan olika partier ingenting annat än, enligt Bassos uttryck,⁴⁶ ”en tävlan mellan grupper av tänkbara styresmän där varje grupp för fram sig själv som statens mest effektiva tjänare”.

Om å andra sidan massans kamp lyckas bryta systemets jämvikt och påskynda dess kris utan att denna kamp (som fallet varit i de flesta västeuropeiska länder på senare tid) förs vidare på partinivå genom en helt ny ekonomisk politik som kan lösa krisen till löntagarklassens politiska och materiella fördel, kommer situationen att förvärras och löntagarna kommer trots sin valseger att av bourgeoisin pressas tillbaka till sin utgångsställning. Det finns många berömda exempel på detta, i Frankrike (1937 och 1957), Belgien (1961), Italien (1962-64) och i andra länder.

Denna urholkning av en för löntagarna gynnsam situation riskerar att upprepas varje gång en heterogen koalition av neokapitalistiska reformatorer och socialister kommit till makten på ett reformprogram. Vi har här att göra med de rent politiska villkoren för en socialistisk reformstrategi.

Jag vill upprepa att en sådan strategi i dagens Europa inte kan vara inriktad på ett omedelbart införande av socialismen. Den kan heller inte syfta till att genomföra antikapitalistiska reformer som redan från början är oförenliga med systemets fortbestånd, som t.ex. förstatligande av *alla* viktiga industrier eller *alla* branscher med monopolistisk eller oligarkisk

⁴⁵ Det är bara skenbart som detta påstående dementeras av valsegrar som labours 1964 och kanske i morgon de tyska socialdemokraternas. Wilsons seger berodde i själva verket på en inre kris i det konservativa partiet, försäkrad av en långvarig nötning och på dess oförmåga att utan de engelska fackföreningarnas hjälp klara av den brittiska kapitalismens degradering på världsmarknaden. Wilsons seger gav inte en ny politik utan samma politik som förs med nästan samma medel men med stöd – mycket motvilligt sedan en tid tillbaka – av fackförbunden och den har i stort sett fört till samma resultat. Det skulle gå på samma sätt efter en socialdemokratisk seger i Tyska förbundsrepubliken.

⁴⁶ I *Revue Internationale du Socialisme*, nr 15.

struktur. Sådana reformer skulle, i ett kortsiktigt program, inte utgöra en strategi för att *starta en revolutionär process* som intensifierar klassmotsättningarna ända till den slutliga kraftmätningen. De skulle redan från början innebära ett avskaffande av de kapitalistiska strukturerna och fordra en politisk mognad hos löntagarklassen som vore stor nog för ett omedelbart erövrande av den politiska makten. Om en socialistisk revolution inte är omedelbart möjlig, är ett genomförande av reformer som omedelbart förintar kapitalismen inte heller möjligt. De som förkastar varje annan typ av reformer som reformistisk förkastar i själva verket möjligheten att upprätta en *övergångsstrategi* och en övergångsprocess till socialismen.

Av omöjligheten att, utom i en prerevolutionär situation, direkt genomföra reformer som avskaffar systemet, får man inte dra slutsatsen att en socialistisk reformstrategi kan eller bör inskränka sig till isolerade delreformer, som kallas ”demokratiska” därför att de saknar inte bara innehåll utan också socialistiskt perspektiv och revolutionär dynamik. Vad som i praktiken skiljer en socialistisk reformpolitik från en neokapitalistisk reformism av socialdemokratisk typ är inte *varje* reform för sig och *varje* programpunkt för sig utan snarare: 1) närvaron eller avsaknaden av *organiska förbindelser* mellan de olika reformerna, 2) takten för och omständigheterna vid deras genomförande, 3) viljan eller bristen på vilja att utnyttja den rubbning av jämvikten som de första reformerna åstadkommit till nya attacker mot jämvikten.⁴⁷

Det faktum att socialdemokratiska ledare och socialister är överens om nödvändigheten av *vissa* reformer bör alltså inte lura någon beträffande den grundläggande skillnaden mellan deras perspektiv och målsättningar. Om en socialistisk reformpolitik skall vara möjlig bör denna fundamentala skillnad inte döljas eller skjutas i bakgrunden genom taktiska överenskommelser på högsta nivå utan bör tvärtom ställas i centrum för den politiska debatten. Om så inte sker skulle den socialistiska rörelsen medelst dylika taktiska överenskommelser förbereda ett ideologiskt och politiskt nederlag för hela arbetarrörelsen och speciellt för dess avantgarde, genom att ge en helt oförtjänt stämpel av ”socialism” åt de socialdemokratiska ledarna.

Dessa anmärkningar hänför sig alldeles speciellt till den nuvarande europeiska konjunkturen, där den prekära ekonomiska balansen inte som förr tillåter att man finansierar sociala reformer och statliga ingripanden genom inflation. Denna situation medför att ett program av ”social” karaktär – omfattande höjningar av låglönerna, utveckling av det sociala uppbyggnadsarbetet och av regioner med svag ekonomisk utveckling, förbättring av undervisningen och de kollektiva serviceorganen etc. – *antingen* måste angripa den kapitalistiska strukturens själva maktcentrum genom en sammanhängande helhet av genomgripande reformer *eller* omedelbart slå till reträtt inför den i sina vitala intressen hotade kapitalismens häftiga reaktion.

En ”folkfrontskoalition” som kommer till makten på basis av ett gemensamt *minimiprogram*, som omfattar några delreformer och i villkoren för koalitionen samtidigt utesluter alla reformaktioner utanför programmet, skulle därför redan från början vara dödsdömd.

⁴⁷ För detta ämne se Kautskys polemik, vid den tidpunkten stödd av Lenin mot Bernstein i *Réforme sociale et révolution*: ”De som av princip förkastar den politiska revolutionen som ett medel för social förändring, som söker begränsa denna förändring till åtgärder som kan uppnås av de härskande klasserna, är *socialreformatorer* – hur avvikande deras ideal än må vara från det bestående samhället ... Det som skiljer en socialreformator från en revolutionär är inte att han vill genomföra reformer utan att han uttryckligen begränsar sig till det.”

Jfr Lelio Basso: ”Det som karakteriserar reformismen är inte kampen för reformer, som varje marxist bör föra, utan (...) särskiljandet av den reformerande perioden från den revolutionära. Följden av denna uppdelning blir att reformerna (...) förlorar hela sin inneboende antikapitalistiska styrka och t.o.m. blir instrument för integrationen (av arbetarklassen i systemet).”

Själva innebörden av ett minimiprogram är just att det, till skillnad från ett övergångsprogram eller en reformstrategi, hindrar de socialistiska krafterna att under hot att bryta alliansen dra fördel av dynamiken i den process som igångsatts av de förberedande åtgärderna, ja, till och med att ens besvara de kapitalistiska krafternas offensiv med en motattack.

Arten av denna offensiv är välkänd: den har alltid följt det franska mönstret från 1936. På aktioner som ifrågasätter dess makt och förmåner reagerar bourgeoisin med kapitalflykt, investeringsstopp, partiella avskedanden som i första hand drabbar de fackligt aktiva, kort sagt med att utlösa en ekonomisk kris vars följder drabbar arbetarklassen. Denna kris – som för övrigt inte bara är resultatet av en medveten aktion från bourgeoisins sida utan också av den objektiva omöjligheten att få kapitalismen att fungera samtidigt som man angriper dess inre drivkrafter – tillåter slutligen bourgeoisin att förhandla utifrån en maktposition om en revidering av regeringsprogrammet och ett utsträckande i tiden av dess mål (d.v.s. i praktiken ett uppskjutande på obestämd tid). Bourgeoisin ställer desto större krav som förhandlingarna avslöjar koalitionens inre splittring mellan dem som vill sätta hårt mot hårt och dem som vill kompromissa. Alltefter som tiden går och den ekonomiska krisen förvärras förlorar de förra oundvikligen terräng till förmån för de senare. Ty redan då är situationen förändrad. Det ursprungliga minimiprogrammet har blivit ogenomförbart. Dess genomförande skulle kräva drakoniska åtgärder som inte står i det gemensamma programmet, t.ex. valutarestriktion, prisstopp, importrestriktioner, förstatligande av de industriella eller finansiella monopolen, och detta kan bara den regering tillåta sig som handlar genast medan massans stöd och mobilisering är på sin höjdpunkt.

De veckor som förflutit under sterila förhandlingar, den ekonomiska krisen, meningsskiljaktigheterna inom koalitionen, minskar den proletära kampviljan. Anhängarna av den hårda linjen för redan en arriärgardesstrid. Förvirring uppstår och de kapitalistiska krafterna stärker sin ställning, medvetna om att tiden arbetar för dem. Koalitionens historia blir alltså en enda lång reträtt. För att återvinna kapitalets förtroende gör den allt fler eftergifter. När den till sist efterträds av en moderat regering, bättre i stånd att lugna bourgeoisin och ”sanera” ekonomin, har folkfronten på sitt pluskonto bara de åtgärder eller delreformer som genomfördes under de första veckorna av styre. Och dessa kommer att förvanskas, berövas all verkan och till och med utnyttjas av det kapitalistiska systemet.

Ett upprepande av en sådan process – som utspelats i Frankrike efter 1936 och 1945, i Storbritannien efter 1950 och 1964, i Italien efter 1947 och 1963 – kan bara förhindras om koalitionen är tillräckligt homogen och medveten om de prövningar som väntar den för att svara på kapitalisternas offensiv med en våldsamt motattack, i hela landet, från arbetar-massorna och med åtgärder från regeringen som förberetts i preventivt syfte redan före segern.⁴⁸

En effektiv reaktion från arbetarrörelsen kräver emellertid att reformaktionerna inte uppfattas som ett statligt och centraliserat program för vars genomförande koalitionen avkräver väljarna ett permanent och disciplinerat överlåtande av makten. Genomförandet av det ekonomiska programmet måste redan från början vara förenat med demokratiska reformer som tillåter

⁴⁸ Jfr Lucio Magri: Folkfronterfarenheternas värde och begränsning i *Les Temps modernes*, jan 1966: ”En ekonomisk programmering som verkligen syftar till att leda utvecklingen måste vara global, långsiktig och vila på strikta analyser. Den kan inte undvara en politisk och social maktställning och en institutionell ram som tillåter den att kontrollera den häftiga kedjereaktion den kommer att framkalla. Hur kan man under sådana förhållanden fortfarande satsa på enighet kring ett minimiprogram, på en massrörelse som mer försvarar hotade intressen än den organiserar och väljer bland dem, på en regering som varken har sammanhållningen, kraften eller de nödvändiga idéerna för ett allmänt program för en omvandling av samhället?”

utvecklandet av centra för folkmakt och för initiativ anpassade efter lokala förhållanden i fabriker, kooperativ, regioner och kommuner.

Motåtgärderna mot de kapitalistiska krafternas offensiv kräver att koalitionen redan från början varit fri från illusioner om möjligheten att lugna borgarna och få dem att lojalt samarbeta med den nya staten.⁴⁹ Denna illusion är emellertid utbredd bland de socialdemokratiska ledarna även då de är anhängare av en folkfront. Enligt dem bör man först lojalt pröva en politik som vilar på indirekta kontroller och arbetsgivarnas fritt accepterade disciplin. Det skulle inte *a priori* finnas anledning att förkasta denna metod om dess förespråkare redan från början vore medvetna om att *den inte kan utgöra en varaktig politik* utan oundvikligen utmynnar i en hård konflikt *som man måste vara förberedd på*. En politik baserad på indirekt statlig kontroll av ackumulationsmekanismerna och kapitalcirkulationen behöver inte nödvändigtvis avvisas, under förutsättning att man uppfattar den endast som en *övergångsform* till den direkta kontrollen, vilken måste bli den logiska följden om inte systemet ska blockeras och ekonomin stoppas.

Man bortser från ekonomins politiska och psykologiska drivkrafter om man tror att staten *under en lång tid* kan inrama, styra och begränsa de ekonomiska krafterna utan att röra vid den privata äganderätten. *Tekniskt sett* är det utan tvivel sant att en selektiv skatte-, pris- och kreditpolitik kan styra produktionen kvalitativt, geografiskt och socialt, reglera de olika branschernas, serviceorganens och regionernas utveckling enligt sociala kriterier och en global ekonomisk rationalitet. Men vad som är tekniskt möjligt⁵⁰ är inte politiskt möjligt under en längre tid.

Statens vilja att minska expansionskostnaden, att eliminera slöseriet (i form av representations-, reklam- och förvaltningskostnader, etc., vilka ökat helt artificiellt), att hindra användandet av företagens resurser för privata ändamål, att förhindra investeringar i nya installationer och modeller som inte bidrar till ett tekniskt framåtskridande eller till en förbättring av produkterna utan främst syftar till att rättfärdiga de avskrivningar som är tillåtna – allt detta är tekniskt möjligt genom hårdare kontroll och upprättande av strikta förvaltningsregler: t.ex. begränsning av de tillåtna reklamutgifterna, en övre gräns, från bransch till bransch eller, när det gäller monopol, från fall till fall, för den tillåtna vinstprocenten, en bestämning av vinstens användning, av investeringarnas inriktning och natur, med stränga straff för överträdelser.

Men genomförandet av sådana statliga åtgärder⁵¹ skulle snart komma i konflikt med kapitalismens logik och förstöra dess förutsättningar. Det skulle i själva verket motsvara avskaffandet

⁴⁹ Borgarna skulle acceptera detta samarbete och inte rygga tillbaka inför kraftmätningen endast om vänsterns seger var förkrossande, om den föregåtts eller följts av en oemotståndlig folkrörelse och om partiet eller partierna vid makten, klippfast förenade, befann sig i maktställning för en av allt att döma *mycket lång tid*. Så var fallet i Sverige i början av trettioalet och i Kina 1950.

I Kina samarbetade borgarna med den revolutionära makten eftersom alla försök till motstånd var dömda att misslyckas. I Sverige som då befann sig i början av sin industrialisering hade en nyligen uppkommen borgerlighet kommit överens med socialdemokratin i den mån denna inte bara skonade utan t.o.m. satsade på den kapitalistiska klassens intressen och logik. Det har gått så långt att efter trettio års socialdemokratiskt styre saknas fortfarande de kapitalistiska perspektiven i regeringspolitiken och demokratin i partiet och i fackföreningarna kvävs av den byråkratiska centraliseringen.

⁵⁰ Jag förbigår den stora svårigheten för staten att få reda på den verkliga användningen av samhällets inkomster såvida den inte disponerar över en mycket stor kontrollapparat.

⁵¹ Förordat av en av rapportörerna vid konferensen i Grenoble 1 maj 1966. Författaren till rapporten tror felaktigt att han kan använda det svenska exemplet som stöd. Den svenska staten pålägger inga regler i fråga om förvaltningen av de stora trusterna, känner inte till de verkliga vinsterna eller den verkliga inbörden av investeringsprogrammen eftersom de döljs som affärshemligheter. Detta beror på att den är medveten om att kapitalismen är dynamisk bara om den inte störs i sin strävan efter profit. Den svenska staten som inte har något långsiktigt ekonomiskt program för samhället i sin helhet nöjer sig med en sträng kontroll av de enskildas inkomst. De

av arbetsgivarens suveränitet, en faktisk socialisering av företagens verksamhet, en indirekt statlig förvaltning av firmorna. Det skulle medföra konfiskering av inkomster över den tillåtna gränsen eller en så stark skatteprogressivitet att den i praktiken skulle innebära samma sak. Därigenom skulle man avskaffa skälen för de privata företagen att söka rationaliseringar och förnyelser som kan öka deras vinst över vad som fastställts som normalt och alltså förstöra en av de främsta drivkrafterna för tekniska framsteg. Kort sagt, genom att göra ägarna till tjänstemän, ställa dem under en tung byråkrati och angripa profitmotivet skulle staten angripa själva basen för det kapitalistiska systemet och framkalla dess paralysering eller skleros.

Angripa det kapitalistiska systemets mekanismer och drivkrafter har en mening endast om *man avser att avskaffa det, inte att bevara det*. Att angripa systemets logiska följder innebär nödvändigtvis att angripa systemets logik och försätta det i kris. Om denna kris inte ska vändas mot den kraft som framkallat den måste den lösas genom att överföra kreditinstituten till den statliga förvaltningen. Om de första reformerna inte innehåller långtgående socialiseringsåtgärder med syfte att undanröja de hinder som själva genomförandet av programmet medfört, kommer den reformsyftande koalitionen att bli offer för det utmattningskrig och den förvittringsprocess vi nyss beskrivit.

Om man alltså i en socialistisk strategis perspektiv inte kan förkasta intermediära reformer (d.v.s. som inte från början löper linan ut enligt sin antikapitalistiska logik) är det bara på det villkoret att man ser dem som medel, inte som mål, som dynamiska faser i en kampprocess, inte som avgränsade etapper. Deras uppgift är att uppfostra och ena sociala krafter, som är faktiskt eller latent antikapitalistiska, genom en kamp för oomtvistliga sociala och ekonomiska målsättningar – och främst för en ny inriktning av den sociala och ekonomiska utvecklingen – och metoden bör först vara demokratiska och fredliga reformer. Men denna metod bör väljas, *inte därför att den är möjlig eller att föredra i sig, utan tvärtom därför att det motstånd, de begränsningar och de svårigheter den oundvikligen kommer att möta efter någon tid är de enda faktorer som kan påvisa nödvändigheten av en socialistisk omvandling för de sociala krafter som ännu inte är förberedda på den.*⁵²

2. Socialister och reformister. Programfrågan

En sådan strategi är uppenbarligen genomförbar inom ramen för en allians på högsta nivå med neokapitalistiska sammanslutningar, d.v.s. socialdemokrater och centerkrafter som redan från början inriktar sig på att begränsa reformernas omfattning till åtgärder som är acceptabla för borgarklassen och som kräver att programmet utformas strikt i sina partners riktning. Denna strategi förutsätter en klar insikt bland ledarna om övergångsprocessens natur, om dess drivkrafter, om de arbetarmassornas anspråk från vilka den utgår och om det *relativt korta anstånd* man har för att driva företaget till framgång eller till misslyckande.

budgetresurser som skatten tillför överskrider inte (med beaktande av de sociala förmånerna som går via budgeten) den del av nationalprodukten som de utgör i andra utvecklade kapitalistiska stater och ger den ingen möjlighet att svara mot utvecklingen av sociala behov. Bostadskrisen, de regionala ojämnheter, skillnaden mellan anställda i offentlig och privat tjänst, den stora bristen på offentliga serviceinrättningar (behovet av daghem täcks t.ex. endast till 10 %) är jämförbara med förhållandena i andra stater i det kapitalistiska Europa liksom även de kulturella olikheterna och omöjligheten för nykomlingar att tränga in i den ”styrande eliten”.

⁵² Se Bruno Trentins artikel *op. cit.*, s. 203-204: ”... Igångsättandet av de första strukturella förändringarna kräver snabbt (om deras neutralisering ska kunna undvikas) nya reformer och nya förändringar i den demokratiska maktorganisationen ... En demokratisk planering av ekonomins utveckling och omvandling förutsätter en mycket bredare social och politisk front än den som i dag finns kring arbetar- och de socialistiska partierna. Om målet för denna planering *inte kan vara socialismen* kommer det ändå att vara svårt att helt förverkliga och, i synnerhet, *varaktigt* inom en kapitalistisk ram om man inte går utöver den ursprungliga planen genom reformåtgärder och en demokratisk förändring av maktstrukturen som i sista hand för fram till en socialistisk omvandling av samhället. Arbetarrörelsens progressiva del måste åtminstone vara fullt medveten om denna process.

Sammanfattningsvis: en socialistisk reformpolitik måste syfta till att bryta systemets jämvikt och dra fördel av den uppkomna labiliteten för att sätta igång den revolutionära övergångsprocessen till socialism, något som – efter vad vi sett – endast kan ske i en krissituation. En strategi av denna typ kan endast användas i perioder av förändring, på basis av öppna konflikter och breda politiska och sociala aktioner. Det är omöjligt att utforma den som ett utmattningsslag i ett ställningskrig. Ty om den sociala fronten stabiliseras och krafterna bringas i jämvikt uppskjuts den avgörande kraftmätning som en socialistisk strategi har till uppgift att förbereda. Visserligen kan den nya jämvikten vara fördelaktigare för arbetarklassen än den gamla – motsättningarna i det kapitalistiska systemets logik kan vara mera markerade. Men när kampen för reformer hejdas för någon tid (vilket i själva verket innebär att dess dynamik upphört) verkar motsättningar endast långsamt och oregelbundet i form av spridda försök att nöta på motståndarnas positioner. Dessa huvudsakligen *taktiska* manövrer tillåter inte längre att man genomför en *strategi*. Ty hur instabil krafternas jämvikt än är vilar den på ett ömsesidigt erkännande av hur omöjligt det är att påskynda ett avgörande.

Det är alltså orealistiskt att jämföra dessa taktiska konflikter, som kan pågå under en lång period, med en ”revolutionär process” som skulle växa fram under ett eller flera decennier.⁵³ Hur objektivt instabil den jämvikt än är som uppstår när reformerna under en tid hejdas, är den ändå en jämvikt: för arbetar- och socialiströrelsen är den ett stillastående. De nya motsättningar som de genomförda reformerna skapat i systemet fortsätter inte att nöta på dess substans och verkar inte utmattande som en långvarig sjukdom. Reformerna bevarar inte sin ursprungliga brytningspotential. Tvärtom förlorar de den. Det finns inga institutioner eller antikapitalistiska erövringar som inte i längden fräts sönder, förvanskas, assimileras och töms på en del av eller hela sitt innehåll, om den brist på jämvikt de medfört inte omedelbart utnyttjas genom nya offensiver. Tvingad att samleva med institutioner som från början motsäger dess logik och begränsar dess suveränitet lär sig kapitalismen att lägga dem under sig utan att direkt angripa dem. Det räcker att den dominerar den kapitalistiska ackumulationens och utvecklingens nyckelsektorer, i synnerhet den nya verksamhet som det tekniska framsteget och utvecklingen skapar, för att den ska återerövra hela den förlorade terrängen eller åtminstone en del av den.⁵⁴

Det är alltså omöjligt att se övergångsperioden eller den period som förbereder övergången som ett långvarigt stadium med räckvidd över ett decennium. Om övergången inte påbörjas omedelbart efter den balansrubbing som reformstriden framkallat, kommer den inte att äga rum under samma period. Reformerna kommer att vara osammanhängande, utspridda och assimilerade i systemet, och jämvikten kommer att återställas på en högre nivå. En ny period av förberedande strider, som innefattar nya motsättningar, blir nödvändig för att skapa förutsättningarna för en ny offensiv. Den socialistiska strategins diskontinuitet är historiens egen.

Av detta får man inte dra slutsatsen att demokratiska reformer i det förflutna skulle ha varit fåfängliga, vilket vore att påstå att ett sekels arbetarstrider varit meningslösa. Även om de helt eller delvis tömts på sitt innehåll tillåter erövringarna i det förflutna att arbetar- och socialistkrafterna i en ny fas av sin offensiv siktar på mera avancerade mål. Det var i den meningen som Lenin kunde anse den statliga monopolkapitalismen som ”socialismens förstuga”; den

⁵³ Denna assimilering är ganska vanlig hos vänstersocialdemokrater. Man finner den också hos Lelio Basso.

⁵⁴ Socialvården t.ex. som logiskt sett leder till en socialisering av läkarvårds- och läkemedelskonsumtionen blir en källa till ökad vinst för privatägda kemiska och läkemedelsindustrier. Förstatligandet av basindustrier, – även då de inte går med förlust och alltså inte kan finna nödvändiga kapital för sin expansion på kapitalmarknaden – friställer privat kapital som investeras i branscher med snabbare tillväxttakt och större vinst. Även om den nationaliserade sektorn vid ett visst tillfälle är dominerande kan den inte förbli så om den inte utsträcker sin verksamhet till att omfatta de nya industrier som den ekonomiska utvecklingen framkallar.

utgör den längst framskridna fasen av den kapitalistiska produktionsprocessens kollektivisering och har redan skapat vissa användbara utgångspunkter för en socialistisk stat.

Med detta i minnet måste det likväl understrykas att även om de genomförda erövringarna gör den kapitalistiska klassens dominans mindre hård och systemets jämvikt mera sårbar blir nya delreformer och jämviktsrubbningsar *politiskt svårare att genomföra just av denna orsak*. Det är just när nya antikapitalistiska reformer hotar att kasta systemet över ända som borgarnas motstånd mot varje ny reform blir som häftigast. *Ju lägre systemets sammanbrottströskel är och ju närmare den man varit i det förflutna, desto svårare är det att närma sig den på nytt och att överstiga den*. Ty borgarna är hädanefter på sin vakt, arbetarrörelsen känner till de politiska och ekonomiska riskerna vid ett nederlag. Det krävs hädanefter en högre grad av förberedelse, beslutsamhet och medvetande för att inleda en ny kamp.

Idén om den ”krypande socialismen” (creeping socialism) som skulle vinna terräng genom stötvisa reformer för att slutligen framkalla ett ”kvalitativt språng” speglar inte någon annan verklighet än borgarklassens vaksamhet. Under en lång period utan någon verklig kraftmätning, stödd på en strategi, kan det inte bli någon *kumulativ effekt* av successivt genomförda reformer. I synnerhet i samhällen där den kapitalistiska ackumulationsmekanismen redan är objektivt underkastad offentliga ingripanden och där det skulle räcka med institutionella reformer för att bryta borgarklassens makt – även om staten inte använder dessa instrument *mot* monopolen (snarare tvärtom) – anstränger sig de kapitalistiska krafterna på alla områden (ideologiskt, politiskt, socialt) att förhindra skapandet av en politisk vilja som kan genomdriva dessa reformer.

Många västeuropeiska länder (speciellt Frankrike, Skandinavien, Italien) har i dag kommit till den tröskel där borgarklassen på grund av systemets strukturella sårbarhet våldsamt försvarar sina maktpositioner och häftigt motsätter sig arbetarrörelsens krav på delreformer. Därur framgår nödvändigheten att föra striden på en högre nivå med en global strategi, grundad på en helhetssyn, och att inte bara angripa kapitalismens omedelbart outhärdliga verkningar utan också själva kärnan i de produktionsförhållanden, de sociala relationer och den civilisation som kapitalismen skapar.⁵⁵

Denna upphöjning och ”globalisering” av kampmålen är nödvändiga helt enkelt därför att systemets existens nu objektivt hotas även av delreformer och bourgeoisin är medveten härom. Mot attacker som riktas mot delar av systemet svarar den med ett globalt motstånd. Därför är det omöjligt för arbetarrörelsen att vinna kraftmätningen om insatsens globala

⁵⁵ Bruno Trentin kommer fram till liknande slutsatser genom en analys som är mer konjunkturinriktad än politisk: ”De senaste årens erfarenheter förstör varje illusion om möjligheten av en långsamt gnagande process och visar tydligt att inbrytningar i begränsade sektorer är otillräckliga om de inte ingår i en global strategi. När vi påpekar denna otillräcklighet syftar vi inte bara på det kapitalistiska systemets förmåga att suga upp och deformera delreformer utan också, och i synnerhet, på de ekonomiska krafternas brutala reaktion då de hotats eller drabbats och på de ofrånkomliga motgångar som även delreformer drabbas av då de sätter en så stabil ekonomi som 60-talets i gungning, utan att arbetarrörelsen samtidigt kan konsolidera sina vunna positioner genom nya reformer ... *som är organiskt förbundna sinsemellan och genom en samtidig förändring av den aktuella maktstrukturen ...* Därför måste arbetarrörelsens handlande (...), alltid, åtminstone i stora drag, kunna framstå som en fullständig strategi, där förbindelserna mellan de olika reformerna redan på förhand accepteras av arbetarrörelsens partier. Av denna orsak måste en reformplan, som skall genomföras successivt, *redan från början*, – med de ekonomisk-politiska maktmedel som står till buds – inte endast genomföra en allmän kontroll av ackumulationsmekanismerna utan också en kvalitativ förändring av dessa. Reformplanens genomförande kräver att man förfogar över konkreta maktinstrument i samhället, såsom parlament, lokala och regionala representationsorgan, företagsnämnder, jordbruksorganisationer och fackföreningar. Utan denna organiska strategi, utan en ekonomisk plan som i allmänna drag speglar målsättningen, kommer arbetarklassens ofrånkomliga delstrider att ännu mer än förut neutraliseras och förvanskas till sina resultat genom den allt rigidare logiken hos det system, inom vars ram de utspelas.

karaktär inte accepteras av varje individ under stridens gång, om den mot den andra sidans globala motstånd inte kan sätta en global politisk vilja. Man vinner inte en strid där *allt* står på spel för motståndaren om inte de delkrav för vilka man har öppnat striden tillsammans utgör ett mål som förtjänar ett *totalt* engagemang.

Det finns alltså en del sanning och en del misstag i de marxistiska tendenser som för närvarande utvecklas inför den europeiska socialdemokratins nedgång och den växande svårigheten att genomföra partiella segrar och reformer. Misstaget består i att utgå från att varje strid hädanefter måste föras med en klart uttalad socialistisk vilja att vidta åtgärder som syftar till systemets undergång. Detta är att påstå att den revolutionära viljan måste finnas *före* striden och ge den en drivkraft. Detta är en icke-dialektisk inställning som lämnar problemet olöst genom att utgå från att det är löst. I själva verket uppstår aldrig en massornas socialistiska vilja ur intet och inte heller formas den av politisk propaganda eller vetenskapliga bevis. En socialistisk vilja *byggs upp* i och genom kampen för genomförbara mål som svarar mot löntagarnas erfarenhet, behov och önskningar.

Men dessa mål måste hänga samman enligt en strategisk plan, och alltefter som striden fortskrider och attacken stöter mot systemets strukturella gränser blir strategin inte bara breddad utan även fördjupad. Det är inte bland massorna utan i avantgardet och bland arbetarrörelsens ledare som en sådan dialektisk utveckling av striden förutsätter en socialistisk vilja. Denna vilja kommer inte till uttryck genom polemik och revolutionär propaganda utan genom förmågan att ställa upp målen, att föra kampen upp på en högre nivå, att ställa upp ”intermediära” mål för den, mål som förtecknar arbetarnas makt och som måste vidareutvecklas när de uppnåtts.

Den sanning som trots allt finns i dagens maximalistiska positioner är att arbetarrörelsen inte kommer att gå mot socialism om socialismen inte är den objektiva avsikten bakom dess fackliga anspråk, en avsikt som kommer att bli medveten (subjektiv). Vilken protest eller vilket anspråk som helst som framförs i allmänna, alltså abstrakta ordalag (t.ex. allmän löneökning, utbyggnad av den sociala sektorn etc.) har inte denna objektiva avsikt, om inte annat så därför att genomförandet av detta mål inte är möjligt för dem som ställt kraven; den blir inte ett direkt resultat av deras aktion även om de får sin vilja fram. Dessutom har detta slags anspråk ingen inre antikapitalistisk logik som kräver en vidareutveckling av de uppnådda målen. Dessa mål framställs som trappsteg och deras genomförande skulle kunna vara resultatet av tekniska (eller teknokratiska) reformer från regeringens sida. De töms på sitt innehåll.

Under nuvarande omständigheter kan arbetarrörelsen inte få den mognad och den politiska styrka som behövs för att vinna över systemets växande motstånd annat än om dess krav till sitt innehåll men också genom det *sätt* på vilket de framförs innebär en aktiv kritik av kapitalismens sociala relationer, produktionsförhållanden, rationalitet och kultur.

Denna kritik, detta fördjupande av stridens teman är speciellt viktiga under neokapitalistiska förhållanden då arbetar- och socialiströrelsen måste mäta sig med den i systemet inordnade reformismen i socialdemokratiska och centergrupperingar. Dessa senare för nämligen ofta fram samma *typ* av mål som vänsterkrafterna (subventionerade bostäder, undervisning, kollektiva serviceorgan, ”social rättvisa” etc.), men för genomförandet av dessa mål ställer de villkoret att det ska ske utan att ”förstöra maskineriet” d.v.s. utan att bryta den ekonomiska balansen och angripa borgerskapets maktposition.

Socialdemokratins stora specialitet är att bevisa att alla problem kan lösas eller mildras, alla materiella behov kan tillfredsställas inom systemets ram under förutsättning att man tar god tid på sig och accepterar en disciplin. Man behöver inte ”riva ned kåken” eller gå med på en kraftmätning. Det räcker att man visar sig tålmodig, realistisk och ansvarsmedveten och att

man litar på ledarna. Om var och en stannar på sin plats kommer den neokapitalistiska staten att handla till allas bästa.

För de socialistiska krafterna kan det visserligen vara nyttigt att visa hur de reformistiska grupperingarna vägrar att skaffa sig medlen för att genomföra sitt program, att den eller den åtgärden inte kommer att förverkligas eller att den kommer att ta så lång tid att dess effekt hinner gå förlorad genom att problemet ställs på ett annat sätt, eller att det är möjligt att kräva mer och genomföra det bättre om man bara går längre i strukturomvandlingen. Men hur nyttiga den sortens bevis än må vara förblir de otillräckliga. Mot löften om relativa förbättringar ställer de i huvudsak löften om snabbare eller mer accentuerade relativa förbättringar. Vad som inte sägs men som reformisterna åtar sig att högljutt proklamera är att dessa snabbare eller mer accentuerade förbättringar skulle framkalla en allvarlig kris i systemet. ”Ni kommer att förstöra maskineriet. Vi däremot vill bara att det ska fungera bättre.”

Så länge som den inskränker sig till *relativa* och allmänna förbättringar kommer den socialistiska rörelsen att vara dåligt rustad för att tillbakavisa denna invändning. Om den ger sken av att det mellan dess egen och reformisternas politik bara finns en *relativ gradskillnad*, att den i själva verket strävar mot samma mål men med energi och beslutsamhet, besluten att om så behövs ge sig in på en kraftmätning med kapitalet, har den små chanser att göra inbrytningar i socialdemokratins väljarskaror och bli arbetarrörelsens hegemoniska kraft. En relativ gradskillnad är inte tillräcklig för att arbetarmassorna framför den samhällsinordnade reformismens långsamma men ”säkra” väg ska föredra den farliga och besvärliga väg som en kraftmätning med storfinansen innebär. Man påtar sig inte riskerna för en politisk och ekonomisk kris, man ger sig inte in på en kraftmätning med bourgeoisin bara för att få en årlig produktion av 250.000 subventionerade bostäder i stället för 200.000, en löneökning för låglönegrupperna på 10 % i stället för 5 %, 42 i stället för 44 timmars arbetsvecka etc. Spelet är inte värt insatsen, om så bara därför att den socialistiska rörelsens ambitiösare politik till en början skulle framkalla en brutal reaktion från systemet, en större omvälvning av ekonomin och, med största sannolikhet, en försämring av löntagarnas materiella villkor, åtminstone under en kort period.

Socialdemokratins och centerns propaganda kommer alltså att vara mycket effektiv då den ställer frågan: ”Varför så bråttom? Varför påskynda utvecklingen när ni med litet tålmod och disciplin kan få det ni begär *i sinom tid och under lugn och ordning*? Är det mödan värt att riskera en allvarlig kris för att på fem år genomföra vad som kan genomföras på sju eller åtta utan stora förändringar?”

På dessa frågor som de europeiska socialdemokraterna ställer i en eller annan form kan den socialistiska rörelsen endast svara med att understryka den *fundamentala* skillnaden mellan dess egen politik och den inordnade reformismens.⁵⁶ Det är inte en grad-, tids- eller metodskillnad för att åstadkomma samma sak som socialdemokratins, fast bättre och snabbare. Det är en *total* skillnad som rättfärdigar att man tar en total risk. *Det är endast i den mån den*

⁵⁶ Försöken att dra socialdemokratins åt vänster genom att förtiga skillnaderna, understryka de gemensamma målsättningarna, och erbjuda hjälp för att uppnå dem är meningslösa om inte dessa gemensamma aktioner gör socialdemokratins villig att ingå en antikapitalistisk allians. En sådan vilja kommer inte till uttryck annat än i krisperioder och under tryck av yttre och inre faror. Med ens får emellertid då ”vänsterfronten” en defensiv karaktär i stället för offensiv, taktisk i stället för strategisk. Då de reaktionära farorna försvunnit får de strategiska skillnaderna alliansen att spricka. Man upptäcker då att denna inte var riktad mot den borgerliga staten utan mot prekapitalistiska krafter och strukturer, resultat av den borgerliga revolutionens ofullständighet. Detta är Lucio Magris påpekande och han tillägger: ”Kittet i den enade fronten har försvunnit. Detta kitt utgjordes nämligen av den gemensamma striden mot ett maktsystem som är oförmöget att leda samhällets utveckling och tvingat att ta sin tillflykt till politiskt våld och krig för att dölja sin sociala svaghet och sin oförmåga att tillgodose en majoritets intressen!” (Lucio Magris op. cit. *Les Temps Modernes*, jan. 1966 sid. 1236)

socialistiska rörelsen kan övertyga om att dess handling och målsättning inte är av samma typ som reformismens, att insatsen inte är en addering av relativa och partiella förbättringar, utan en absolut och global förbättring, som den kan gå framåt och bli arbetarrörelsens hegemoniska kraft.

Med absolut och global förbättring menas naturligtvis inte att paradiset på jorden och socialismens införande bör utlovas till i morgon. Det handlar snarare om att binda samman varje delförbättring och varje reformkrav inom ramen för ett helhetsprojekt som syftar till en global förändring. Denna förändring måste ges en räckvidd som går utöver vart och ett av delmålen, som belyser den på en viss punkt. Den absoluta förbättring det gäller är frigörelsen av alla dem som de kapitalistiska produktionsförhållandena exploaterar, förtrycker, förnedrar och steriliserar i det som är deras sociala värde och individuella stolthet: deras samhällsliga arbete.

Ja, reformister och socialister har en del mål som liknar varandra, men de vill inte genomföra dem i samma riktning och på samma sätt. För reformisterna kan insatsen reduceras till ”tingen” – löner, sociala inrättningar, pensioner etc. – som staten delar ut uppifrån till individer som hålls kvar i sin splittring och i sin brist på inflytande över produktionsprocessen och de sociala relationerna. Lika mycket som ”tingen” – och till och med mera – betyder för den socialistiska rörelsen arbetarnas suveräna *makt* att själva bestämma villkoren för sin sociala medverkan och deras makt att under sin kollektiva vilja ställa arbetets innehåll, utförande och uppdelning.

Det är där den djupgående skillnaden mellan reformism och socialism ligger. Det är skillnaden mellan reformer som skänks och som bibehåller arbetarklassens underordnade ställning i fabriken och i samhället och reformer som påtvingats, genomförts och kontrollerats av massorna själva och som vilar på deras förmåga till självstyre och initiativ. Det är, när allt kommer omkring, skillnaden mellan tekniska eller statliga reformer å ena sidan och demokratiska reformer å den andra. Det är underförstått att de senare *med nödvändighet* är anti-kapitalistiska: ”Att kämpa för en verklig demokrati, för varje form av reellt deltagande i förvaltningen av kollektiva intressen, för varje form av kollektiv reform och, i synnerhet, för arbetarnas kontroll över alla delar av produktionsprocessen ... det är att i praktiken bekämpa den kapitalistiska beslutsprocessen ... En viktig aspekt av denna kamp är arbetarklassens kamp för rätten att själv besluta om arbetskraften med alla de konsekvenser detta medför vad beträffar organisationen av arbetet i fabriker, kvalifikationer, självförvaltning av uppskjuten lön (socialförsäkringar) etc.”⁵⁷

Mot skillnaden i innehåll mellan neokapitalistiska och antikapitalistiska reformer svarar med nödvändighet en skillnad i metoder. Reformernas frihetsskapande värde kan bara framträda om det redan ingått i de massaktioner som vidtogs för att införa dem. Vad metoden beträffar är skillnaden mellan tekniska och demokratiska reformer att de förra är kallt genomförda och institutionaliserade medan de senare genomförts i en kris genom en kollektiv aktion. Ur formell synpunkt kan vilken reform som helst – också arbetarkontrollen – tömmas på sitt revolutionära innehåll och anpassas till kapitalismen om den bara genomförs av ett regeringsdekret och tillämpas av byråkratiska kontrollorgan, d.v.s. om den reduceras till ett ”ting”. Vissa maximalister drar av detta slutsatsen att alla reformer är meningslösa så länge den kapitalistiska staten består. De har rätt om det gäller reformer som skänkts uppifrån under en lugn period men fel när det gäller reformer som genomförts nedifrån och under strid i ett krisläge. Det är omöjligt att genomföra demokratiska och antikapitalistiska reformer genom en aktion som varken är det ena eller det andra. Arbetarklassens frigörelse kan inte för

⁵⁷ Lelio Basso, op. cit.

arbetarna bli en total satsning som rättfärdigar ett totalt risktagande om inte själva striden redan gett dem erfarenhet av självstyre, initiativ och kollektiva beslut, kort sagt, erfarenhet av deras möjliga frigörelse.

3. Det globala alternativet. Alliansproblemet

Överallt där den socialistiska rörelsen står inför en stark socialdemokrati och en dynamisk neokapitalism måste den föra över tyngdpunkten från partiella, omedelbara, kvantitativa och splittrade krav till en politik och ett program som innebär *en global och kvalitativ förändring*. Detta är innebörden i de många anspelningarna på ett "globalt alternativ", på en "modell" för utvecklingen, kulturen, den sociala organisationen, vars utarbetande av den europeiska marxistiska rörelsens mest framskjutna flygel har framställts som den mest brådskande och viktigaste uppgiften.

De program där man stoppar in allt, tar med alla krav och orsaker till missnöje är inte längre trovärdiga. De saknar helhetsperspektiv och nödvändigt sammanhang – inte bara ur ekonomisk och logisk utan också ur politisk och ideologisk synpunkt – för att kunna utgöra ett globalt alternativ. De kan inte skapa en enhet av de objektivt antikapitalistiska sociala krafterna, ty den kan endast vara en syntes *på en högre nivå* (och inte bara en addering) av deras krav, behov, intressen och omedelbara önskningsar.

I detta avseende är Sverige ett belysande exempel. Exemplet räckvidd går långt utöver detta enda land som ofta tas som modell för den europeiska socialdemokratin och som förebådar den typ av samhälle mot vilket de flesta neokapitalistiska samhällen i Europa strävar.

Den svenska socialdemokratin har utgått från att det var möjligt att inom ramen för kapitalismen och under respekterande av dess mekanismer föra en social välfärdspolitik med sociala inrättningar och höga löner i förening med hög produktivitet. Utbyggnaden av bidrag, utrustningar och social service har grundats på en direkt, progressiv beskattning. Denna utveckling har emellertid skett samtidigt som en individuell konsumtionskultur utvecklats. Detta har lett till en skarp dubbel motsägelse.

Å ena sidan har utvecklingen av sociala serviceinrättningar och utrustningar, som finansieras genom direkt beskattning, uppnåtts genom en faktisk socialisering av merparten av det privata sparandet. Följden har blivit en allvarlig kris för de kapitalistiska ackumulationsmekanismerna: försvagande av kapitalmarknaden utan att företagets möjlighet till självfinansiering ökat (tvärtom). Men å andra sidan har denna ackumulationskris inte resulterat i stora resurser för den sociala sektorn. Tvärtom råder en häftig kris på bostadsmarknaden och inom tätortsutvecklingen, en stark brist på sjukvårds- och undervisningspersonal, en ökad utvandring från landsbygden mot städerna etc.

Sålunda har expansionen på den sociala sektorn och de statliga ingripandena, som varit underställda den industriella kapitalismen, inte förmått täcka de sociala behov som denna kapitalisms utveckling skapat. Men den har varit tillräcklig för att försätta kapitalismen i svårighet och för att tömma vissa av dess finansiella tillgångar.

Socialdemokratin befinner sig alltså vid en tröskel. Den ökade expansionen av den sociala och kollektiva sektorn och fullföljandet av den monopolistiska expansionen kan inte längre fortsätta samtidigt. Man måste välja: 1. antingen hejda eller till och med sänka de sociala och statliga utgifterna, vilket förvärrar de nämnda bristerna, för att öka sparandet men också den privata konsumtionen och blåsa nytt liv i den kapitalistiska ackumulationen; eller 2. utveckla de sociala inrättningarna och de statliga ingripandena snabbare än tidigare, men då blir en mycket starkare socialisering av ekonomin nödvändig, inbegripande förstärkningen, kollektivisering av sparandet och av investeringarna, en global, d.v.s. planerad statlig

dirigering av ekonomin, prioritering av kollektiv service och konsumtion framför lyxkonsumtion etc.

Det val man ställs inför är alltså inte bara ett enkelt tekniskt val. Det kommer att få stor verkan på utvecklingen, konsumtionen, civilisationen och levnadssättet.

Det första alternativet förkastas instinktivt av majoriteten av löntagare. Men detta betyder ännu inte att det andra alternativet, som logiskt sett blir följderna på grundval av folkets krav, kan påräkna en automatisk majoritet.

Svårigheten med övergången från logisk analys till praktisk politik ligger (förutom att den logiska analysen aldrig företas av alla intressenter) i arbetarklassens stora differentiering. De omedelbara intressena för stora kategorier av löntagare som tjänar 2.000 till 3.000 kronor i månaden före skatt – det gäller speciellt arbetare inom byggnadsindustrin och den tyngre verkstads- och skeppsbyggnadsindustrin – sammanfaller inte automatiskt med intressena hos de arbetare – särskilt kvinnor – som arbetar i underutvecklade eller avlägsna landsändar, i statlig tjänst och inom den sociala sektorn och som tjänar mellan 600 och 1.000 kronor i månaden. De sammanfaller inte heller med de tekniska och vetenskapliga arbetarnas krav.

Inom ramen för sitt medvetande och sina omedelbara intressen är löntagare med relativt höga löner inte spontant anhängare av en långtgående socialiseringspolitik. Fackföreningarnas och socialdemokratins politik har medfört att de i första hand ställer krav på konsumtionsvärden: arbetet betraktas som ett dagligt helvete, arbetsgivarnas produktivitets-, organisations- och arbetsuppdelningsnormer upplevs som tyngande och outhärdliga, men de accepteras ändå under förevändning att det rör sig om tekniska krav och att det är lönen som *verkligt* räknas. Arbetet betraktas alltså som den skärseld man måste passera för att efter arbetet kunna träda in i den individuella konsumtionens himmel. Utifrån denna ideologiska betingelse framstår den första delen av alternativet – som innefattar en lindring av den hårda direkta beskattningen och en utveckling av lyxkonsumtionen på bekostnad av den sociala konsumtionen – som mera attraktiv för en del av löntagarna än en långtgående socialiseringspolitik.

Kraven på individuell konsumtion och lönekrav, som förblir viktigast för fattiga kategorier och landsändar kan alltså inte användas som enande tema för arbetarrörelsen. Arbetarklassens politiska enighet som är ett absolut villkor för att man ska kunna genomföra den andra delen av alternativet kan bara uppnås kring teman som går utöver de omedelbara intressena mot en syntes på en högre nivå. Det ideologiska och politiska arbetet, kritiken av "konsumtionscivilisationen", utarbetandet av en modell för förändring, blir alltså avgörande.

Det blir nödvändigt att visa att förtrycket och alienationen i arbetet, som man accepterar i hopp om en befrielse i fritiden, bara leder till konsumtionens och fritidens alienation, att för att kunna få konsumtionsvaror och fritid som ska "befria" arbetaren från förtrycket i arbetet måste han, genom en helvetisk logik, arbeta allt fortare och allt längre, acceptera övertid och en ersättning som binds till produktiviteten tills han förlorar varje såväl materiell som psykologisk möjlighet till befrielse. Man måste få honom att inse att han är samma människa i arbetet och under fritiden och att han inte kan göra sig kvitt sitt ena jag. Man måste visa att alla löntagares fundamentala klassintresse är att göra slut på sin underordnade roll i arbetet och i konsumtionen och att lägga den sociala produktionens organisation och målsättning under sin kontroll, att ökningen av de direkta lönerna är ett prioritetskrav för ett stort antal arbetare men att det inte räcker att tillfredsställa det för att göra slut på den kapitalistiska exploateringen. Vidare att det i varje läge finns objektiva gränser för lönerna och objektiva och subjektiva gränser för den tillfredsställelse som den individuella inkomsten kan ge när det inte finns en tillräcklig utveckling av kollektiva inrättningar.

Så länge som besluten över produktionen domineras av kapitalet, så länge som konsumtionen, kulturen och levnadssättet domineras av borgerliga värderingar är en högre inkomst det enda sättet att leva gott. Men om det gäller att avskaffa de kapitalistiska produktionsförhållandena är det därför att ett bättre liv också betyder mindre arbete och mindre hårt arbete, en anpassning av arbetet till arbetarnas biologiska och psykiska balans, bättre kollektiva inrättningar, större möjligheter till direkt kommunikation och kulturell verksamhet, i och utanför arbetet, för en själv och för ens barn etc.

Å andra sidan måste man visa på de begränsningar och hinder som de kapitalistiska lönsamhetskriterierna ställer upp för den vetenskapliga, tekniska och kulturella verksamheten, den sterilisering av de ekonomiska resurserna och av mänsklig energi som den finansiella och geografiska koncentrationen innebär, det dåliga utnyttjandet av människor och slöseriet med kraft som arbetets auktoritära organisation medför, motsättningen mellan lagen om maximal profit som råder inom produktionen å ena sidan och å den andra det slöseri som följer av en kommersiell politik som vilar på ständiga innovationer utan bruksvärde och på kostsamma försäljningskampanjer etc. De innebär en kritik av kapitalismens levnadssätt, värderingar och rationalitet.

Med utgångspunkt från dessa teman som inte alla räknats upp här gäller det naturligtvis inte att abstrakt utarbeta helt färdiga lösningar eller föreslå en helt spekulativ ”utbytesmodell”. Ett revolutionärt masspartis fördel framför apparat- och elitpartierna som vill komma till makten och regera *under rådande förhållanden*, är att det kan – och bör – väcka krav och ställa problem som går långt utöver det kapitalistiska systemet. Det revolutionära masspartiet utövar sin ledande och uppfostrande funktion genom att inte göra anspråk på att på förhand ha svaret på de frågor det ställer. Inte bara därför att detta svar inte kan sökas inom ramen för det rådande systemet utan också därför att dess utarbetande, genom ständiga konfrontationer och debatter på basnivå, är det bästa sättet att åstadkomma deltagande, medvetande och självskolning bland arbetarna, att ge dem direkt inflytande över partiet och det framtida samhället och att tack vare utövandet av partidemokratien få dem att inse den starkt auktoritära och antidemokratiska karaktären hos det samhälle de lever i.

Att väcka och stimulera den kollektiva analysen och den demokratiska debatten är också det bästa sättet för partiet att berika och utveckla de kampteman det föreslår, att underkasta sina allmänna analyser en praktisk prövning och att klarlägga de handlingsformer som är bäst lämpade för de lokala förhållandena och för massornas initiativförmåga och känsla.

Denna ständiga prövning och kollektiva analys, som knyter partiets bas till utarbetandet av dess politik och ställer den inför valet mellan flera möjliga handlingsformer måste gå utanför partiets egen ram. Ty detta fungerar inte i ett slutet rum. Dess hegemoniska förmåga beror på den dragningskraft som dess inre demokrati, dess politiska handlingar och förslag utövar på massorna antingen dessa är oorganiserade eller präglade av olika ideologiska eller religiösa idéer. I ett ekonomiskt utvecklat samhälle med en arbetarklass som är mycket differentierad både vad gäller ursprung (arbetar-, jordbrukar-, småborgarmiljö) och arbetsfält (manuellt, tekniskt, intellektuellt) är partiet tvunget att räkna med alla de olika speciella kraven. Det kan bara utöva sitt ledarskap om det försöker övervinna mångfalden och förvandla den till en högre enhet som respekterar de olika delarna i deras relativa självständighet.

Övergångspolitik till socialismen, ”modellen” för övergångssamhället och till och med för det socialistiska samhället måste å sin sida med nödvändighet erkänna denna mångfald. I de högt utvecklade kapitalistiska länderna kan det revolutionära partiet inte hoppas på att ensamt erövra och utöva makten. Det måste alliera sig med alla sociala, politiska och intellektuella krafter som tar avstånd från den kapitalistiska logiken och kan vinnas för en övergångspolitik som är sammanhängande och klar i sina socialistiska målsättningar. Men på samma gång kan

övergångspolitiken och i synnerhet de politiska och institutionella reformer som ska genomföras inte längre utarbetas enbart av partiets ledande organ, även om (eller särskilt om) det långt ifrån är det starkaste arbetarpartiet.

Den dragningskraft som handlingar inom partibasen utövar på den oorganiserade massan och på andra organisationers bas beror själv till sin intensitet och sina utvecklingsmöjligheter på hur attraktiva de långsiktiga – eller mycket långsiktiga – målen är för det revolutionära partiets aktuella eller möjliga allierade. Därav framgår nödvändigheten för detta att erkänna de andra socialistiska tendenserna som *ständiga* partners vid det *gemensamma* studiet och utarbetandet av programmet och av formerna för övergången till socialismen. Det måste också garantera medborgarrätt för en mängd tendenser och partier under övergångsperioden och även under uppbyggandet av socialismen.

Den betydelse dessa ständiga partners har och haft i valen är inte det väsentliga kriteriet för att utse dem. Vad som är viktigare än deras numerära styrka är representativiteten hos deras aktiva medlemmar, deras autentiskt socialistiska inriktning och deras reella självständighet.⁵⁸ Att det revolutionära masspartiet ingår en varaktig allians med olika grupper, även om de är svaga, att det tillsammans med dem utför ett gemensamt utforskande av politiska vägar, innebär att det i praktiken och inte bara i principförklaringar bevisar att respekten för den politiska pluraliteten och de allierades självständighet inte bara är en taktisk eftergift. Genom den arbetsmetod som valts och genom homogeniteten i den övergångspolitik (eller det ”globala alternativ”) som gemensamt utarbetats utövar partiet en stark dragningskraft på den aktiva basen och vänsterfalangen inom socialdemokratien och de progressiva kristna rörelserna.⁵⁹

Det gäller alltså inte för det revolutionära partiet att genom en doktrinär inställning utestänga massorna som påverkats av socialdemokratien och traditionella reformistiska rörelser. Men partiet får inte heller ge sig in på förhandlingar och diskussioner på toppnivå med dessa rörelser. Dessa förhandlingar skulle omedelbart blockeras av ideologiska eller doktrinära skiljaktigheter eller hamna i en återvändsgränd av köpslagan om ett ”gemensamt minimiprogram”. Det bör inte heller försöka bygga upp en yttre fasad av enighet inom arbetarrörelsen (eller inom en del av den) genom en federation av existerande organisationer, d.v.s. *genom att sammanställa deras organisationsapparater*. En sådan federation skulle snabbt nötas ut genom köpslagan på toppnivå mellan ledare och pampar, den skulle likna ett skuggparlament eller en skuggregering, snabbt isoleras från massorna eller slå ned modet hos de aktiva som skulle förbli utan inflytande över beslut och jämkningar: dessa skulle på ”omgrupperingstoppen” styras av interna organisatoriska kriterier mer än av en verklig kollektiv vilja i basen. Det gäller snarare att först sätta igång en process som förenar autentiskt socialistiska krafter genom att gemensamt utarbeta ett sammanhängande program som omfattar såväl långsiktiga och mycket långsiktiga⁶⁰ som kortsiktiga och omedelbart aktuella problem. Kontinuiteten i detta arbete, debattens spridning och klarhet, dess återverkningar i de

⁵⁸ En militant grupp kan vara representativ för en strömning som är ganska utbredd i arbetarmassorna utan att vara numerärt stark. Det är t.ex. fallet för grupperna av socialistiska kristna.

⁵⁹ Denna linje har förordats och ibland med framgång följts av Ingrao-fraktionen inom det italienska kommunistpartiet. Den följs med uthållighet och med ansevärd framgång av Metallarbetarförbundet (FIOM) och CGIL. Det är en av orsakerna till den spektakulära framgång som det svenska kommunistpartiet för närvarande har under C H Hermanssons ledning. Den bör inte sammanblandas med försöken att uppnå en överenskommelse med den socialdemokratiska apparaten.

⁶⁰ En av svagheterna med konferensen i Grenoble i maj 1966 var att den inskränktes till att gälla ett ”möjligt” kortsiktigt perspektiv där problemen vid en övergång till socialismen och de aktionsformer som skulle förbereda den var uteslutna just av denna anledning. De väsentliga frågorna om skapandet av ett socialistiskt medvetande och handlande *kan inte ens ställas* så länge man sysslar med kortsiktiga perspektiv inom ramen för en kapitalistisk regim

aktiva leden som kallats att genom sina initiativ delta i enandet, allt detta kommer att ha en effektivitet och en dragningskraft av mycket större styrka än öppningarna mot de traditionella reformistiska partierna. Dessa öppningar kan alltid misstänkas för taktisk opportunism. För att besegra socialdemokratiens reformism ska man inte inleda diskussioner med dess partiapparat utan med de massor som står under dess inflytande. Och det bästa sättet att vinna dem för en diskussion är att föreslå ett ”alternativ” med en sammanhängande och klar socialistisk politik i målsättningarna och med demokratiska arbetsmetoder som socialdemokratien på grund av sitt väsen inte kan föra fram.

4. Den ideologiska fronten. Nya uppgifter för det revolutionära partiet

Detta ständiga arbete av analys och bearbetning får inte begränsas till den strikt politiska och programmatiska sektorn. Massornas politisering genomförs inte med utgångspunkt från politiken eller bara från handlingen och kampen. Det politiska engagemanget och valet är i själva verket resultatet av ett medvetandegörande som aldrig börjar med politiken, d.v.s. med problemet att organisera samhället och de sociala förhållandena. Det utgår från den fragmentariska och direkta erfarenheten av en förändring som är *nödvändig därför att den är möjlig att genomföra*.

Kravet på en förändring uppstår alltså inte ur *omöjligheten* att acceptera det bestående utan ur *möjligheten* att inte längre acceptera det. Att påvisa denna möjlighet (vare sig den är omedelbart förestående eller inte, vare sig den kan uttryckas i praktisk handling eller inte) inom alla områden av det sociala och individuella livet, är en av de främsta uppgifterna för *det ideologiska arbetet* inom en revolutionär rörelse.⁶¹

En klass herravälde över en annan utövas inte bara genom politisk och ekonomisk makt utan också genom den härskande klassens uppfattning om möjligt och omöjligt, om nutid och framtid, rationalitet och irrationalitet, gott och ont o.s.v. Denna uppfattning bärs upp av samhällets totala relationsnät och av de objektiva faktorer som bestämmer dessa relationers

⁶¹ Det ideologiska arbetet är ingenting annat än arbetet på ett enande på en speciell nivå, på det individuella medvetandets plan av aspirationer och intressen. En ideologi kan alltså vara mystifierande eller ej beroende på om den är synkretistisk eller syntetisk. I det första fallet, som rör neokapitalistiska ideologier, siktar man till att på samma gång sammanlänka borgarnas heterogena särintressen och förena dem med de omedelbara kraven hos de högst betalda arbetarna genom att integrera dem i borgarklassen i ideologiskt avseende under benämningen ”medelklass”. Denna synkretistiska enhet måste, för att ge sken av stabilitet, komma till stånd genom en mängd grova och generaliserande analyser och tolkningar av utvecklingen inom de sociala förbindelserna och produktionen hos den moderna kapitalismen.

En syntetisk förening av arbetarklassens krav och intressen vilar på en materiell bas och vetenskapliga analyser utgående från denna klass underordnade ställning i det kapitalistiska samhället. De främsta konkreta uttrycken för denna underordning är likväl lika för alla lönearbetare. Deras syntetiska förening kräver följaktligen en rigorösare analys, som med risk att bli schematisk tar hänsyn till manuella och intellektuella arbetares olika intressen i materiellt, kulturellt och arbetsmässigt hänseende.

En enande syntes kan alltså endast komma till stånd på ett högre plan som omfattar ett överskridande av de omedelbara kraven i riktning mot upprättandet av rikare mänskliga och sociala relationer, d.v.s. på ett plan som behärskas av gemensamma krav (eller ”värden”) som kan ges allmängiltighet. Syntesen kommer att bli och bör förbli ofullständig så länge som klassuppdelningen och den samhälleliga uppdelningen av arbetet, som följer av produktivkrafternas aktuella utvecklingsnivå, kvarstår oförändrade.

På grund av att den dominerande neokapitalistiska ideologin omfattar ett stort mått av mystifikation och propaganda, måste arbetarrörelsens ansträngningar att bekämpa denna ideologi också bestå av en del propaganda och grova förenklingar. Denna nödvändighet har lett till en nedsättande och inskränkt definition av ”ideologiskt arbete”. Om det å ena sidan är nödvändigt att föra ut ideologin i form av propaganda (appeller, slogans, polemiker) får man å andra sidan inte blanda samman dem. Den ideologiska propagandan kommer inte att få någon effekt om den inte populariserar ett ideologiskt program uppbyggt på noggranna analyser och undersökningar; den förlorar sin effekt om en kortsiktig propagandainriktning kräver, schematiserar och censurerar utvecklingen av ideologin.

bestånd och motståndskraft mot förändringar. Den sprids också genom språket (det främsta redskapet eller hindret för medvetandegörande), genom massmedia, genom den ideologi och de värderingar som den härskande klassen lägger till grund för vetenskap och teknik, men också *livet självt* (d.v.s. de grundläggande behoven som man kallar ”instinkter” och omedelbara mänskliga förbindelser, t.ex. de sexuella). De möjligheter, önskingar och behov som de sociala förhållandena i realiteten utesluter, förträngs och censureras (i freudiansk, icke i polisiär mening) genom det djupgående inflytande som den dominerande ideologin och livsformen utövar på medvetandet.

Den förhärskande ideologin åberopar å ena sidan vissa ”värderingar”, å andra sidan en pessimistisk realism, som förnekar ”värderingar” och som är typisk för varje konservativ ideologi. Det är inte ”realistiskt” att tro att ett ekonomiskt system kan fungera utan konkurrens, privat vinst, tvångsmässig arbetsdisciplin och hot om arbetslöshet. Ökad exploatering, stympning av människans möjligheter, arbetarnas psykiska utmattning är ”oundvikliga” konsekvenser av den tekniska utvecklingen. Det finns inget ”globalt alternativ” till kapitalismen, arbetaren kommer alltid att förbli arbetare – det är en teknisk fråga – och individen kommer alltid att vara inriktad på att uppnå egna fördelar, hans ”instinkter” kommer alltid att vara antisociala och måste förtryckas etc.

Att förstöra detta ideologiska inflytande som har sin rot i de materiella förhållandena är en väsentlig uppgift för den revolutionära rörelsen. Endast om man kan påvisa att det är möjligt att uppnå en partiell eller total frigörelse inom ramen för ett globalt alternativ kan de förträngda behoven och kraven på förändring och frihet upphöra att framstå som ett diffust och kverulantiskt missnöje, som redan från början är övertygat om det fåfänga i varje revolt, och i stället känna tillförsikt för sin egen legitimitet och verklighet. Efter ett första vredesutbrott kommer man att ovilligt acceptera också de mest outhärdliga konsekvenserna av de nya arbetsmetoderna, om arbetsgivarpropagandan (såsom vanligen är fallet) kan visa att den nya organisationen är tekniskt nödvändig och ekonomiskt fördelaktig. Arbetarnas instinktiva vägran kommer inte att kunna ta sig någon annan form än ett vanmäktigt vredesutbrott. Deras egna motiv kommer inte att framstå som legitima och *reella* om inte fackföreningen mot arbetsgivarnas modell kan ställa en annan modell för arbetets organisation, en modell som vilar på en annan uppfattning om arbetaren och arbetet, där individens fysiska och psykiska balans, hans förhållande till arbetsinstrumenten och till andra individer, till kulturen o.s.v., innefattas i arbetets ”rationalitet”.

Samma tillvägagångssätt, som påvisar att förändringen är möjlig och alltså nödvändig, som uppenbarar och därigenom väcker de behov som samhället förtryckt och censurerat, är giltigt för alla sidor av individens förhållande till arbetet i dess egenskap av yrke och samhälllig produktion, för hans förhållande till samhället som omedelbar omgivning, kulturell och materiell miljö och kontaktnät för mellanmänskliga relationer, för hans förhållande till andra, däri inbegripna familjen och det motsatta könet. Det ideologiska utvecklingsarbetet är alltså inte bara politiskt till sin innebörd utan omfattar även ett kulturarbete, som är inriktat på att radikalt förändra gällande normer och mönster för det sociala medvetandet och att, genom sin belysning av de möjligheter som samhället undertrycker, avslöja de alienationsförhållanden som samhället hindrar människorna att bli medvetna om.

Den revolutionära rörelsens förmåga till hegemoni och handling berikas och förstärks av dess förmåga att inspirera till självständig forskning på områden som stadsplanering, arkitektur, yrkesmedicin, arbetsorganisation, pedagogik, psykologi, sexualundervisning etc. På alla dessa områden uppenbaras motsättningen mellan de möjligheter till frigörelse och berikande som samhällets produktivkrafter och kulturella krafter innesluter och samhällets oförmåga att utnyttja dem i riktning mot en frigörelse. Inom alla dessa områden är också motsättningen

uppenbar mellan de krav på social, kulturell och ekonomisk utveckling som progressiva samhällsplanerare, arkitekter, läkare, pedagoger och psykologer ställer i sitt självständiga arbete och de krav som det kapitalistiska samhället påtvingar dem.

Det revolutionära partiets förmåga till hegemoni är alltså direkt bunden till dess inflytande på intellektuella yrken och miljöer. Det kan gå emot den borgerliga ideologin i den mån som det kan inspirera de intellektuellas arbete och intressera deras avantgarde för utarbetandet av en ”alternativ modell” med bevarad respekt för självständigheten i deras arbete. Partiet kan inte undvara det intellektuella avantgardet i sin kamp för att förstöra den härskande ideologins grepp. Dess insats är dessutom nödvändig för att ge de förtryckta klasserna ett språk och uttrycksmöjligheter som gör dem medvetna om hur verkliga deras underordning och exploatering är. Om ett krav inte kan uttryckas, d.v.s. objektiveras och reflekteras, kan det inte upplevas som verkligt. När den erfarenhet arbetarna har av sin situation inte uttrycks inför dem utan tvärtom förnekas eller förbigås under tystnad av alla som – genom massmedia – fungerar som ”offentligt samvete”, börjar arbetarna själva tvivla på denna erfarenhet.⁶² Kulturens förtryckande (i psykologisk mening) och klassbestämda karaktär beror inte endast, inte ens huvudsakligen, på den sociala rekryteringen till gymnasier och universitet. Den är till största delen orsakad av den stora torftigheten inom ”arbetarkulturen”, inom dess språk, som förutsätter en litteratur, en teater, en filmkonst, och som i sin tur utgör förutsättningen för att arbetarna ska kunna uttrycka den erfarenhet de har av sig själva och av sin situation.

Att bekämpa kulturens klasskaraktär, att avskaffa borgarnas kulturella privilegier betyder inte alls att man för ut den borgerliga kulturen i populariserad form till massorna. Tvärtom: det är inte arbetarklassen som ska impregneras med borgerlig kultur, det är kulturen som ska impregneras med de erfarenheter, värden, uppgifter och problem som arbetarklassen dagligen upplever i sitt arbete, sin fritid och sin kamp. Kulturens klasskaraktär understryks av det faktum att arbetarklassen inte existerar i den som subjekt, som uppfattning om samhället så som det upplevs av arbetarna. Vi har en överflödande kulturell produktion om arbetarna sådana som de framstår för det kapitalistiska samhället – teknisk, sociologisk, etisk, politisk litteratur – men mycket få verk om samhället sådant som det framstår på olika nivåer *för arbetarna*. Det vi vet om industriarbetets verklighet och om *den yrkeskultur* som även det okvalificerade arbetet innesluter, har vi främst från några sovjetiska romaner och från några få, torra, sociologiska undersökningar som riktar sig till läsare utanför arbetarklassen. En förfärande tystnad har utbredd sig över arbetarens verklighet och det är denna tystnad som gör det möjligt att ständigt försäkra att arbetarens villkor har blivit acceptabla, för att inte säga bekväma, och att alla klasskillnader försvunnit.

Denna tystnad kan inte brytas utan de intellektuellas förmedling. De försök som gjorts, främst i DDR, att skapa en arbetarkultur genom att hämta fram författare och målare ur fabriker har misslyckats. Det kulturella skapandet är nämligen ett *yrke* som förutsätter inläring, utarbetande och behärskande av en speciell teknik. I synnerhet kräver det behärskande av ett språk och av uttrycksformer som kan återge arbetarens erfarenhet med hela dess rikedom av aktuella och historiska, individuella och kollektiva, bestämningar. Dessa uttrycksformer kan inte användas av alla som deras ”gemensamma ägodel” förrän de utarbetats av ett fåtal. Detta

⁶² Såvida de inte kan kommunicera fritt sinsemellan. Men den direkta kommunikationen, och den förmåga till egenuttryck och medvetenhet som denna driver fram, hindras inte bara av den kontakthämmande arbetsorganisationen i fabriker och av en bostadspolitik som sprider arbetarna efter arbetsdagens slut. Den hindras också genom den styrning av tankeverksamhet, språk och livsform som skolutbildning och massmedia svarar för. Resultatet av denna styrning blir att en ridå sätts upp mellan upplevelsen och medvetandet om upplevelsen. Tillbakagången inom proletär kultur och proletära kulturcentra beror i mycket stor utsträckning på de minskade möjligheterna till direkt kommunikation och på massmedias spridande av masskultur (man borde snarast tala om hur de sprider avkulturisering).

utarbetande har i stor utsträckning inte gjorts. Det måste vara ett kollektivt arbete men det kan inte vara omedelbart kollektivt. Ty även om det gäller att påvisa att det finns en arbetarkultur – som i själva verket består av en mängd subkulturer, geografiska, yrkesmässiga och muntliga – gäller det samtidigt att förse den med de medel den saknar för att förstå sig själv och befästa sig som kultur. Det är på denna nivå som de intellektuellas förmedling blir nödvändig. Inte bara den sorts förmedling som t.ex. Brechts teater, romanen och det ”djuplodande” reportaget innebär, utan också och i synnerhet den förmedling som består i att låna arbetarklassen en röst som den i efterhand känner igen som sin egen därför att den uttalar det som arbetarna i allmänhet upplever i tystnad och ensamhet.

Försök i denna riktning har gjorts i några länder⁶³ i samarbete med studenter och akademiker: intervjuer med arbetare som spelats in på band i fabriker eller omedelbart efter arbetets slut, frågeformulär vilka förutom sakliga preciseringar kräver individuella värderingar, aktuella filmer, biografier över fackligt aktiva och arbetare som visar hur deras liv bestäms av firman, ägardynastin, ekonomin, vetenskapen, tekniken och den internationella arbetarrörelsen. Sedan gör man en sammanfattande och sammanhängande framställning av frågeformulären, intervjuerna, filmerna etc. för det arbetarkollektiv som medverkat, så att dessa kollektiva verk kan diskuteras kollektivt och arbetarna känna igen sig som kollektivt subjekt för det kulturella verket, de värden, de krav och det språk som detta återger. Genom detta verk kan de uppfatta sig som latenta skapare av en möjlig kultur och inte som underprivilegierade konsumenter av en främmande kultur.

Förstöringen av bourgeoisins kulturella monopol kan alltså inte ske genom massspridning av den existerande kulturella produktionen. Massspridning av ”kultur” är bara spridning av konsumtionsvaror bland andra. Dess olika former – television, film, pocketböcker, press – bygger på *centralisering av kommunikationen* som är typisk för ”massmedia”. Med andra ord: ”massmedia” tillåter inte massan av individer att kommunicera *med varandra*, de tillåter tvärtom att centralt sprida information och kulturprodukter *till en massa* av individer som hålls kvar i ett tiggande, splittrat tillstånd, dömd till passiv konsumtion genom den ensidiga karaktären hos denna form för ”kommunikation”.

Det är inte den kulturella masskonsumtionen utan endast de behärskade klassernas eget kulturella skapande som kan krossa det borgerliga kulturmonopolet.⁶⁴ Att inspirera och leda detta kulturella skapande, att ständigt uppmuntra fri debatt, kollektiv diskussion, utbyte av erfarenhet och idéer på basnivå är en viktig uppgift för det revolutionära partiet. Det kan endast slutföra denna uppgift om det förfogar över en bred bas, i synnerhet inom produktions- och utbildningssektorerna, genom att försöka utveckla en långtgående demokrati och initiativrikedom på basnivå, där individerna arbetar och lever kollektivt, genom att ständigt stimulera den fria debatten på alla nivåer så att alla kommer till insikt om och kan uttrycka de krav som samhället undertrycker, genom att dra till sig de intellektuella krafter som ger arbetarklassen dess röst och dess språk, utforskar, uppenbarar och formulerar dess viktiga krav och förenar dem på ett högre plan i ett antikapitalistiskt perspektiv och ”alternativ”.

I nästan alla avseenden skiljer sig det revolutionära partiets uppgift och struktur i avancerade kapitalistiska samhällen från det bolsjevikiska partiets. Partiet av leninistisk och sedan av

⁶³ I Italien, Norge och Västtyskland har dessa isolerade försök med arbetarenkäter fått en viss ryktbarhet genom de strejker eller den häftiga agitation som det framkallat även om detta inte varit deras ursprungliga avsikt.

⁶⁴ På samma sätt är det inte ett allmänt genomförande av den utbildning som ges i gymnasier och universitet som kommer att ”demokratisera” utbildningen, utan en allmän radikal förändring av metoder och innehåll i riktning mot att riva ner barriärerna – vilka f.ö. är fullkomligt godtyckliga med avseende på kunskaper och förutsättningar för utbildning – mellan manuellt och intellektuellt, teoretiskt och praktiskt, individuellt och kollektivt arbete.

stalinistisk typ var anpassat till perioder av häftig kris, till det kapitalistiska systemets troliga om också inte omedelbara sammanbrott, till krig och underjordisk kamp. Det är inte uteslutet men knappast troligt att sådana perioder återkommer. Den arbetshypotes som det revolutionära partiet bör ha som grund för sin handling är inte längre en plötslig erövring av makten som möjliggjorts av en blockering av den kapitalistiska mekanismen eller av ett militärt nederlag för den borgerliga staten. Partiet bör i stället utgå från en tålmodig och medveten strategi som strävar efter att framkalla en kris i systemet genom massornas vägran att underkasta sig dess logik, och att sedan lösa denna kris till förmån för massornas krav.

En förnyelse av det revolutionära partiet med hänsyn till dess nuvarande uppgifter stöter emellertid på ett motstånd som inte kan förklaras genom inflytande från stalinismen, som betraktas som en "historisk olyckshändelse". Tvärtom, vad som måste förklaras är att detta inflytande har kunnat vara så djupt och varaktigt. Att förklara det genom yttre inflytande eller den historiska konjunkturen räcker inte. Man måste inse att ett parti av stalinistisk typ motsvarar en av arbetarrörelsens ständiga tendenser eller frestelser i de fall då den har ett starkt klassmedvetande och en revolutionär tradition.

Denna frestelse består i en *ideologisk isolering* av arbetarklassen från det kapitalistiska samhället. Denna isolering kan ibland mycket väl gå hand i hand med en opportunistisk praktisk politik. I själva verket har den inte som mål att inom en snar framtid kasta omkull kapitalismen genom revolution utan tvärtom att förstärka klassmedvetandet och klassorganisationen under en period som ännu är föga lämpad för revolutionär handling. Det är en form av revolutionär väntan. Just därför att arbetarklassen (eller dess mest progressiva del), som redan är starkt politiserad och organiserad och säker på sin slutliga seger, inte kan räkna med att mycket snart överta makten, söker den försvara sig mot en försvagning av sina strukturer och sin vilja, mot en upplösning av sin enighet, mot frestelserna och de omedelbara fördelarna av ett samarbete med reformisterna. Den försvarar sig genom att stärka sig inifrån och skära av banden med det samhälle den lever i. Den konstituerar sig vid sidan om. Dess parti representerar det framtida samhället, eller, bättre, det förbereder det kommande socialistiska samhället i så hög grad att partiet redan fungerar som ett samhälle. De hierarkiska förbindelserna mellan ledarna är desamma som karakteriserar förbindelserna mellan en stats- eller regeringschef och hans ministrar och administration. Ett protokoll som erinrar om det som gäller vid statsbesök präglar partidelegationernas resor och mottagningar. Förbindelserna mellan broderpartier regleras efter samma mönster som de diplomatiska förbindelserna mellan stater. Partiet kräver samma typ av disciplin av sina partiarbetare som proletariats diktatur kräver av sina medborgare när det belägras av yttre och inre fiender.

Kort sagt, partiet har de flesta inre dragen hos ett efterrevolutionärt parti som ensamt innehar makten. Dess uppträdande har en mening: den slutliga krisen måste komma en dag och när den kommer måste den socialistiska staten uppstå beväpnad från topp till tå tack vare den obevekliga stränghet varmed partiet bevarat sin enighet och sin renhet. I väntan på den dagen kan massornas villkor bara förvärras, deras handling kan bara vara en protest som inte ändrar mycket. Den avvaktande passiviteten och tron på katastrofteorin går hand i hand.

Den stalinistiska dogmatismen har gjort det möjligt att under en lång tid bibehålla denna attityd. Genom att strikt identifiera Sovjetunionen med socialismen, socialismen med det sovjetiska samhället och dess kopior, socialismens seger i världen med det sovjetiska blockets seger (som imperialismen oundvikligen en dag måste anfalla) gav stalinismen en billig lösning på problemet med "det globala alternativet", den positiva "modellen" som bör inspirera och leda arbetarrörelsens handling. Den tillät arbetarklassen att förneka bourgeoisins ideologiska och kulturella hegemoni utan att därför behöva söka stöd hos de intellektuella. Det räckte med att betrakta borgerskapets samhälle och kultur med utgångspunkt från ett

kommande samhälle och en kommande kultur som redan förverkligats på annat håll, att mot alla olösta problem här sätta lösningar som tillämpats där borta och tolka händelsernas utveckling som kapitalismens oundvikliga nedgång.

Längre drivna analyser och utarbetandet av alternativa lösningar och handlingar hade ingen mening i detta perspektiv. De kunde bara förlänga systemets överlevnad. Det verkade orealistiskt att de skulle kunna fördjupa motsägelserna och tvinga borgarklassen till eftergifter som kunde vändas mot den själv. Det var allt eller ingenting.

Stalinismen kan alltså framstå som en ideologi för arbetarklassens isolering: den avskar och skyddade den mot det omgivande samhället och gav den ett perspektiv som inte hämtade någonting från den borgerliga ideologin eller ens från landets egen intelligentsia. Den utgjorde (och utgör under sina nya former) en typisk primitivistisk avvikelse: ett försök till proletär själv tillräcklighet på det ideologiska och kulturella planet, ett dogmatiskt förkastande inte bara av det omgivande samhället utan också av den vetenskapliga, artistiska och kulturella produktion som åstadkommit inom detta samhälle, under förevändning att den inte var proletär (vilket är sant) och att den återspeglade kapitalismens nedgång och kris och alltså knappast hade något intresse för den revolutionära kampen (vilket ibland är sant, ibland fel). Den subjektiva fördelen med denna primitivistiska avvikelse är att den tillät proletariatet att inta *en efterrevolutionär hållning* gentemot bourgeoisin och förneka den borgerliga ideologiska dominansen i namn av en färdiggjord utbytesideologi.⁶⁵

Steriliteten i denna attityd inom ramen för den avancerade kapitalismen är i dag allmänt erkänd inom hela den europeiska kommunistiska rörelsen. Den ideologiska isoleringen som kunde vara giltig i ett tidigare historiskt läge skulle i dag isolera arbetarrörelsen inte bara från dess möjliga politiska allierade utan också från nya generationer av arbetare som har mera differentierade intressen och krav och från det intellektuella avantgardet, vars förmedling är oumbärlig för det revolutionära partiets hegemoniska förmåga.

Att erkänna att det är nödvändigt att förnya det revolutionära partiets metoder och strukturer är emellertid lättare än att förverkliga förnyelsen. Svårigheten beror ibland mindre på partiapparaternas motstånd mot förändringar⁶⁶ än på den trohet mot den primitivistiska isoleringsattityd som den aktivaste och stridbaraste delen av proletariatet känner. För denna åldrande generation av aktiva arbetare räknas partiets effektivitet och förmåga till påverkan mindre än dess homogenitet. Det är samtidigt fosterland, tillflyktsort och källa till moralisk styrka. Att det utvecklas, att de socialistiska samhällena i Europa utvecklas, att Sovjetunionen måste överge sin ställning som ledare och modell för socialismen, att det sker en differentiering av problemen för socialismens genomförande – och för de lösningar denna påkallar – för de vägar till socialism som är möjliga i olika delar av världen, detta ser en del av den gamla arbetarbasen inte som följd av objektiva förändringar utan som en opportunistisk revisionism eller ett svek mot den internationella revolutionära rörelsens grundprinciper.

Detta förklarar delvis att vissa partier förnyar sig försiktigt och långsamt. Det är omöjligt att med ens förkasta det absoluta riktmärke som den stalinistiska modellen utgjorde för kommunismen, i synnerhet om man inte har mycket att sätta i stället. Men det är också omöjligt att bevara denna modell då det i dag är så uppenbart vilka olösta problem den placerat de socialistiska staterna inför. Den möjliggjorde visserligen en period av snabb

⁶⁵ Ur marxistisk synpunkt är inte den avgörande frågan om ett kulturellt verk är dekadent eller inte utan om det uttrycker ett medvetandegörande, mystifierat eller inte, ur vilket den marxistiska kritiken kan frigöra sanningen och därmed berika och utveckla sina egna instrument för kunskap och handling.

⁶⁶ T.ex. i de österrikiska, belgiska och svenska kommunistpartierna.

utveckling men gav också upphov till förseningar och brist på jämvikt som det nu gäller att övervinna.

Också från denna synpunkt är arbetet med en socialistisk ”utvecklingsmodell” och ett socialistiskt ”alternativ” anpassade till de industriellt utvecklade staternas villkor en nödvändig uppgift. Den kräver en kritisk undersökning av orsakerna till de svårigheter och förseningar som uppstått, av medlen att undvika och lösa dem, av den typ av samhälle som den socialistiska rörelsen bör eftersträva när utvecklingen av produktivkrafterna tillåter en överflödsproduktion och inte bara en produktion av det nödvändigaste. Denna analys är en uppgift för alla marxister och socialister, genom att gemensamt utföra den kan de bevisa att deras rörelse är livskraftig och trogen sina ursprungliga mål.

Det kapitel som följer grundar sig till stor del på diskussioner med marxistiska intellektuella från Centraleuropa.

Andra delen

IV. Den svåra socialismen ⁶⁷

”... Andra tror att förtrycket uteslutande härrör från det privata utnyttjandet av produktionsmedlen, och att när väl en gång kapitalet exproprieras kommer arbetarnas frihet att bli automatiskt garanterad. Detta förefaller oss ej heller exakt: den socialistiska makten kan expropriera kapitalisten och på så sätt skapa förutsättningarna för arbetarnas frihet. Men om organisationen av produktionen i företaget och i ekonomin som helhet förblir byråkratiserad genom ett stelt schema med centraliserade beslut kommer arbetarna att uppleva den samhällliga produktionen som en främmande process och kommer att finna sig i en underordnad ställning som i vissa avseenden påminner om situationen i de kapitalistiska staterna.” (Vittorio Foa, *sekreterare i C.G.I.L.*)

1. Alienation utan exploatering

Särskilt i [Kritik av Gothaprogrammet](#) och i spridda noter i del II och III i [Kapitalet](#) angav Marx tre väsentliga villkor för genomförandet av ett kommunistiskt samhälle:

1. Seger över knappheten d.v.s. möjligheten att mera omfattande hos alla tillfredsställa behoven som de visar sig i historien.
2. ”Mångkunnighet” eller en mångsidig utbildning av individerna för att medge en obegränsad omställning av de mest olikartade produktions- och administrationsuppgifter, ledning och fritt skapande. Denna omställning av uppgifter utgör villkoret för att avskaffa specialisering, andlig lemlästning, samhällsgruppbyggning socialt och i staten, och för att genomföra en frivillig uppdelning av det samhällliga arbetet, med en för individerna egen ledning som är knuten till alla dimensioner i deras sociala verklighet.
3. Avskaffandet av arbetet som ”en förpliktelse påtvingad av fattigdom och ytliga mål”. Avskaffandet av arbetet är likaså ett villkor för en frivillig uppdelning av arbetet som helt självklart förutsätter att knappheten i alla former försvinner, däri också inbegripet knappheten i tid.

Dessa tre villkor har i sin tur en gemensam förutsättning: ”den fullständiga utvecklingen av produktivkrafterna” d.v.s. utvecklingen av produktionskapacitet men också av produktions-*teknik* så att det socialt nödvändiga arbetet kan utföras av var och en på kort tid utan stor möda och på ett *sätt* som gynnar utvecklingen av de mänskliga anlagen.

Sammanfattningsvis bör kommunismen i Marx perspektiv vara en verklighet som gemensamt är herre såväl över sin utveckling som över den gemensamma produkten, vilken är fritt framställd i frivillig samverkan mellan sociala individer. Kommunismen bör undertrycka allt som är ytligt hos individerna, allt som kan karakterisera dem på annat sätt än genom deras medvetna mål. Man bör underordna produktionen under behoven. Detta gäller både vad som produceras och sättet på vilket det produceras.

Att påminna sig dessa tre villkor för upprättandet av ett kommunistiskt samhälle innebär samtidigt att vi konstaterar att dessa tre villkor ej är föråldrade i vår tid. Tvärtom ligger de framför oss i tiden. Kanske tycks de till och med mer avlägsna för oss i dag än de var för Marx när han för 110 år sedan – i första utkastet till *Kapitalet* – förutsade automationen av produktionsprocessen. Med andra ord: historiens mening var för Marx – och det är dess enda möjliga mening – individernas seger över alla omänskliga krafter som deras verksamhet framkallar i knapphetens miljö. Denna historiens mening är inte föråldrad. Som genomförbart mål förefaller den i stället ha framskjutits i tiden.

⁶⁷ Utvidgning av en föreläsning vid socialpolitiska institutionen vid universitetet i Mexico City i februari 1966.

Ett av skälen för denna tydliga ”framflyttning” är att den socialistiska revolutionen ej genomförts på den nivå där produktivkrafterna varit mest utvecklade utan i stället på de lägsta nivåerna.

För arbetar- och socialiströrelsen i de industrialiserade kapitaliststaterna har det lett till mycket omfattande konsekvenser att den första socialistrevolutionen segrade i Ryssland. Sovjetunionen år 1917 befann sig i början av sin industrialiseringsprocess. Ännu i dag finns 40 procent av den aktiva befolkningen i Sovjetunionen inom jordbrukssektorn, mot 20 procent för Frankrike, 10 procent för Nederländerna och 6,7 procent för Förenta staterna. Alla försök att jämföra Sovjetunionens industriella civilisation med Förenta staternas är sålunda felaktiga på grund av olikheten i utvecklingsnivå. Detta omdöme gäller den attityd som försöker värdera den kapitalistiska modellen efter det amerikanska exemplet och den socialistiska efter det sovjetiska.

Åtskilliga författare låtsas som om den ekonomiska utvecklingsnivå som uppnåtts av den amerikanska kapitalismen bör tillskrivas kapitalismen *som sådan* och framtidstecknar alla andra kapitalistiska samhällen. Man glömmer då att den amerikanska kapitalismen har utvecklats under unika förhållanden som inte har någon som helst chans att återupprepas i andra kapitalistländer. *Orsaken till detta förklaras just med själva Förenta staternas existens och det herravälde som det utövar.* Att påstå att kapitalismen är kapabel att överallt producera det den har producerat i Förenta staterna är ren propaganda. Att, som en fransk författare nyligen gjorde, påstå att de europeiska arbetarna skulle vända sig bort ifrån socialismen om man lät dem välja mellan socialismen och amerikanska löner, är att glömma bort att den franska kapitalismen t.ex. ej har någon möjlighet att erbjuda dessa löner. Att den får dessa möjligheter om tjugo år betyder ingenting: de vietnamesiska och algeriska folken gjorde revolution mot Frankrike för att erövra de rättigheter och möjligheter som fransmännen innehar sedan 1789.

Om det alltså är oriktigt att grunda sitt omdöme om kapitalismen utifrån de interna framstegen i dess mest avancerade land och bortse från detta lands kontakter med den övriga världen, så är det omvänt lika oriktigt att grunda sitt omdöme om socialismen genom att göra jämförelser med de sovjetiska resultaten och bortse från detta lands historia. I denna dag finns bara två socialistiska stater som är industriellt utvecklade: Tyska Demokratiska Republiken och Tjeckoslovakien. Av historiska skäl börjar de först nu undersöka en egen utvecklingsmodell, anpassad efter deras utvecklingsnivå.

Hittills har socialismen visat sig vara den kortaste vägen till utveckling, ja till och med den enda möjliga i de fall då en *självständig* nationell borgarklass saknas. Detta har blivit särskilt giltigt på grund av de hinder som imperialismen lagt i vägen för en jämn ekonomisk utveckling. Inte i något land har den socialistiska revolutionen genomförts på så sätt att kollektivet bemäktigat sig en redan utvecklad produktionsapparat. Följaktligen har den ekonomiska nödvändigheten ej kunnat underordnas kraven på mänsklig, kollektiv och individuell befrielse. Därför har man inte heller kunnat skapa en verklig demokrati, grundad på producenternas makt att med ledning av sina behov bestämma över sin produktion och sitt produktutbyte. Socialismen har hittills uppträtt som en metod för kapitalackumulation, vars effektivitet och överlägsenhet ligger i den totala ledningen av ekonomin. Det är därför en uppbyggnad av de socialistiska grundvalarna nödvändigtvis medför en nedtoning av den direkta demokratin och den folkliga makten sådan den fungerade under den revolutionära kampen om makten. Under denna period av kamp har just de outhärdliga villkoren för alla och envar kunnat medge en sammanslagning av de arbetande klasserna till en gemenskap i strid. Det är endast genom allas medverkan som den enskilde kan avskaffa de existerande villkoren. Alla måste kräva av

varandra att samarbetsformen blir just den aktiva gruppen och att var och en upplever enhet med gruppen i strid och med en känsla av ömsesidig kontakt med alla.

I den stund vi har en revolutionär gemenskap för att erövra makten sammanfaller den individuella friheten med den kollektiva och individens suveränitet, genom att han existerar ”för och genom gruppen för ett gemensamt mål som sammanfaller med hans individuella mål. Dessa sammanfallande intressen kan dock inte överleva maktövertagandet såvida knappheten inte är övervunnen. Den kan helt enkelt inte överleva därför att den segerrika revolutionens första uppgift måste bli att förändra producentgemenskapen för att kunna genomföra olika uppgifter.

Dessa uppgifters beskaffenhet omöjliggör att man förändrar dem. Specialiserade undergrupper måste inrättas med en horisontell och en vertikal uppdelning av uppgifterna. I början kan makten i varje undergrupp grundas på en demokrati vid basen enligt modellen för fabrikssovjeterna och de självstyrda kooperativen. Men mycket snart uppstår frågan om hur man skall samordna dessa lokala gruppers aktivitet. Denna samordning *skulle kunna* genomföras med demokratiska medel om basgruppernas aktivitet som främsta kriterium hade en optimering av de lokala villkoren, men så är verkligheten inte fallet då förhållandena kännetecknas av underutveckling och knapphet. De lokala producenternas aktivitet bör främst inrikta sin produktion på att få fram ett överskott som bör användas till investeringar; och investeringsbeslutet bör ingå som en komponent i en *strategi* för den långsiktiga utvecklingen vars krav inte alltid är begripliga för den lokala gruppens bas. Likaså kan sådana beslut stå i direkt motsatsställning till de omedelbara behoven.

Det är också nödvändigt att sovjeternas och de självstyrda kooperativens demokrati underordnas en grupp som är specialiserad på samordning och planering av ekonomin i dess helhet. Detta innebär att en självständig central grupp – staten – tömmer basgruppernas självständighet på åtminstone en del av dess innehåll. Denna centrala grupp kommer också att representera en Sanning och en Enighet som därför blir någonting främmande.

Detta schema – som Sartre ingående har utvecklat i *Critique de la Raison dialectique* – är gemensam för alla socialistiska revolutioner i obetydligt utvecklade stater, däri inbegripet den jugoslaviska revolutionen även *efter* 1950. Enligt min uppfattning får man inte göra sig några illusioner om möjligheterna av att bevara producentgruppernas självständighet under den period då socialismens grundval byggs upp. Tvärtom måste vi erkänna att det är en dialektisk nödvändighet med statlig centralisering; och det är endast genom att erkänna denna nödvändighet som vi redan från början kan inrätta institutionella skyddsanordningar. På så sätt kan man begränsa och kontrollera centraliseringsprocessen och dessutom skydda revolutionen mot byråkrati, terror och despotism.

En socialism med knapphet och kapitalackumulation kan inte göra anspråk på att avskaffa alienationen även om den gör slut på exploateringen. Den *kan* det inte, därför att produktionsrelationerna inte är helt uppenbara för producenterna. Dessutom styrs produktionsprocessen av den ekonomiska politikens lagar, d.v.s. vetenskapen om den rationella fördelningen av knappa resurser, med andra ord står uppenbarligen den ekonomiska logiken i motsättning till kommunismens mål. Det är alltså faktiskt omöjligt under dessa förhållanden för Jugoslavien, Sovjetunionen, Kuba eller Kina att låta produktionen bli underordnad de behov som man historiskt erfarit eller som de skulle visa sig om de tilläts fritt utvecklas. Tvärtom, allt sedan den leninistiska perioden har den socialistiska människan karakteriserats av sitt underordnande av behoven under produktionen. Behovstillfredsställelsen har likställts med ren återväxt av arbetskraft och denna har blivit uppmanad att klara av denna återväxt till minsta kostnad.

Det socialistiska kapitalackumulationssamhället har alltså upprepat skilsmässan mellan den verkliga individen och samhällsindividen, mellan det individuella och samhälleliga intresset. Det har också försökt ”privatisera” denna skilsmässa genom att kräva att individen själv i det allmänna intresset begränsar sina personliga behov.

I det kapitalistiska samhället däremot är de individuella behoven och kraven på kapitalbildning *åtskilda* och kan uttrycka sig i form av klassantagonism. I realiteten är de funktioner som kapitalbildningen och produktionen fyller i allmänhet åtskilda. Kapitalbildningen ombesörjs av den enskilde eller kollektive kapitalisten. Produktionen sköts av arbetar- och tjänstemannaklassen och bönderna. Det ligger en motsättning mellan logiken i kapitalbildningen – vilken är att producera för att producera mer och arbeta för att maximera vinsten – och å andra sidan behovskravet – som innebär arbete för att producera en värld och ett liv som är mänskligt. Denna motsättning *kan* utvecklas mer eller mindre fritt i det kapitalistiska systemet. Den kan det *om* och *när* löntagarna har erövat fackliga och politiska rättigheter, vilket på många håll långt ifrån är fallet. När den har erövat dessa rättigheter, är det *möjligt* att den motsätter sig kapitalets tröga krav i namn av de levande krav som framförs av de människor som är underkastade detta kapital. Utifrån denna motsättning är det möjligt att löntagarna kommer att besluta om, att föreslå, ett radikalt annorlunda samhälle som låter produktionen underordnas behoven. Beskaffenheten och prioriteringen av dessa behov kommer att bestämmas av en debatt som kommer att bli alltmer fruktbar ju mer utbildningsnivån och medvetandet höjs. Det är endast genom motsättningar, eftertanke och strid som ett förslag, en modell, kan framkomma om hur den socialistiska demokratin och den socialistiska människan skall vara utformad.

Det är alldeles klart att hela denna verksamhet av kritik och eftertanke nödvändigtvis har blivit undertryckt i Sovjetunionen. Under omständigheter som kännetecknades av nöd, ständiga yttre faror och bristfällig eller ingen utbildning hos den arbetskraft som slitits från jordbruket, kunde det inte bli tal om att låta produktionssättet underordnas kravet på att låta de mänskliga anlagen utvecklas i arbetet. Ej heller var det möjligt att låta produktionsinnehållet bli underordnat de individuella behoven. Med andra ord, den positiva debatt som förverkligats av fackföreningarna och arbetarpartierna i den kapitalistiska staten har ej kunnat genomföras i en socialism med knapphet och tvång till kapitalbildning.

Arbetarledarna påtog sig i stället själva att följa den logik och de uppgifter som kapitalbildningen krävde. Denna ledning har på alla nivåer också återuppfunnit en *produktionsvänlig etik* som i vissa fall påminde om det puritanska borgerskapets etik under kapitalismens heroiska period. Denna etik innebar självförsakelse, enkelhet, stränghet, arbetsvilja, självdisciplin men också sådan moralisk rigiditet som prydhets och sexuella hämningar. Enligt denna etik var alltså människan inte på jorden för att roa sig och utveckla sina lustkänslor utan för att överträffa sig själv i arbetsvilja. Det är dock underförstått att människan i ett kommande samhälle återvinner det som man offrat här och nu.

Vissa eftersläpningar i dagens socialistiska samhälle måste alltså förklaras med utgångspunkt från de historiska omständigheter som bestämt den socialistiska kapitalbildningen och den produktionsvänliga etiken. Dessa eftersläpningar gör ytligt sett ett paradoxalt intryck då de ju är motsatta kommunismens mål. Som exempel på en sådan eftersläpning kan nämnas den socialistiska arkitekturen och stadsplaneringen som i det förgångna har varit mycket litet sysselsatt med att skapa en stadsmiljö där individerna kan bo och röra sig obesvärat. Det är först helt nyligen som man har påbörjat forskning i arkitektur och stadsplanering. Samma sak gäller för forskningen inom konst, pedagogik och psykologi, ja till och med forskningen inom många grundläggande vetenskaper. Man har också försummat forskning inom ett för det kommunistiska perspektivet så väsentligt område som människans anpassning till olika

produktionsmiljö och produktionsteknik, likaså hur man förbättrar modellen för arbetsfördelning och konsumtion.

Sammanfattningsvis kan man säga att kapitalbildningssocialismen – ungefär som den puritanska borgarklassen under förra århundradet – beslutsamt tillbakavisade de behov som inte var direkt produktiva till ett bakre plan och censurerade dem i ordets freudianska bemärkelse. Detta gällde alltså de behov som det inte var nödvändigt att tillfredsställa för att klara av återväxten och ökningen av arbetskraften. ”Konsten att leva”, kulturell aktivitet, konstnärliga normer och smakriktningar har alltså kännetecknats av en viss stagnation och åtminstone för Sovjetunionens del har de stått kvar på samma nivå som före revolutionen. Med undantag för Balkanstaterna har kapitalbildningssocialismen skapat ett industrilandskap vars främsta kännetecken ger ett intryck av grådaskigt nyttotänkande.

Detta val av allmän stränghet men också allmänt höjd levnads- och utbildningsnivå utgör grunden för en utvecklingspolitik som är helt rationell och effektiv, men endast till en viss punkt. I de flesta europeiska socialistländer har man nu nått den punkt då denna politik upphör att vara effektiv. Dess olägenheter framträder nu klart, och i ett tillbakablickande perspektiv belyses detta på åtskilliga områden.

2. Den nödvändiga demokratiseringen

Det område jag vill börja med är konsumtionen, eller för att vara mer exakt konsumtionsmodellen. Den socialistiska etiken har så länge förfäktat principen att människan konsumerar för att arbeta att den var oförberedd när produktivkrafterna gjorde en ”överflöds”-produktion möjlig. Man har redan mycket diskuterat huruvida krisen i centralplaneringssystemet bland annat beror på oförmågan att *distribuera* överflödsproduktionen. Erfarenheten visar också att det var mycket lätt, under den allmänt rådande nöden, att distribuera *nödvändiga* och sällsynta produkter men att det blivit betydligt svårare att centralt distribuera produkter *i överflöd eller av lyxkaraktär*. När man lämnar de vitala behovens område blir det omöjligt att förutse vad konsumenterna önskar och alltså också vad de beslutar sig för att köpa. Det har därför hänt att centralplaneringen råkat ut för överproduktion och svårigheter att få avsättning för produkter som inte motsvarade vare sig individernas behov eller önskningsar – tvättmaskiner, radioapparater, kläder, etc.

Något som hittills diskuterats betydligt mindre är att centralplaneringskrisen också och kanske framför allt är en kris för de *kriterier* som låg till grund för besluten att producera den och den typen, den och den kvaliteten och kvantiteten av saker som inte var outhärliga. I princip ligger detta beslut i en socialistisk ekonomi inom de förenade producenternas valfrihet. Och man skulle teoretiskt ha kunnat vänta sig att detta val skulle styras av en helhetssyn på det socialistiska samhälle som skulle byggas upp, av en önskan att så småningom berika behoven och alltså också innehållet i människornas liv, av en önskan att uppfylla dessa behov i ökande omfattning genom kostnadsfria sociala inrättningar och social konsumtion snarare än individuella och lönsamma – kort sagt genom en sammanhängande gradering av olika prioriteringar.

Men detta var inte alls fallet. Ty i realiteten hade produktionsbesluten aldrig tillhört producentersammanslutningarna. Under perioder av nöd och intensiv kapitalbildning kunde det inte vara fråga om att låta arbetarkollektiven fritt uttrycka sina behov. Tvärtom: på grund av den materiella, radikala omöjligheten att tillfredsställa dessa behov var det lämpligare att producenterna abstraherade dessa behov och, om de var goda kämpar, undertryckte dem hos sig själva och hos andra som skamliga svagheter, som det Onda som hos varje individ omintetgör den obegränsade tilliten till det allmännas intresse, medan det Goda inkarneras av statsplanens krav.

Denna praktiskt taget oundvikliga skilsmässa mellan det allmänna intresset (planens kapitalbildning) och de kollektiva eller individuella behov som finns, förhindrade naturligtvis all *konkret* debatt om modellen för samhällets liv och kultur i framtiden. Planeringen kunde inte vara ”det demokratiska uttrycket” för konkreta behov, dess prioriteringar kunde inte avgöras på demokratiskt sätt. Visserligen var målet vid uppbyggandet av socialistiska baser den framtida tillfredsställelsen av samhällsbehov, men denna framtid var skild från nuet genom en mångfald av invecklade överföringsmoment och genom en sådan obestämd *tidslängd* att det den första tiden ansågs lämpligt att undertrycka medvetandet om och uttrycken för dessa behov. Auktoritär planering och byråkratisk centralisering av besluten var de oundvikliga konsekvenserna av denna situation.⁶⁸

Den teoretiska debatten om beskaffenheten och prioriteringen av de samhällsbehov som socialismen bör tillfredsställa blev plötsligt en rent akademisk övning. Man nådde inte den levande bestämda verkligheten hos dessa behov. Utkasten till konsumtions- och levnadsmodeller kunde inte verifieras i demokratisk debatt, i produktionsföreningar och i partiets basförsamlingar. Lika väl som planen under kapitalbildningsperioden måste vara en byråkratisk konstruktion uppifrån var debatten om samhällsmodellen en ideologisk konstruktion. Partiet uttalade förgäves allmänna idéer om modellen för proletärt liv som var rakt motsatta de borgerliga samhällsgrupperingarnas idéer. Partiet försökte förgäves genomföra att man skulle prioritera en viss kollektiv konsumtion och vissa kollektiva behov framför de privata. Dessa idéer hade inget fotfäste i massans erfarenhet. Ty dels var de besudlade av den konsumtionsbefrämjande propagandan, dels mottogs de med en väl förstående misstänksamhet; när de viktigaste produkterna – från potatis till synålar och sytråd – är sällsynta eller av dålig kvalitet liknar lovtalen över kollektiva prioriteringar oundvikligen en ideologi som rättfärdigar centralplaneringens misslyckanden och de brister som förgiftar den dagliga tillvaron.

Den konkreta forskningen angående det socialistiska samhällets inriktning på lång sikt förutsätter två preliminära villkor: för det första en avspänning i det dagliga livet tack vare en ökad produktion av förbrukningsartiklar. För det andra en intern demokratisering av regimen: frihet att kollektivt undersöka och debattera prioriteringar, levnads- och arbetsmodeller. Och denna fria debatt kan i sin tur inte vara givande om den inte är ledd av ett avantgarde. Men partiet kan inte fungera som avantgarde förrän det upphör att lägga sig i administrationen och statsangelägenheterna.

Ökad produktion av viktiga förbrukningsartiklar var alltså det första villkoret för inre avspänning och demokratisering av samhällsförhållandena. För att uppfylla detta första villkor och höja levnadsstandarden var det inte nödvändigt att centralplaneringen reformerades den första tiden. De otillfredsställda behoven var så allomfattande att den administrativa apparaten utan risk för misstag kunde handla pragmatiskt, vilka konsumtionsprioriteringar den än

⁶⁸ Jag anser att byråkrati och maktfullkomlighet inte helt och hållet kan undvikas under den period då grunderna för socialismen byggs upp i ett samhälle som präglas av nöd. Tendenser till byråkrati och centralisering kan avta och rättas till först då vissa historiska villkor är uppfyllda. Det gäller framför allt dessa villkor: 1. En högtstående yrkesmässig och politisk utbildning av arbetarklassen. 2. Talrika och kompetenta administrativa och tekniska kadrar. 3. En stor intellektuell samhällsgrupp som är knuten till arbetarklassen genom sina politiska organisationer. Ju mindre dessa villkor är uppfyllda desto säkrare är det att nöden och bristen på kompetens hos de administrativa ledarna som är politiskt säkra leder till centralisering, byråkratisering och maktfullkomlighet. På alla nivåer gäller det att de styrandes ovillighet att acceptera debatt och fri kontakt står i direkt relation till deras teoretiskt och praktiskt dåliga utbildning och deras objektiva och subjektiva känsla av att vara oersättliga. När kompetens är så sällsynt och otillräcklig mångfaldigas riskerna för misstag och godtycke. Misstag och godtycke leder i sin tur till återuppblomstring av byråkratisk maktfullkomlighet eftersom det gäller att förhindra att deras auktoritet ifrågasättes. Alla avslöjanden av byråkratins illdåd som inte tar problemet med bristen på kompetenta, utbildade män med i beräkningen blir med nödvändighet abstrakta.

förfäktade. Men på längre sikt är det inte likgiltigt om det socialistiska samhället bekämpar den akuta bristsituationen genom att rent pragmatiskt öka produktionen av förbrukningsartiklar eller om det genom sina prioriteringar syftar fram mot en samhällsmodell som kvalitativt skiljer sig från den kapitalistiska modellen, en allmän syn på den ”sanna rikedom”, d.v.s. de mänskliga möjligheter som överflödsproduktionen kan bidra till att utveckla.

Ja, socialismen måste upphöra att vara en regim där knapphet, stränghet och tristess råder. Ja, den måste tillfredsställa dagliga behov för att inte den vikt som lagts vid ett uppfyllande av kulturella, kollektiva behov skall förefalla som ett alibi. Men alltefter som socialismen går framåt i den riktningen är det nödvändigt att visa att den socialistiska konsumtionsmodellen inte är en sentida imitation av den kapitalistiska modellen utan en kvalitativt överlägsen förnyelse. Denna demonstration har hittills varit förfelad. Man har hela tiden ett intryck av att produktions- och konsumtionsbeslut, till och med när det gäller den effekt de har på lång sikt, framför allt är imitationer av den kapitalistiska modellen. Man har prioriterat individuella ägodelar som de så kallade rika kapitalistiska länderna populariserat. Det kan gå an när det gäller cyklar, motorcyklar, radioapparater och konserver. När det däremot är fråga om kameror, kylskåp och tvättmaskiner för privat bruk är det mera tveksamt. Bostadsbristen och trångboddheten ställde nämligen medborgarna inför dramatiska problem och ett utvidgande och förbättrande av kollektiva tjänster – allmänna transportmedel, affärer, förskolor, matsalar i bostadshusen, tvättinrättningar som mycket billigt sköter tvätten och befriar kvinnorna från betungande hushållsarbete – skulle ha varit fördelaktigare ur alla synvinklar. Vad är orsaken till att man i t.ex. Sovjetunionen och Tjeckoslovakien valt att producera tvättmaskiner och varför ägnar man sig i Sovjet efter Chrusjtjovs avsättning – han hade en avvikande mening i denna fråga – åt att framställa bilar för privat bruk.⁶⁹ Tre faktorer av varierande betydelse tycks ha inverkat:

1. Det är ganska lätt att framställa utrustning av halvbra kvalitet i de fabriker och med den teknik som finns. På så sätt suger man snabbt upp åtminstone en del av den latent arbetslöshet och undersysselsättning som finns i Sovjet, Polen, Ungern och Jugoslavien... Dessutom tillåter detta system fabriksdirektörerna och planeringstjänstemännen att snabbt öka produktionsvolymen. Det är lättare att fylla Planens kvantitativa normer genom att producera ”halvbra” produkter än att skapa eller förbättra kollektiva serviceanordningar.
2. Genom sin karaktär av ”lyx” i det lokala sammanhanget sugts dessa produkter snabbt upp av den överskottsköpkraft som finns hos stadsarbetarnas översta skikt. Dessa grupper hade under lång tid så höga inkomster att de inte kunde förbrukas på materiella artiklar. De tjänade två eller fem gånger så mycket som en arbetare men saknade möjlighet att använda löneöverskottet till inköp av artiklar för privat bruk.

⁶⁹ Det finns ingen anledning att göra invändningar mot planens kvantitativa utveckling: Sovjetunionen kommer att ha omkring 250 miljoner invånare 1972. Man kommer då att producera en miljon bilar för privat bruk.

Man kan snarare göra invändningar mot motoriseringens kvalitet. Denna tycks åtminstone till en början, inriktas på förbättrade modeller av västerländsk typ. Men dessa modeller är långt ifrån idealiska ur användnings-synpunkt. Man kan indela prioriteringen av motorfordonens användning i en socialistisk stat i tre grupper:

1. Transporter för kolchoser på korta och medellånga sträckor.
2. Transporter som man kan hyra i städerna – taxibilar med och utan chaufför.
3. Nöjesfordon att hyra för utflykter och besök på landet för korta och medellånga sträckor.

För den första gruppen skulle det fordon som kombinerar jeepens (eller CV2:ans) och microbussens egenskaper vara lämpligast. För den andra gruppen ett fordon med begränsad styrka och storlek, tekniskt mycket enkelt, helst drivet med elektricitet. För den tredje gruppen en funktionell version av föregående modell. Den västerländska biltypen, tung, komplicerad, snabb, bräcklig, dyr motsvarar mer en bild av västerländska behov än något av dessa användningsområden.

3. Det är dessa artiklar som den kapitalistiska industrin erbjuder hushållen och som kapitalismen använder som måttstock på utveckling och levnadsstandard.

I avsaknad av en helhetssyn på det socialistiska samhället blev dessa tre faktorer avgörande. Efter att länge ha saknat lyx och artiklar som underlättar det dagliga livet börjar människorna i de socialistiska staterna jämföra sin levnadsstandard med avancerade kapitalistiska stater. I brist på andra konkreta exempel tror de att en höjning av levnadsstandarden innebär ett närmande till den nordamerikanska konsumtionsmodellen. Samma tendens kommer ibland till uttryck hos det styrande skiktet.

Men man kan inte rättfärdiga denna tendens med tekniska eller pragmatiska argument. Inte heller med ett bekvämare och mindre komplicerat liv eller med en kanske hög ekonomisk och teknisk effektivitet. Men marxismen har tillräckligt väl framhållit den betydelse ideologin har vid tekniska val för att man skall kunna förbise denna aspekt av problemet. Valet av en ”västerländsk” konsumtionsmodell som riktmärke är inte ett omedvetet val från de socialistiska ledarnas sida (lika litet som det amerikanska valet av produktionsteknik är det, vilket vi skall se). Denna modell har så ofta med rätta kritiserats av västerländska marxister, att det verkade som ett anmärkningsvärt steg när Chrusjtjov 1956 lanserade slagordet ”vi skall hinna ifatt Förenta staterna”.

Det är alltså av stor vikt att bättre analysera orsakerna till denna ”konsumtionsvänliga” tendens. Ännu är den inte slutgiltig. Den skulle emellertid kunna bli det. I realiteten är individuell utrustning ofta oförenlig med kollektiv utrustning. Producenter man t.ex. tvättmaskiner försvårar detta öppnandet av tvättinrättningar. Privatbilismen försvårar stadsplaneringen och kommunikationsvillkoren genom att motsätta sig ett rationellt utnyttjande av kollektiva transportmedel som skulle vara till fördel för gruppens fritid, gemensamma aktivitet och liv (särskilt genom att förstöra kvarteret i dess egenskap av levnadsmiljö).

Den tendens som finns (särskilt märkbar i Ungern, men också i Tjeckoslovakien där den emellertid diskuteras av den marxistiska intelligentsian) att inom vissa gränser återupprätta fri konkurrens som mätare på konsumenternas efterfrågan kan inte ses som ett framsteg för den administrativa planeringen. Upprättandet av en ”socialistisk marknad” är inte i sig anmärkningsvärt. Överflödsproduktionen kan inte beslutas administrativt. Konkurrens mellan flera produktionsenheter på marknaden är i förhållande till monopolsituationerna ett framsteg och en kvalitetsgaranti. Men vad som är diskutabelt är denna tro på att den fria konkurrensen på marknaden *i sig själv* innebär en *demokratisering i detalj* av produktionsbesluten som i sin helhet förblir centraliserade och administrativa.

Denna tro kan faktiskt kritiseras med samma rätt som man kritiserar pratet om ”konsumenternas självständiga makt” i kapitalistiska länder. Låt oss resumera denna kritik:

1. Konsumenten har ingen självständig makt. Han kan välja mellan en mängd olika produkter, men om han vill ha föremål som passar hans behov bättre än de som erbjuds honom har han ingen makt att påverka produktionsinriktningen. Överflödsproduktionen skapar och utformar behoven i minst lika hög grad som den rättar sig efter dem. Marknaden är inte den demokratiska, jämlika konfrontationen mellan självständiga önskningar å ena sidan och mängder av erbjudanden som rättar sig efter dessa önskningar å andra sidan. Den är den plats där produktions- och försäljningsoligopol med mycket stor makt konfronteras med en söndersprängd mängd köpare som på grund av sin ensamhet är helt oförmögna att påverka företagets produktionsinriktning. Sammanfattningsvis kan marknaden alltså inte vara den plats där en självständig kollektiv vilja och valinriktning formas. Det är den plats där mötet

sker mellan förhårligade produkter och dessa skingrade producenter, avskurna från sin produkt, som konsumenterna utgör.

2. Ekonomisk demokrati, socialism, innebär att ”producentsammanslutningar” har produktionsbesluten i sin hand, alltså även de beslut som rör konsumtionens innehåll och prioritering. I ett socialistiskt perspektiv kan man inte tillåta någon som helst skilsmässa mellan producent och konsument. De behov konsumtionen skall tillfredsställa är arbetarnas behov. En varas bruksvärde bör alltid stå i förhållande till den mängd socialt arbete den representerar. Man måste överväga om behovet av denna vara uppväger att man måste avstå från att tillfredsställa andra behov (ökad frihet till exempel) och om det finns andra sätt, mer eller mindre kostsamma i arbetstid räknat, att tillfredsställa det. T.ex.: fyra par skor som snabbt slits ut på ett år *eller* ett par som räcker länge och två par som snabbt slits ut, etc.? Förbättring av kollektiva serviceinrättningar eller ökad individuell konsumtion och i vilka proportioner? En liten TV-apparat i varje lägenhet eller TV-rum som utnyttjar de optimala villkoren i varje hus?

Produktionsinriktningen i förhållande till behoven innebär framför allt en balansering av fördelar å ena sidan och arbetskostnad å andra sidan vid överflödsproduktion. Och denna balans är inte möjlig och saknar mening om inte producentsammanslutningar på företags-, bransch-, fackförenings-, kommun- och regionalnivå har en verklig ekonomisk makt. Deras beslutsmakt kan naturligtvis inte vara effektiv om inte besluten debatteras fritt och antas vid basen i den direkta demokratins institutioner. Debatterna om valen på denna nivå kräver förklaringar och information. *Detta är partiets roll.* Det är i dess hägn proletariats avantgarde kan utarbeta långsiktiga produktions- och inriktningsmodeller. De kan testa dem i den demokratiska debatten i partiets lokalföreningar och sedan överlämna propositionerna (eller det rikliga utbudet av tänkbara inriktningar) till producenternas fackföreningar.

Allt detta förutsätter naturligtvis *partiets autonomi i förhållande till administrationen*, fackföreningens autonomi, partiets inre demokrati. Om utarbetandet av och diskussionen om den socialistiska samhällsmodellens inriktningar på lång och kort sikt står på ett lågt plan beror det särskilt på att partiets autonomi och inre demokrati utplånats under den nödtvungna kapitalbildningsperioden till gagn för partiapparats makt. Alla partiapparater försöker hålla sig kvar vid makten. Däri ligger *en* av orsakerna till tendensen att apa efter den kapitalistiska konsumtionsapparaten. På samma sätt som producenterna-konsumenterna, åtskilda, skingrade, utan kollektiv makt över produktionsbesluten, inte kan tänka sig en förbättring av sina villkor utan att ta omvägen över individuell konsumtion har partiapparaten en spontan tendens att öka den individuella konsumtionen *för att* bevara och förstärka producenternas ställning som individuella konsumenter. Genom att förhindra bildandet av en kollektiv vilja och utövandet av kollektiv makt vad gäller produktion förvränger den administrativa och auktoritära ekonomiska ledningen behoven till individuella konsumtionsbehov – d.v.s. behov av flykt och reträtt till den privata sfären – och tillfredsställer dem sedan så gott det går på denna nivå för att inte behöva göra grundläggande medgivanden (av politisk natur) eller för att förhindra en politisering av missnöjet.

Av denna analys som man ofta finner hos intellektuella kommunister i Tjeckoslovakien följer:

1. Partiapparats politiska monopol är den främsta orsaken till avpolitisering, d.v.s. brist på intresse för allt som faller utanför den privata sfären.
2. Att denna avpolitisering särskilt kommer till uttryck i strävan efter individuell konsumtion.
3. Att apparaten betalar sitt politiska monopol genom att förekomma denna önskan och utveckla den individuella konsumtionen och därigenom vända bort arbetarna från demokratiska krav (”Konsumera och tig”).
4. Att den socialistiska uppbyggnaden bara kan göra framsteg genom demokratisering.

Partiet måste åter bli parti, administrationen administration, fackföreningen fackförening, planen plan etc.

3. Arbete, fritid, kultur

Skillnaden är i många avseenden stor mellan socialistiska och kapitalistiska samhällen. Deras respektive inriktning och prioritering vad gäller undervisning, kultur, utnyttjande av både naturtillgångar och mänskliga tillgångar, social- och hälsovårdspolitik etc. skiljer sig väsentligt. Men orsakerna till avpolitisering å ena sidan och tendensen till ökad individuell konsumtion å andra sidan är ändå *formellt* lika i båda systemen. Den främsta av dessa orsaker är att individen både i sin egenskap av producent och medborgare fråntagits all reell makt – som inte kan vara annat än kollektiv makt – över de beslut och produktionsvillkor som formar hans liv både under arbete och på fritid. Individen formas av samhället snarare än att vara med om att medvetet forma det. När individen inte kan identifiera sig med sin sociala verklighet, drar han sig tillbaka till sin privata sfär, den enda där han anser sig ha makt.

Men för att gå ändå längre. Denna reträtt till den privata sfären – och i avancerade kapitalistiska samhällen till en sfär av överflöds konsumtion, illusoriska symboler för makt utan innehåll – är inte i första hand *medborgarens* attityd mot *samhället* utan arbetarens attityd när han, berövad initiativ, ansvar, personlig utveckling i arbetet, söker kompensation i icke-arbete. När denna strävan slutligen tolereras och till och med uppmuntras av samhällsorganisationen kan det vid första ögonkastet förefalla vara ett steg mot frigörelse. Det är emellertid inte säkert att detta steg verkligen är positivt *om de kompensationer som erbjuds i form av icke-arbete blir ett alibi för att rättfärdiga arbetets (och samhällets) auktoritära och förtryckande karaktär, vilken är bevekelsegrunden till denna strävan efter kompensation.*

Särskilt i ett marxistiskt eller kommunistiskt perspektiv är det omöjligt att vidhålla att det skapande arbetet är dömt att försvinna genom den industriella teknikens utveckling. Av detta skulle följa att det produktiva arbetet bör betraktas som ett nödvändigt ont i individens liv och att han bör söka utveckla sig själv genom att tillåtas gå upp i sina fritidssysselsättningar i stället för i sitt arbete. Denna tes⁷⁰ skulle bara vara försvarbar om produktionskrafternas utveckling gjorde det möjligt att anse fritidssysselsättningen som *samhällets viktigaste sysselsättning* och det direkt produktiva arbetet som *en underordnad sysselsättning* (underordnad lika mycket på grund av sin korta varaktighet som i jämförelse med den automatiska produktionsprocessens förmåga), d.v.s. som ett bihang till det enskilda samhälleliga arbetet. Det väsentligaste i kommunikationen, det materiella och verbala utbytet, skulle ske utanför den materiella produktionens område på en gemensam bas av ett överflöd på samhälleliga rikedomar. Individens integration i samhället och samhällets permanenta återanpassning skulle äga rum under ständig omvandling på det sociala området (framför allt det kulturella) genom frivilligt samarbete mellan människor vars främsta *sociala* mål (sanktionerat av samhällets kulturella normer) skulle vara att utveckla intellektuella, känslomässiga, estetiska, och politiska förbindelser och utbyten. Arbetets och produktionens ekonomiska förhållanden skulle upphöra att vara dominerande och avgörande för sociala förbindelser. Nödvändighetens regim skulle ge vika för frihetens.

Men detta perspektiv är långt ifrån aktuellt, även om det skulle kunna bli det. Och så länge som det inte är aktuellt *kommer de sociala förhållandena att även i fortsättningen bestämmas*

⁷⁰ Stöttad av vissa sociologer, marxister och icke-marxister, i Frankrike där det gäller att hänskjuta frågan om industridemokrati till automatiseringsåldern och att smussa bort eller förkasta kraven på arbetarkontroll, vaga men ändå djupt rotade lika väl hos nya typer av O. S., socialt mer kvalificerade än tidigare och som lider av underutnyttjandet av deras förmåga, som hos nya typer av yrkesarbetare (tekniker, tecknare, produktionsingenjörer o.s.v. som man felaktigt hänför till medelklassen) som, med anledning av sin utbildning har svårt att vänja sig vid den industriella hierarkin och den underordnade syssla utan eget ansvar de tilldelas i produktionen.

av arbets- och produktionsförhållanden. Samhällets produktion kommer att fortsätta att i huvudsak vara beroende av mänskligt arbete. Samhällets produktion kommer att förbli individens främsta sysselsättning. Och det är i huvudsak genom sitt arbete som individen kommer att tillhöra samhället och integreras i det. Det är *för* och *av* en viss typ av produktivt arbete han formas.

Om detta arbete utesluter initiativ, gruppbildning, frivilligt samarbete och fritt utbyte mellan individer och utvecklande av deras möjligheter kan inte individen finna sig tillrätta i sina sociala förhållanden eller i samhället och inte heller i det samhällsliga arbete som samhället kräver av honom. För honom blir det en och samma sak att fly bort från arbetets värld och att fly från de *sociala förhållanden* denna värld beordrar honom att underkasta sig; att söka kompensation för både den ena och de andra. Och av det faktum att denna flykt och dessa kompensationssysselsättningar ger upphov till sociala förhållanden av en ny typ som aldrig kan ersätta de sociala förhållanden som bestäms av produktionsförhållandena följer att fritidssysselsättningar inte kan vara *effektiva sociala sysselsättningar*. De kan bara vara *privata* och den tillfredsställelse de kan ge är fattig, abstrakt eller inbillad: lekar, metning, skådespel, drömmier, hobbyarbeten, alkohol, utflykter, saker som bara har värde genom sin *motsatsställning* till arbete och till *dominerande sociala förhållanden* och som inte tillåter den verkliga individen att utvecklas fritt.

Medvetet eller inte, men alla dessa modeller för fritidssamhällen söker helt enkelt att *kvantitativt* utvidga dessa privata och kostnadsfria sysselsättningar. De gör anspråk på mer tid för ett större antal långpromenader, spel i privata cirklar, läsning, hobbies, nöjen, *utan att mångfaldigandet av dessa sysselsättningar någonsin får dem att förlora sin karaktär av "ferier" och "permission" från samhället*, för att ge dem ett sken av att vara av skapande, social karaktär.

Ett samhälle som inför 32- eller 24-timmarsvecka utan att arbets- och produktionsförhållanden ändras och där individerna efter arbetets slut reser hem till sina förorter för att se på TV, spela bridge eller schack, bilda ligistgrupper eller föreningar för samlare har inte nått fram till en högre samhällsform utan bara i större skala framställt de stora amerikanska städernas underproletära samhälle.

Marx hade något helt annat i sikte än mångfaldigandet av socialt sett innehållslösa nöjen när han såg fram mot "den fria utvecklingen av mänsklig förmåga" som den fullständiga utvecklingen av samhällsindivid. Denna fullständiga och fria utveckling kan inte i något fall vara frukten av en privat sysselsättning även om den utövas i grupp.⁷¹ Individer utvecklas inte, frigörs inte av att gå på kvällskurser och lära sig hantverksyrken, utländska språk och litteratur, utöva spel i en slutna krets, måla eller skriva poesi på söndagar eller promenera på landet. Alla dessa sysselsättningar har i dag ingen mening för industriarbetaren annat än som kompensation för arbetets monotoni och de innehållslösa mänskliga relationerna i arbetet. De hindrar vissa anlag från att tyna bort men tillåter dem inte heller att utvecklas fullständigt. De ger bara en inbillad befrielse – d.v.s. lekar och flykt – genom att förneka (sätta inom parentes) ett socialt universum utan att frambringa ett annat: att sakna verklighet och ett verkligt mål.

Det kan alltså inte finnas någon proletär kultur förrän den barriär som skiljer arbetets universum från fritidens universum rivs ner. Fritidssysselsättningen kommer inte att upphöra att vara ett tidsfördriv och en kompensation, den kommer inte att få någon kulturell (och därmed inte heller någon social) funktion förrän den finner en förlängning, en mynning, ett

⁷¹ Gruppen kan mycket väl vara privat, d.v.s. ha till syfte att upprätthålla, mot och i nivå med sociala relationer, en atmosfär av intimitet och frihet som alltid är mer eller mindre spelad eller artificiell: Fritidscirklar, fritidsklubbar, ferier, lekar, sekter, kapell.

fält där den kan tillämpas, i den främsta samhällssysselsättningen: i arbetet. Så länge som arbetet utesluter, förtrycker eller avskräcker den fullständiga utvecklingen av individuella anlag och ändå förblir avgörande för samhällsförhållandena kommer kulturen att förbli en privat lyx, en abstrakt dekoration, ett förnekande av den verkliga samhällsindivid, inte hans fullbordan. Dess samhälleliga värde kommer inte att erkännas: ett samhälle som tvingar individerna att arbeta som robotar kan svårligen erkänna betydelsen av eller ens möjligheten till mänsklig fullbordan. Detta samhälle kommer att ha en tendens att betrakta kulturen som en *nyttig* sysselsättning bland andra (vidareutbildningskurser, kvällsskolor etc.) och att försumma det som under fritiden inte bidrar till att utveckla den arbetskraft som är *direkt* produktiv för människorna.

För att en folkkultur skall kunna utvecklas är det nödvändigt att det samhälleliga arbetet uppmuntrar utvecklingen av alla mänskliga anlag och att samhället gör det möjligt att utnyttja dem i allas intresse. Det kan inte förekomma någon frigörelse av samhällsindivid under hans fritid om det inte förekommer någon frigörelse i hans främsta samhälleliga sysselsättning: arbetet.

Denna frigörelse var naturligtvis ogenomförbar i det socialistiska bristsamhället. Lika litet som besluten om produktionsinriktningen kunde besluten om arbetsfördelning och *sättet* att arbeta överlämnas till ”producenterna i fri förening”. De kunde det inte i de socialistiska länder där industrialiseringen vilade på rekrytering av arbetskraft från landsbygden och där man saknade individer som var kunniga på alla områden.⁷² Nödens och kapitalackumulationens socialism började med att ta upp den kapitalistiska industrins produktionsteknik, arbetsorganisation och arbetsfördelning. Det var naturligtvis den enda möjligheten. Men det är också tydligt att man upplever denna omänskliga teknik på samma sätt i socialistiska som i kapitalistiska stater: d.v.s. som förtryckande. Omedelbart började samma disciplin, samma militära hierarki användas i de båda systemen för att tvinga arbetaren till arbete – trots att de som utövar denna disciplin inte är desamma och inte använder samma medel. Det är alltså inte förvånande att man hos arbetarna i de båda systemen finner samma tendens till reträtt, samma önskan till flykt från den industriella verkligheten.

Nyckeln till arbetarnas frigörelse, nyckeln till en industriell och socialistisk demokrati, det första villkoret för makt åt arbetarna på arbetsplatserna och i samhället är följaktligen ett avskaffande av den produktionsteknik och den arbetsorganisation som är lika omänsklig i dag som för hundra år sedan. Så länge som dessa tillvägagångssätt inte avskaffats av teknologisk och vetenskaplig forskning kommer arbetaren att stöta på oöverstigliga hinder när det gäller

⁷² Tjeckoslovakien och DDR är naturligtvis fall för sig. Där fanns lokala möjligheter till arbetardemokrati. De internationella villkoren för socialismens uppbyggnad hindrade dem från att utvecklas. Dessa två länder inlemrades i det socialistiska läget just när detta, inringat, hotat och fullständigt härjat av kriget hänvisades till en auktoritär hållning. De har bidragit med mer än sin del av ansträngningen att återuppbygga den sovjetiska ekonomin, då de genom återverkan fick utstå trycket från denna nöd. Den tjeckoslovakiska revolutionen – som vilken form den än antog hade sitt ursprung i en majoritetsrörelse – har av politiska orsaker som har att göra med den internationella konjunkturen givit upphov till en allvarlig brist på kompetent personal genom att avskilja de kadrar som var av borgerligt ursprung från de ledande posterna och ersätta dem med proletära kadrar enligt någon sorts arbetarprimitivism som man inte försökt komma ifrån förrän omkring 1960.

I DDR reducerades de ursprungliga formerna för arbetarmakt som uppstod omkring år 1945 fr.o.m. 1948 inom ramen för en ansträngning till kapitalbildning som blev än intensivare genom att DDR samtidigt med sin egen återuppbyggnad levererade mycket betungande reparationer till sina grannar i öst (industrikomplex har rivits ner och byggts upp igen ända upp till 3 gånger). 1953 års uppror orsakades främst av återupprättandet av auktoritära arbets- och produktionsförhållanden. Denna revolt följdes av betydliga eftergifter från statens sida. Arbetarnas produktionsråd har aldrig upplösts i DDR. De har så småningom inlemmats och integrerats i statsapparaten under det förkvävningen av arbetarmakt vid basen höll jämna steg med en utveckling mot ökad individuell och social konsumtion som till slut placerat DDR i täten bland de socialistiska länderna vad beträffar levnadsstandarden och nivån på utbildning och sociala serviceinrättningar.

självbestämmanderätt i arbetet för olika behov, konsumtion, och samhällsförhållanden. Detta är inte någon nyhet utan en självklarhet som redan Marx insåg för ett sekel sedan: kommunism är inte jämlikhet i arbete, konsumtion eller kultur. Kommunism är arbetarens frigörelse genom avskaffandet av de traditionella arbetaryrkena. Och detta avskaffande förutsätter naturligtvis en utveckling av produktivkrafterna som ännu inte förverkligats.

4. Självförvaltning är inte ett universalmedel

Erfarenheten på senare tid i socialistiska länder tycks emellertid peka på att denna utveckling svårligen kan äga rum utan ett återupprättande av dialektiska spänningar på alla nivåer av den samhälleliga produktionsprocessen, till att börja med inom industriföretagen. Detta är en av följderna av de ekonomiska reformer som tillämpas eller är under utarbetande i flertalet av Europas socialistiska stater.

Dessa reformer utgår från det faktum som säger att det är omöjligt att optimera – eller att snabbt öka – företagets produktionsnivå, om produktionsprocessen leds av ett antal imperativ och normer, tekniska och ekonomiska, som uppifrån ålägges företagen. Centralplaneringen, för varje företag, av försäljningsstatistik, inköp, sortiment, amorteringar, teknisk innovation etc., steriliserar den skapande forskningspotentialen inom producentkollektivet. Den förhindrar kvalitativa förbättringar av produkter och arbetsteknik genom att föreskriva rent kvantitativa normer.⁷³ En viss självständig förvaltning som ofta innebär ett bättre ekonomiskt utnyttjande av arbetskraften (ökad produktivitet i ett socialistiskt perspektiv innebär just detta) har blivit nödvändigt i utvecklade socialistiska länder. Även om det självstyre som för tillfället förordas ligger i direktörernas händer och all anspelning på självstyrelse för arbetarna omsorgsfullt undviks i staterna inom socialistlägret, kan de ändå på lång sikt betraktas som syftet med de aktuella reformerna om de skall bära frukt och förbereda övergången till kommunismen.

Därav bör man inte dra slutsatsen att centralplaneringen var felaktig redan från början och inte heller att självstyre åt arbetarna skulle ha tillåtit en snabbare och mindre kostsam utveckling.

Självstyre erbjuder inte oemotsägliga fördelar förrän kriterierna och kraven på *kvantitativ* ökning måste ge vika för de kvalitativa kriterierna och kraven. Så länge som detta inte är fallet, så länge som nöden är stor, kan självstyrelse kanske i *själva verket* inte vara mer demokratisk än centralplanering. Det är inte heller säkert att den då i praktiken låter dialektiken fritt verka mellan de mänskliga behoven och den teknisk-ekonomiska nödvändigheten.

Det är i själva verket så att arbetarnas självstyre i företagen är av en mera formell än reell karaktär när möjligheten saknas att tillfredsställa de mest tvingande behoven. Självstyrets partiella misslyckanden i Jugoslavien i det förflutna bör inte först och främst tillskrivas byråkratiska intrång och centraldirektiv i överflöd, och inte heller en prioritering av politik framför ekonomi – vilket de jugoslaviska ledarna låter ana i sina deklamationer. De bör snarare tillskrivas det faktum att de makroekonomiska kriterierna för den nödvändiga centralplaneringen av utvecklingsprocessen *inte* kan sammanfalla med mikroekonomiska kriterier i företagets förvaltning. Att lyfta upp ett underutvecklat land i nivå med en modern industriell ekonomi förutsätter en politisk inriktning och politiska ingrepp i ekonomin, ”politiska” investeringar som under en lång period inte ger avkastning, i infrastrukturen, i de grund-

⁷³ Se till exempel Kosygin rapport vid XXIII:e Partikongressen och Ota Sik: ”*La gestion économique en Tchécoslovaquie*” i *Les Temps modernes*, juni 1965.

De slöserier och orimligheter som dessa två texter tillvitar den byråkratiska planeringen som främsta fel bekräftar i allt väsentligt den beskrivning Ernest Mandel gjort i sin *Traité d'Economie marxiste*, del II, s. 251-271. [sv. övers [Marxismens ekonomiska teori](#), Kapitel 15, s. 390-401]

läggande serviceinstitutionerna och i basindustrierna. Kort sagt centraliserade, nationella och regionala beslut. De ibland mycket kostsamma fel som de centrala instanserna begår är en sak, nödvändigheten av dessa instanser och deras beslut är en annan.⁷⁴

Därför är det så att så länge som en centraliserad och politisk utveckling är nödvändig för utvecklingen, med allt vad det medför av subventioner, kostnader och ojämn produktion i samma bransch, förblir självstyrelsen i företagen med nödvändighet begränsad. Dess främsta fördelar är då politiskt-ideologiska mer än ekonomiska: 1. Självstyrelsen bidrar till att forma administrativa och tekniska arbetarkadrer. 2. Den bidrar till att minska (om än inte avskaffa) faran för byråkratisk och hierarkisk förstelning. 3. Den syftar till att ge arbetarna en helhets-syn på företaget, branschen, och makt över produktionens inriktning. 4. Den låter arbetarna bestämma och ta ansvaret för det lämpliga i att återinvestera eller konsumera en del av överskottet (vinsten)⁷⁵ och den uppmuntrar teknisk innovation och produktiva investeringar.

Men under de nödvillkor och den låga tekniska nivå som ännu råder i Jugoslavien räcker självstyre inte till för att uppehålla en konkret debatt och forskning kring frågor om arbetets optimala tekniska och sociala uppdelning, om behovens verklighet och deras hierarki, om konsumtions- och civilisationsmodeller. Det kvantitativa kravet dominerar stort. Under dessa omständigheter bör arbetarkollektivet som har ansvar för självstyret oundvikligen ta sig an den frustrerande nödvändighet som kapitalackumuleringen innebär. Genom självstyre blir arbetarna medvetna om att deras behov inte kan tillfredsställas. De tvingas på eget initiativ underordna sina egna behov produktionens krav, ålägga sig själva en disciplin som i ett kapitalistiskt system och i mindre skala i ett sovjetiskt skulle åläggas dem av den industriella eller politiska hierarkin. De tvingas alltså konstatera att deras reella frigörelse inte är möjlig på lång tid och att ta konsekvenserna av denna insikt.

I detta ögonblick finns två alternativ. Antingen accepterar de denna omöjlighet och tar aktiv del i självstyret och blir tämligen teknokratiska eller så vägrar de att acceptera, vilket naturligtvis är vanligast, och visar tendens att inte intressera sig för ett självstyre som inte kan lösa deras konkreta problem, kryper in i sig själva och försöker fly från den sociala produktionens svårigheter till en sfär av privat konsumtion och arbete.⁷⁶ Varken det jugoslaviska eller det

⁷⁴ Centralplanens felaktiga beslut härstammar framför allt från perioden före 1952. Ett exempel: Byggandet nära Belgrad omkr. 1948 av en väldig fabrik för maskinverktyg som aldrig har utnyttjats till mer än 40 % av sin kapacitet. I fortsättningen är det framför allt decentraliseringen som givit upphov till misstag. Till exempel: Kommuner och distrikt har i sin strävan att suga upp den latent arbetslösheten och inte komma efter andra trakter byggt ett flertal små och medelstora fabriker på en låg teknisk nivå utan att bry sig om kostnaden och möjligheten till avsättning för de lokala produkterna. Dessa små och medelstora fabriker hade kunnat spela en roll i formandet och utbildningen av arbetarklassen. Men självstyret kunde inte fungera särskilt bra i dessa företag som ofta hade brist på kapital och som konkurrerade med varandra på en alltför liten marknad. Deras kris, som var självstyrets kris, har efter 1960 inte tillvitats den centrala maktapparatusens byråkratiska inkräktanden utan tvärtom bristerna hos centralplaneringen som till priset av ett ansevärt slöseri med resurser hade tillåtit lokala dåligt samordnade initiativ att utvecklas.

Centralorganisationernas politiska intervention bestod oftare i att av politiska orsaker bevilja de subventioner kommunerna begärde för diskutabla initiativ än att avslå dem. Dessa fabriker och dessa "politiska" subventioner som finansierades av den skatt som framgångsrika företag betalade avslöjades främst av dessa framgångsrika företag.

Den ekonomiska reform som beslutades 1964 syftar till att inskränka subventioner till företag som inte har någon utsikt att bli lönsamma.

⁷⁵ Ända till helt nyligen (1965) var detta parti i Jugoslavien alltför svagt för att ge arbetarrådets val en verklig räckvidd.

⁷⁶ Majoriteten av de jugoslaviska arbetarna har vid sidan om sin "officiella" tjänst en "privat" tjänst vars lön, som avhandlas fritt, ofta är högre än de officiella lönerna. Vid sidan av den socialistiska produktionen finns alltså en privat sektor och en fri arbetsmarknad vars produkt undgår den samhälleliga kännedomen och organisationen och varifrån vissa yrkeskategorier får största delen av sin inkomst.

sovjetiska systemet undkommer alltså faran av klyvning mellan aktivisterna och massan, mellan de förstnämndas produktionsvänliga inställning och tendensen till individualistisk inkräkthet hos de senare.

Trots sina obestriddliga fördelar och sina löften för framtiden är självstyret alltså ingen undermedicin så länge som nöd och olikheter finns kvar i utvecklingen. Det är lätt för självstyrets anhängare att hitta fel eller otillräckligheter i planeringen, att undan för undan minska statens intervention till gagn för produktionsföreningarnas ökade makt – detta är dess mål och dess största förtjänst. Men det jugoslaviska systemet innebär i gengäld en fara för att arbetarkollektiven i de mest avancerade företagen och områdena gör uppror mot de åligganden och gränser som förekomsten av mindre utvecklade områden ålägger deras självstyrelse och mot all strävan att höja skatterna till gagn för dessa underutvecklade områden. De gör uppror i namn av en strävan efter självstyre som självförvaltningen rättfärdigar, *men som kan dölja mindre ädla motiv*, som företagets egoism, ja till och med en hegemonisk eller ”imperialistisk” ambition från företag med hög teknisk nivå gentemot företag och områden som inte kommit så långt. Detta är oundvikliga faror, så länge som producenternas behov inte kan tillfredsställas och så länge som otillfredsställda konsumtionsbehov ytterligare förstärks genom arbetslivets mödor.

Självförvaltning i företagen försonar alltså inte automatiskt producenten och konsumenten, den sociala och den privata individen. Den hindrar dock inte att arbetare individuellt eller kollektivt betraktar sig själva som produktionsinstrument. Självförvaltning gynnar produktionsframsteg genom arbetarkollektivens delaktighet i företagsvinsten. Men det är inte säkert att den automatiskt garanterar att den tekniska innovationen, den tekniska arbetsfördelningen medför *både* maximal effektivitet och bästa möjliga arbetsvillkor. Ty under trycket av otillfredsställda behov och i avsaknad av konstant politisk ideologisk utbildning och debatt kan strävan efter högsta möjliga avkastning komma att ta överhanden i arbetarråd och förvaltningskommittéer med arbetsledningens välsignelse av den enkla orsaken att mesta möjliga avkastning tillförsäkrar de lokala producenterna maximal individuell vinst. I det fallet finns den onda cirkeln kvar: företaget är den dagliga skärseld, vilken man måste passera för att utanför arbetet skaffa ett maximum av konsumtionsvaror och individuella nöjen. Skilsmässan mellan producent och konsument återupprepas av producenterna själva (teoretiskt sett suveräna), till att börja med därför att konsumtionsbehovet är starkast och sedan därför att strävan efter maximal avkastning och vinst har gjort arbetslivet och arbetsmiljön till en förtryckande helhet som tillspetsar behovet av flykt och uppmuntrar till att söka ”befrielse” endast i icke-arbete.

5. Fackförening, parti, stat

Det finns bara ett sätt att undvika denna urspårning; bygger man ett samhälle grundat på arbetarens frigörelse, där samhällsindividen är suverän i sin konsumtion och i sina samhällsförhållanden *därför att* han är suverän i sitt produktiva arbete och i sina arbetsförhållanden, erkänner man den ursprungliga motsägelsen mellan behov på arbetsnivån och behov på konsumtionsnivån. Trots att exploateringen avskaffats kvarstår denna motsägelse i socialistiska samhällen så länge som det råder brist på tillgångar. Att förneka denna motsägelse genom att förutsätta en enighet mellan producent och konsument som inte existerar är att kräva att producenten underordnar sig konsumenten, att de behov och strävanden som rör arbetslivet ständigt måste uppges till gagn för ökad konsumtion (och produktion). Förnekar man denna motsägelse förnekar man också alienationen i arbetet till gagn för en större tillfredsställelse i konsumtionen, genom att man förhindrar att denna alienation blir medvetandegjord.

För att kunna avskaffa denna motsägelse och alienationen i arbetet måste man först erkänna deras existens. Att erkänna dem är att fritt låta den dialektiska spänningen spela mellan

behoven på arbetsnivån och behoven på konsumtionsnivån. Att ge dem fritt spelrum är att garantera yttrandefrihet och återgivande av behoven *på just de nivåer* där de kommer till uttryck: levnadsvillkor å ena sidan, arbetsvillkor och arbetsförhållanden å andra sidan, och det enda sättet att garantera att behoven representeras och framförs fritt *på just dessa nivåer* är att bevara fackföreningens *självstyre och representation* på arbetsplatserna och i samhället.

Det socialistiska samhällets överlägsenhet över det kapitalistiska kan inte reduceras varken till en rationellare organisation, en större jämlikhet, ett bättre tillfredsställande av samhällsbehoven eller de kollektiva anordningarnas och serviceinrättningarnas överlägsenhet. Socialismens avgörande och grundläggande överlägsenhet ligger i arbetarens frigörelse på den produktiva handlingens och produktionsförhållandenas nivå. Denna frigörelse kommer inte att erövras förrän det kollektiva ägandet av produktionsmedlen också innebär att arbetaren känner sig "hemma" i företaget och i sitt arbete därför att det ligger i hans makt att styra produktionsprocessens utveckling och dess sociala och tekniska uppdelning av uppgifter så att den bäst passar hans behov. Arbetarklassens makt ligger i arbetarnas frihet att underordna sina arbetsvillkor den kollektiva makten.

Endast en självstyrd fackförening som har arbetarnas förtroende därför att den på fabriken och i samhället *villkorlös* försvarar just de behov och den strävan som själva arbetet ger upphov till på produktionsplatserna, kan *känna till* dessa behov, formulera dem och agera med tanke på bästa möjliga förbättring av levnads- och arbetsvillkoren. Kommer denna strävan efter optimal förbättring att komma i konflikt (hypotetiskt sett) med strävan efter maximal produktivitet och produktion?⁷⁷ Det är ytterligare en orsak till varför man bör anförtro dessa strävanden åt skilda instanser. Strävan efter bästa möjliga i varje företag, stad och trakt riskerar annars att helt enkelt försummas och produktionen riskerar att förbli teknikernas och de ensidigt produktionsentusiastiska människornas kungarrike. Endast fackföreningens självstyre, dess frihet att ställa krav och göra invändningar mot företagsledningen och mot den ekonomiska planen, likaså respekten för dess uppgift, som består i att försöka göra det bästa möjliga av arbetsvillkor och arbetsmetoder på fabriken och av levnadsvillkoren utanför, gör det möjligt att återupprätta den dialektiska spänningen mellan kravet på arbetarnas frigörelse och kravet på ekonomisk och teknisk effektivitet.

Att fackföreningen – liksom partiet – måste vara självständigt gentemot ledningen, regeringen eller Planen, erkändes uttryckligen under det jugoslaviska kommunistpartiets åttonde kongress i november 1964. I detta instämde uttryckligen de främsta kommunistpartierna i Västeuropa.⁷⁸

Detta självstyre bör omfatta två aspekter som kompletterar varandra: 1. Rätten att ställa krav; 2. Arbetarnas makt över produktionsvillkoren.

1. Fackföreningens rätt att självständigt ställa krav är ett av de viktigaste medlen när det gäller att utforma, medvetandegöra och uttrycka de kollektiva behov som föds i industrimiljön.

⁷⁷ Jag säger hypotetiskt. Ty om den tekniska ledningen av företagen tenderar att förutsätta denna konflikt och på den grunda den nödvändiga industriella hierarkin är det att märka att själva avkastningen, även i kedjeprodukter, till slut kan förbättras genom optimeringsåtgärder som har till syfte att göra arbetet mer omväxlande och ge arbetaren initiativ och ansvar: platsbyten, ombildning av uppgifter som är parcelliserade, pauser, självstyre i verkstaden och vid kedjan, i arbetslaget i den tekniska uppdelningen av organisationen av arbetet etc.

Vance Packard anför härvidlag ett slående exempel från Non-Linear Systems INC, som har ombildat arbetsuppgifterna och gjort små lag av arbetare, eller vid monteringen en enda arbetare, en hel förställd uppgift som kräver ansvar och initiativ. Samtidigt avskaffades kontrollsystemet. Till följd av denna omorganisation har antalet arbetstimmar per tillverkad räknemaskin minskat med hälften och köparnas reklamationer har minskat med 90 % (*Une Societe sans Défense*, Calmann-Lévy, 1965, s. 110).

⁷⁸ Se längre fram citat från Bruno Trentin.

Dessa behov måste kunna formuleras *kollektivt* i den gemensamma debatten och eftertanken, för att inte tillbakavisas och sättas på samma linje som individuella, eskapistiska önskemål och enstöringsattityder. Genom friheten att uttrycka kritik och krav *kollektivt* kan proletariatet bli medvetet om vilken typ av samhälle, vilken prioritetsordning som motsvarar dess krav på frigörelse. Därigenom kan också proletariatets anslutning till planeringen och planeringens demokratiska karaktär skyddas. Utvecklingsplanen kommer att i fackföreningarnas krav finna ett stöd och en inriktning som är outhärlig för innehållet. Detta innehåll skall beslutas och *revideras* i ständigt samarbete med fackföreningen utan att denna för den skull blir *ansvarig* för planens genomförande.

Den sista punkten förtjänar att understrykas. Det går inte att exakt förutsäga de reella kostnaderna för en plans utförande bland annat därför att de nya behov (d.v.s. med marxistisk terminologi, värdet av den nödvändiga arbetskraften) som utförandet skapar inte kan förutses med bestämdhet. Friheten att ställa krav är det enda som i tid kan avhjälpa och avslöja förutsägelsens brister, de modifieringar eller försämringar av arbetsvillkoren som snabba teknologiska förändringar eller omstrukturering av en bransch medför och de brister som framkallas av en viss prioritering men som av erfarenhet inte kan accepteras. Dessutom är friheten att ställa krav det enda som kan lämna upplysningar om värdet av arbetskraften – d.v.s. om de kvalitativa och de kvantitativa behoven – under givna materiella, historiska, lokala och regionala omständigheter. Saknas denna upplysning, saknas tillräcklig smidighet och differentiering av arbetsvillkor och löner enligt de behov som föds ur arbetet i en fysisk miljö i ständig omvandling kommer vissa arbeten, subjektivt sett, att bli underbetalda och övergivna av arbetarna. För att besätta dem måste man anlita tvångskommenderad arbetskraft, statligt och auktoritärt tvång, skilsmässa mellan de styrande och massan.⁷⁹

⁷⁹ Se vidare Bruno Trentins rapport vid Gramsci-institutets seminarium om ”Tendenser i den europeiska kapitalismen” (1965).

”En del av de sociala kostnader som är förenade med utförandet av en utvecklingsplan är *avledda* kostnader som till sin omfattning och natur är svåra att förutsäga. Man bör tänka på de sociala återverkningar som industrin och den teknologiska omvandlingens omstruktureringsprocess, uppmuntrade av en nationell utvecklingsplan, oundvikligen orsakar på systemet med professionell klassificering och arbetaryrken, på lönenormerna, på sammansättningen av arbetslagen, på anställningsnivån och i allmänhet på arbetsorganisationer i de flesta fabriker. Det handlar om återverkningar som framkallas av kravet på belöningar och reprimander och som endast fackföreningen på ett konsekvent och effektivt sätt kan föra fram och om de nackdelar eller åtminstone de nya problem de medför för arbetarnas villkor. Det är genom fackföreningens krav (...) som de sociala kostnaderna som en utvecklingsplan medför definitivt kan uttryckas och bli mätbara.”

”En inkomstpolic eller all annan form av centralisering, a priori mål med anspråk, tenderar att förhindra att dessa 'okända' faktorer i en plans utförande i tid översättes till reella och mätbara kostnader för planen själv. Den tenderar alltså att dölja dessa verkliga kostnader åtminstone deras kvantitativa storlek, för hela samhället. På detta sätt uppstår den sämsta möjliga lösningen på det mycket delikata och invecklade problemet med förhållandet mellan planeringen och de arbetande klasserna och med det organiska införandet av dessa klasser i ett demokratiskt system som verkligen fungerar på alla samhällsnivåer.

Vi vidrör här en fråga av stor vikt för hela planeringens metodlära; en lösning av den innebär förmåga för en utvecklingsplan att under den tid planen förverkligas ge uttryck åt en reell anslutning av en majoritet av arbetarna; att ändra planerna vid behov genom att modifiera de grundläggande valen med en medveten tävlan mellan sociala styrkeintressen som artikuleras på ett alltmer demokratiskt sätt. Och jag är inte rädd för att ge uttryck åt min övertygelse att vissa av de synpunkter jag poängterat för er lika väl kan tillämpas (...) inom ramen för en socialistisk planering särskilt när den omfattar en utvecklad ekonomi.”

”... Bortsett från en mängd 'tekniska' brister hos en socialistisk plans förutsägelser anser jag det för otroligt för att inte säga omöjligt, att man under utarbetandet av planen – hur demokratiskt det än är – kan lösa den mängd okända faktorer som härstammar från de objektiva motsägelser som planens utförande kommer att framkalla hos å ena sidan en viss arbetargrups reella intressen och å andra sidan det som man antar vara hela kollektivets intressen. Även i ett socialistiskt samhälle håller jag det för otroligt att en plan kan förutse alla sociala kostnader vid tillämpningen ...”

”... Även i socialistiska sammanhang, särskilt vad gäller industriella utvecklade ekonomier, kan ingenting

2. Å andra sidan räcker det att läsa vissa romaner från Sovjetunionen som t.ex. Ingenjör Bakhirev av Galina Nicolaieva⁸⁰ för att förstå att en fabriksdirektör i ett socialistiskt lika väl som i ett kapitalistiskt system inte kan få ut det bästa ur den produktionspotential han är ansvarig för om han inte utsätts för ständigt tryck från arbetarna och om han inte genom arbetarnas frihet att kritisera och kommentera upplyses om företagets flaskhalsar eller latenta möjligheter och möjliga och nödvändiga förbättringar av arbetsvillkoren. Därav nödvändigheten av denna andra aspekt på fackföreningens autonomi: arbetarnas makt över produktionsprocessens utformning – över arbetets organisation, arbetslagets sammansättning, tiden och arbetsrytmen, följderna av den tekniska innovationen och till och med i vissa fall dess beskaffenhet. Målet för denna arbetarnas makt är naturligtvis att överallt framkalla en strävan efter jämvikt mellan den optimala och den maximala effektiviteten. Det gäller i synnerhet att låta arbetarna själva besluta om den bästa jämvikten mellan följande tre variabler: 1. Största möjliga tillfredsställelse i arbetet. 2. Högsta möjliga produktion och ekonomiska vinst. 3. Mesta möjliga fritid.

Ni ser genast effekterna av detta system. I det ögonblick lönen räcker till för att täcka de grundläggande behoven frågar sig arbetarna vad som kommer i första hand för dem, en förbättring av arbetsvillkoren, en ökning av den ekonomiska vinsten eller mera fritid. De kommer att ställa denna fråga *kollektivt*, inte individuellt, med en verklig kollektiv makt bakom sina villkor. De måste eftersträva inte bara en ökning av sin individuella ekonomiska konsumtion i utbyte mot en intensifiering av arbetet utan också – och efter ett tag framför allt – en *kvalitativ* förbättring av *sina gemensamma villkor på arbetsplatserna och i hemmen*. De har att välja mellan t.ex. en prioritering av individuella löneförhöjningar och en prioritering av kostnadsfria sociala serviceinrättningar (barndaghem, transporter, tvätt, kulturella nöjen, semesterbyar som är gemensamma för flera företag). De kan få inflytande över den teknologiska innovationens inriktning, över hur en del av överskottet (eller vinsten) skall användas. Denna möjlighet har man redan inom ramen för självstyret i Jugoslavien, men bara på kommun- och företagsnivån. Den snäva begränsningen av den jugoslaviska fackföreningens roll tillåter emellertid inte utbyte av erfarenheter inom en hel industrisektor och inte heller bearbetningar av eller invändningar mot vissa av Planens prioriteringar.

Ett återupprättande av fackföreningens självständiga uppgift på företagsnivån lika väl som på samhällsnivån är sedan någon tid en önskedröm för vissa teoretiker och ledare i socialistiska länder, inte bara i Jugoslavien. Ända fram till i dag har centralplanering av sovjetisk typ förvisat fackföreningen till en underordnad andraplansroll. Den hade till huvudsaklig uppgift att vaka över att företagsplanen utfördes och helst överträffades, och den samarbetade intimt vid utarbetandet av planen. Den blev alltså en slags representant för det allmännas intresse *hos* arbetarkollektivet. Denna förvrängning av fackföreningens funktion komparerades emellertid av centralplaneringen med arbetsnormer, löne- och tjänstenivå. Arbetarna

ersätta fackföreningens autonoma funktion, det enda som kan ge uttryck åt dessa okända faktorer som är sociala kostnader avledda ur igenkännliga och mätbara sociala kostnader och åt de objektiva motsättningar som är oskiljaktigt förenade med planens tillämpning, genom att tillåta kollektivet att verkligen lösa dem i stället för att kringgå dem ...”

”... denna uppgift för fackföreningen medför nödvändigtvis en aktion från dess sida som inte mekaniskt täcker alla planeringens organ utan som på en gång innebär delaktighet och bestridande. Fackföreningen bör inte påstå sig vara identisk med kollektivet i allmänhet utan uttrycka en del av samhället vars intressen bör komma till statens representativa och exekutiva kännedom i varje fas av planens utförande tvärs genom en dialektisk förbindelse mellan samarbete och ifrågasättande.” (Bruno Trentin: ”Tendenze attuali della lotta di classi e problemi del movimento sindacale di fronte agli sviluppi recenti del capitalismo europeo”, i *Tendenze del capitalismo europeo*, Editori Riuniti, Rom 1966, sid. 196 och fransk översättning i *Les Temps Modernes* februari 1967.)

⁸⁰ Editeurs français réunis, 1961.

skyddades alltså mot det godtyckliga, mot konsekvenserna av misstag och förvaltningsfel från direktörernas sida ty dessa hade själva bara mycket begränsade beslutsrättigheter.

Aktuella ekonomiska reformer söker emellertid återupprätta en viss självförvaltning i företagen. De utökar direktörernas makt och betonar den materiella standardens betydelse för ökad produktivitet. De vill att arbetarkollektiven skall ha del i resultaten men också i riskerna vid en mera självständig ledning. Därför är det nödvändigt att förr eller senare fullständigt skilja fackföreningens makt från företagsledningens för att ställa dem i ett motsatsförhållande till varandra och ge fackföreningen rätt att kontrollera, protestera och förhandla på företagsnivån. Byråkratins befogenheter kommer annars att efterträdas av teknokratins befogenheter på bekostnad av arbetskultur och fritid.

Men det är omöjligt att nöja sig med detta. Vad som tidigare sades om gränserna för och bristerna hos företagssyndikalismen och syndikalismen över huvud taget⁸¹ gäller i viss mån lika mycket för socialistiska samhällen. Fackföreningens roll är att säkerställa den villkorlösa skildringen och försvaret av de behov som arbetet ger upphov till och de villkor under vilka arbetet utföres. Fackföreningens uppgift är att vaka över att planens prioriteringar tar hänsyn till dessa behov. Dess uppgift är inte att utarbeta allmänna och långsiktiga planer för ekonomi och samhälle som är beroende av ideologiska och politiska val, val av en samhällsmodell. Det är partiets uppgift. Och partiet är inte värdigt denna uppgift om det inte uppfyller två villkor. 1. Att det upprätthåller sin självständighet i förhållande till specialiserade, administrativa och ekonomiska organismer vars arbete domineras av kortsiktiga tekniska krav. Dessa organismer uppfattar inte nödvändigtvis de inneboende effekterna av de lösningar som tycks dem mest verksamma i dag och vad dessa kan medföra i framtiden. 2. Att partiets allmänna inriktning skall bygga på den levande, konkreta verklighet som de människor som är direkt engagerade i produktionen har erfarenhet av. Men denna verklighet kan bli påtaglig endast genom självstyre och fri debatt i vissa speciellt målinriktade grupper (fackföreningar, jordbrukskooperativ, arbetarråd, kulturella grupperingar, ungdomsorganisationer) i vilka människorna samlas.

Partiet kan alltså inte uppfylla sin funktion som ledstjärna om det inte upphör att blanda sig i administrationen, staten, affärs- och företagsledningar, för att i stället sysselsätta sig med den politiskt-ideologiska sidan av de uppenbart tekniska val som ständigt gör sig gällande på dessa nivåer. Ju mindre partiet tar del i tekniska och dagliga beslut desto större blir det avstånd och den auktoritet som är nödvändig för att kunna orientera besluten på lång sikt och i ett globalt perspektiv. Och detta perspektiv kan inte åläggas partier uppifrån om det vill vara effektivt, om det vill stimulera massornas demokratiska deltagande – deras politisering. Det kräver att partiet är närvarande på alla nivåer, inte för att uttala sig definitivt utan för att upplysa debatten, för att ge förslag till klart tekniska alternativ på det politiska planet och för att förklara vilken mening och vilken långsiktig betydelse de har på detta plan, för att lyfta upp diskussionen till en högre nivå och införa mer upphöjda kriterier än de som teknikerna använder sig av.

Partiets självständiga närvaro, ledande men inte direkt styrande, blir så mycket mera nödvändig som beslutsmakten alltmer decentraliseras och problemens utgångspunkt blir alltmer teknisk. Det finns då risk för konflikter av mer specialbetonat slag mellan företag och olika samhällssektorer, mellan makro- och mikroekonomiska krav på räntabilitet och effektivitet, mellan centralplanerare, företagsledningar, fackföreningar eller arbetarråd etc. Dessa konflikter kan inte avbrytas med maktmedel utan risk för allvarliga misräkningar. De kan inte regleras med pragmatiska och provisoriska kompromisser utan risk för att kompromettera

⁸¹ Se kapitel 1.

eller fördunkla den socialistiska politikens globala inriktning. Denna inriktning bör finnas på alla nivåer, genom partiets medling, som ett val av samhället på väg mot ett permanent kollektiv.

Det är inte av en slump som jugoslaverna med sin långa erfarenhet både av decentralisering och av ”pragmatismens”⁸² olägenheter klart har framlagt problemet med partiets skiljande från staten och vissa speciellt målinriktade samhällsgruppers och samhällsorganisationers självstyre⁸³.

”I den självkritiska analys som de gör av sin egen rörelse”, skriver Guiseppe Boffa, ”intygar de jugoslaviska kommunisterna att deras parti i alltför hög grad blivit ett 'maktparti' som slagit sig på den direkta ledningen av staten och allt oftare ersätter de statliga organen, själv löser ekonomiska och administrativa problem och till följd av detta försummar de politiska och ideologiska frågor som borde vara dess huvudsakliga verksamhetsområde. Partiet, säger man, ägnar sig mer åt att 'kommendera' än att 'leda'. Och detta är sant på toppen lika väl som vid basen, d.v.s. i företagen där partiets inblandningar är ett hinder för självförvaltningen ... 'Är vi ett byråkratiskt parti eller ett arbetarparti?' utropar en ansvarig.

Detta tillstånd har medfört två huvudsakliga olägenheter. Å ena sidan fattade partiet och dess styrande organ ofta beslut, särskilt i ekonomiska frågor, utan att äga de nödvändiga kunskaperna, och lamslog på så sätt de kompetenta organen genom att frånta dem deras auktoritet. Å andra sidan gick partiet helt upp i dessa administrativa frågor och sysselsatte sig föga med de stora politiska och ideologiska frågor som satte landet i svallning och förlorade på så sätt det verkliga inflytandet över massorna, över deras sätt att tänka och handla. Detta märks särskilt väl bland ungdomen.

Dessa problem är inte speciella för Jugoslavien, och jugoslaverna upptäckte dem inte från den ena dagen till den andra ... Man måste, säger de, skilja partiet från staten. Detta betyder att man också måste skilja partiet från andra samhällsorganisationer som fackföreningar, självförvaltande organisationer och Socialistisk Allians och överge tesen om att spela rollen 'transmissionsrem' som övergivits i teorin men inte i praktiken. Partiet bör alltmer frångå sin roll som maktutövare. Det bör i stället anstränga sig att bli den 'verkliga ledstjärnan' för samhället, ideologiskt och politiskt. Inte på grund av 'ideologiskt monopol' utan tack vare sitt ständiga konfrontations- och övertalningsarbete.

Med ett ord, Förbundet bör överallt bli det parti som kämpar för självförvaltning och direkt demokrati i statsledningen lika väl som inom varje företag där det gäller att motarbeta tendenser till centralisering och maktfullkomlighet hos direktören eller hans representanter. De ideologiska debatterna bör likaså utvecklas fritt i partiets organisationer.”

Dessa anmärkningar syftar inte till en abstrakt kritik av Europas socialistiska regimer. De har snarare till syfte att definiera vissa av de materiella och historiska omständigheter som givit upphov till olika slag av alienation hos arbetarna i dessa länder men som inte är lättare att acceptera än det som den kapitalistiska industrin ger upphov till. Av detta följer inte att de två systemen är likvärdiga och kan jämföras. För merparten av de socialistiska länderna stod valet inte mellan en socialistisk och auktoritär kapitalbildningsprocess och en kapitalistisk och demokratisk kapitalbildningsprocess. Alternativet var och är ännu för två tredjedelar av mänskligheten å ena sidan en reaktionär diktatur utan någon industriell utveckling av värde som t.ex. Guatemala, Brasilien, Turkiet, Sydkorea å andra sidan progressiva folkdiktaturer av kubansk, kinesisk eller nordvietnamesisk typ. Industrialiseringen av länder som Sovjetunionen, Polen, Bulgarien, Jugoslavien sker när allt kommer omkring mindre på bekostnad av människor och på kortare tid än i avancerade, kapitalistiska stater. Den har också större

⁸² Denna term signalerar (och avslöjar) partiets identifiering med administrationens och ledningens praktiska uppgifter och dess urartning till pragmatisk byråkratism. Se härom Edvard Kardelj vid Jugoslaviska Kommunistpartiets VIII:e Kongress, återgiven i *Economie et Politique*, mars 1965.

⁸³ Det citat som följer är ett utdrag ur en brevväxling i Belgrad av Guiseppe Boffa, i *Unitá*, 15 sept. 1966.

utsikter till framgång längre fram. Vissa borgerliga ideologer älskar att dra fram Japan som exempel på kapitalismens förmåga att förverkliga en snabb ekonomisk tillväxt, ibland snabbare än socialismen. Man måste då påminna om att den japanska kapitalismen redan från början varit en statskapitalism, centralt och statligt dirigerad. Den intresserade läsaren kan läsa mer härom i ett utmärkt kapitel med en rik bibliografi i en beundransvärd bok, *Political Economy of Growth* av Paul Baran⁸⁴. Man måste också påminna om att den japanska industrin kunnat utvecklas och skaffa sig en plats i den kapitalistiska världen på grund av tre imperialistiska krig, av vilka det andra, mot Kina, varade i tio år. Det tredje mot bl.a. Förenta staterna, resulterade slutligen i en mycket rask utveckling av den japanska industrin därför att den nordamerikanska kapitalismen hade intresse av att förstärka den japanska "bastionen" mot Kina och Sovjetunionen. Detta skulle inte ha blivit fallet om Japans två stora grannar hade förblivit efterblivna och ekonomiskt beroende länder.

För arbetarrörelsen i avancerade kapitalistiska stater står det emellertid klart att den kapitalbildningssocialism som utövas i Östeuropa inte är en fruktbar modell och inte är någon lösning av det högstående industriella samhällets problem. Det är med andra ord omöjligt att av det sovjetiska experimentet bilda sig en uppfattning om vilka lösningar socialismen skulle kunna bidra med i Västeuropa eller i Nordamerika. Därom är de flesta marxistiska partier i Västeuropa i dag tämligen ense.

V. Kolonialismen hemma och ute⁸⁵

Kolonialismen är inte någon *extern* monopolkapitalistisk praxis. Den är främst en *intern* praxis. Dess offer är inte främst de utsugna, förtryckta, styckade nationerna utan främst folken i moderländerna, i de dominerande länderna.

Det är denna syn på kolonialismen som jag vill utveckla här. Den kanske verkar överraskande eller chockerande. Den går stick i stäv mot de gängse bekväma förenklingarna. Man brukar i dag grovt dela upp världen i två läger: de imperialistiska, högt utvecklade länderna å den ena sidan och de behärskade, utsugna länderna å den andra. Det anses allmänt att de kommande decenniernas huvudproblem blir de fattiga ländernas frigörelse, de fattiga länderna som representerar 54 procent av världens befolkning men som tvingas dela på bara 16 procent av världens rikedomar. Man ställer de rika länderna mot de fattiga folken som om det var fråga om monolitiska block. Denna föreställning om en *global* antagonism kan vara nyttig och naturlig för folk som med vapen i hand kämpar mot en imperialistisk makts expeditionskårer. Men det är en föreställning som i längden riskerar att vända sig mot sina egna förespråkare.

Uppdelningen av världen i imperialistiska och förtryckta *länder* riskerar först och främst att förstärka tron på en *nationell enhet* hos de folk som kämpar mot imperialismen. Denna tro på "demokratiska nationalstater" omhulldes av Sovjetunionen under den sista fasen av Algerietkriget. Den har satts på sparlåga sedan dess. Ty även om *vissa* befrielsekrig – i Nordafrika, Sydasien och Västindien – vid *vissa tidpunkter* var nationella krig i vilka borgerligheten deltog i medansvarig ställning, visade det sig att de befriade länderna, sedan det nationella oberoendet väl uppnåtts juridiskt och formellt, mycket snart splittrades inrikespolitiskt på frågan om den nyvunna självständighetens *inhåll*. Och även när borgerligheten hade spelat en förstaplansroll i befrielsekampen dröjde det inte länge innan den slöt förbund med gårdagens yttre fiende mot klassfienden hemma och avhände sig en väsentlig del av det nationella oberoendet för att tillgodose sina egna klassintressen. I Afrika har alla de nys befriade länderna återfallit i politiskt och ekonomiskt beroende under imperialismen, med

⁸⁴ Monthly Review Press, New York 1962. [sv. övers. *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, Stockholm 1970]

⁸⁵ Föredrag hållet vid Socialpolitiska institutet i Mexico City i februari 1966.

undantag för de länder – framför allt Egypten – där den nationella frigörelsen har lett till uppbyggnaden av en socialistiskt orienterad stat.

Uppdelningen av världen i imperialistiska och förtryckta *länder* medför dessutom den olägenheten att den världsrevolutionära rörelsen spaltas upp i två läger. Det ligger nära till hands att svara att arbetarna i den högt utvecklade kapitalistiska världen inte är revolutionära och att enigheten med dem är av föga intresse för de förtryckta folken. Den synpunkten kan vara *taktiskt* effektiv och riktig på kort sikt. Men den är ohållbar i ett vidare strategiskt perspektiv. Den innebär att man definitivt begraver socialismens chanser i den avancerade kapitalistiska världen, och att man godtar en värld där de s.k. rika folken samt och synnerligen står på barrikadens ena sida och de fattiga på den andra, och där den utvecklade världen kan bli socialistisk först efter ett nytt världskrig.

Det är därför det förefaller mig så viktigt att understryka att gränserna mellan utveckling och underutveckling, mellan dominerande ekonomiska krafter och dominerade befolkningsskikt, mellan koloniserare och koloniserade, inte bara går *mellan länderna* utan att dessa gränser också går *inne i* varje land i den kapitalistiska världen. Problemet om den världsrevolutionära rörelsens enhet får inte bara vara en fråga om politisk-ideologisk solidaritet med de anti-imperialistiska rörelserna. Man måste också försöka visa att folken både i de underutvecklade och de utvecklade länderna har gemensamma intressen och kämpar för samma mål. Det gör man bäst, tror jag, genom en kritisk analys av den monopolistiska utvecklingsmodellen. En sådan analys visar att kolonialismen inte bara är en extern manifestation av den moderna kapitalismen, utan att det i det imperialistiska landet självt finns en *intern* kolonialism som projiceras utanför landets gränser.

Detta förhållande börjar uppmärksammas i USA av den s.k. ”nya vänstern”. Denna ”nya vänster”, som hade sin grogrund i den moraliska indignationen över rasförtrycket och nöden i USA, drevs helt naturligt att koppla samman kampen mot nöden och förtrycket hemma med kampen inte bara mot den amerikanska imperialismens *manifestationer* utan också mot det *ekonomiska systemet* självt, som är grundvalen för både imperialismen utomlands och nöden hemma i USA.

Det förhållandet, att monopolkapitalismen inte kan lösa de inhemska problem som hänger samman med sysselsättningen (d.v.s. arbetslösheten), undervisningen, den harmoniska ekonomiska utvecklingen, inkomstutjämningen, bevarandet av naturrikedomarna, den sociala servicen etc., är av största vikt för all kritik av den ekonomiska imperialismens nya former. Ty det visar inte bara att den antiimperialistiska kampen i u-länderna förfogar över potentiella allierade i det imperialistiska landet självt, förutsatt att den också syftar till en ny utvecklings- och civilisationsmodell. Det visar också att nykolonialismen är oförmögen att i de beroende länderna lösa samma slags problem som är olösta i de dominerande länderna. Jag skall därför börja med att erinra om några förhållanden i USA och andra avancerade kapitalistiska länder.

År 1965, efter fem års högkonjunktur, fanns det i USA 38 miljoner människor, eller 20 procent av befolkningen, som hade en *familjeinkomst* som låg under 3.000 dollar om året, vilket betraktas som existensminimum i USA. Till dessa 20 procent bör läggas ytterligare 20 procent, vilkas årliga familjeinkomst på 2.800-4.800 dollar ligger under de 5.500-6.500 dollar som enligt *Bureau of Labor Statistics* krävs för att en familj i stadsmiljö på fyra personer skall ha en ”blygsam men anständig” standard.⁸⁶

Denna fattiga eller nödlidande befolkning kan fördelas på tre stora kategorier:

⁸⁶ Se *Monthly Review*, nr 2, 1964, s. 530 och nr 7-8, 1962, s. 73-75.

De urbaniserade invånarna i icke utvecklade distrikt eller i distrikt som upplever en strukturkris sedan en lokal industri kommit på fallrepet eller lagts ner;

Småbrukarna, som representerar mer än en fjärdedel av de amerikanska farmarna, men vilkas produktion ur nationalekonomisk synvinkel är helt betydelslös;

Storstädernas proletariat: ungdomar och lantbor som nyligen invandrat till städerna och som inte får jobb, rasminoriteterna, de gamla, samt 17,6 miljoner personer anställda i serviceyrken (tvättinrättningar, hotell, restauranger, sjukhus) vilkas lön ligger under existensminimum.⁸⁷

Fattigdomen hos dessa proletariserade massor är strukturell och inte konjunkturbetingad. Harrington anför följande fakta: de fattiga utgör 20 procent av USA:s befolkning, men 20 procent av barnen kommer från de fattigaste familjerna och är i sin tur dömda till fattigdom på grund av sin låga utbildningsnivå som ligger nära analfabetismen. De allra flesta av de 25 procent värnpliktiga som frikallas på grund av otillräcklig utbildning kommer från fattiga familjer. Trots högkonjunkturen, trots att ytterligare 200.000 värnpliktiga inkallades och trots de krigsmaterielbeställningar som förorsakades av Vietnamkriget utgjorde de arbetslösa år 1965 officiellt 5 procent av den aktiva befolkningen. I själva verket ligger procenttalet någonstans mellan 6 och 10 om man inräknar dem som inte brytt sig om att söka arbete och de partiellt arbetslösa. Den aktiva befolkningen i USA växer med 1½ miljon människor årligen. Mellan 1957 och 1963 minskade antalet anställda i industrin med 300.000. De 600.000 nya arbetstillfällen som under den perioden tillkom i den privata sektorn hörde nästan uteslutande hemma i serviceyrkena.

Förenta staterna uppvisar alltså vissa drag som är karakteristiska för en dualistisk ekonomi, med sociala och regionala motsättningar som påminner om relationerna mellan utvecklade länder och u-länder. Den inre utvecklingen i USA har i stort sett styrts från de urbaniserade polerna i landets östra delar med deras industriella koncentrationer och finansdynastier. New England-bourgeoisins inflytande över den ekonomiska utvecklingen var länge obestridd. Först sedan oljefyndigheter upptäckts (i Texas) och staten hade börjat finansiera baser för privat kapitalbildning (krigsindustrierna i Kalifornien) uppkom stora industriella och ekonomiska centra i andra delar av den nordamerikanska kontinenten.

Men det stora antalet utvecklingspoler och ekonomiska besluts- och maktcentra har inte inneburit ett harmoniskt utnyttjande av landets mänskliga och materiella resurser. Den geografiska koncentrationen av den kapitalistiska ackumulationsprocessen har tvärtom, med "naturnödvändighet", gått hand i hand med en relativ eller till och med absolut utarmning av andra regioner. Dessa har av de industriella och ekonomiska polerna utnyttjats som arbetskrafts-, råvaru- och jordbruksproduktsreservoarer. På samma sätt som de europeiska stormakternas kolonier har de "perifera" regionerna fått stå till tjänst med sitt sparande och sin arbetskraft, men har inte på ort och ställe fått reinvestera det kapital som ackumulerats genom deras aktivitet. På så sätt har exempelvis gruvindustrin inte ersatts av någon ny aktivitet när mineralfyndigheterna sinat eller blivit oräntabla. På så sätt har hela landsändar blivit arbetslöshets- eller nöddistrikt, eller utsugits till den grad att de nått en punkt utan återvändo, d.v.s. en punkt där de i brist på ett tillräckligt antal unga invånare och på industriella och kulturella centra upphör att vara utvecklingsbara. De blir åter urskog eller stäpp.

Denna geografiska koncentrationsprocess, där tidigare blomstrande regioner avfolkas och andra regioner överbefolkas, kan inte bara förklaras med den koloniala traditionen i USA. Ty man träffar i dag på samma fenomen i Latinamerika och i Västeuropa. I Frankrike finns det med undantag för Parisområdet och Rhône-dalen knappast någon region som kan sysselsätta

⁸⁷ Se Michael Harrington, "Dissent", hösten 1965.

en rimlig proportion av de ungdomar som uppnår arbetsför ålder – eller som lämnar jordbruket – under det kommande decenniet. Utvecklingsprocessen i Frankrike dirigeras nästan totalt från Paris. De gamla industriområdena har under ett sekel producerat mineral och halvfabrikat, men det har aldrig varit på tal att dessa produkter skulle kunna förädlas och vidarebearbetas på ort och ställe. Lejonparten av de mervärden som utvunnits i dessa gamla industrier har investerats på andra håll, framför allt i Parisregionen, som är det ojämförligt viktigaste konsumtions- och förädlingscentret i landet. Det har ständigt förefallit som om ”provinserna” var huvudstadens kolonier. Ofta domineras deras näringsliv av en enda produktion (textilier i norr och i Vogeserna, skor i Cholet, stål i Lothringen, vin i söder och på senare tid gas och svavel i Garonnedalen etc.). De ligger i händerna på Parisbankerna, som aldrig har brytt sig om att skydda dem mot oundvikliga konjunktursvängningar genom att differentiera produktionen och genom att uppmuntra till förädling på ort och ställe av deras produkter.

På grund av denna halvkoloniala utvecklingstyp tar sig strukturkriserna inom de gamla industrierna – textil, kol, stål, varv etc. – och inom det traditionella jordbruket uttryck i dramatiska regionala kriser. Och dessa kriser löses aldrig genom en omställning av produktionen i enlighet med lokala resurser och behov. En sådan omställning skulle bara vara möjlig om regionerna och kommunerna hade befogenheter att ta ekonomiska och politiska initiativ. En regions latent möjligheter, dess ekonomiska och mänskliga optimum kan bara fastställas av de lokala krafterna, och resurserna kan bara mobiliseras om regionen har en *reell* självstyrelse med folkvalda församlingar och om de ekonomiska beslutscentra underställs demokratiska folkvalda kontrollorgan. Vilket naturligtvis är oförenligt med privat företagsamhet.

I brist på allt detta ”löser” man de regionala strukturkriserna genom att företag med dålig lönsamhet reducerar driften eller slår igen (utan att några nya företag ersätter dem) i enlighet med industri- och bankgruppernas kortsiktiga räntabilitetskriterier. Den lokala befolkningen uppmanas att emigrera till storstäderna för att där sluta sig till massan av trasproletärer som kommit från ännu avlägsnare regioner, framför allt de gamla ”kolonierna”. Flykten till storstäderna accepteras av ”planerarna” som en normal process. Enligt franska prognoser kommer fjärdedelen av den franska befolkningen att vara koncentrerad till Parisregionen 1980 och fjärdedelen av den aktiva befolkningen redan 1970. Västra och mellersta Frankrike och en del av den sydvästra delen av landet riskerar då att uppnå den punkt utan återvändo som utesluter framtida utveckling. Motsvarande resonemang torde vara giltigt för större delen av Västeuropa, särskilt för Skandinavien.

Denna punkt har redan uppnåtts i vissa distrikt i centrala Frankrike, på Sicilien och i Syditalien. Italien, och sedan några år Spanien, är speciellt renodlade exempel på den inre kolonialismen. Emigrationen från söder till norr, i Italien och Spanien, har avfolkat potentiellt rika jordbruksdistrikt, ökat nettounderskottet av livsmedel avsedda för inhemsk konsumtion och accentuerat det ekonomiska beroendet av exportmarknader i rikare länder, varigenom industriproduktionen slagit in på vad man skulle kunna kalla ”den japanska vägen”, d.v.s. ett otillräckligt utvecklat land prioriterar produktionen av ”gadgets” och ”lyx”konsumtionsvaror som lättast kan exporteras till rikare länder och bytas mot maskiner, patent och livsmedel.

Den industriella koncentrationen till ”utvecklingspoler”, som uppmuntras i de flesta kapitalistiska länder, är utan tvivel förmånlig för stora privata grupper men inte för ekonomin i dess helhet. Utvecklingspolen är vanligen en stor eller medelstor stad, i vars utkanter staten på samhällets bekostnad iordningställer industrizoner där den privata industrin ”stimuleras” att installera sig genom skattelättnader, subventioner, gåvor av tomtmark och byggnader, vägbyggen etc. De industrier som flyttar dit är vanligen filialer till inhemska eller utländska monopol. De har inget intresse av att utveckla regionen, de uppför *exportindustrier*, vilkas

produkter går till redan utvecklade regioner. Det är fråga om hopsättningsverkstäder, tunga industrier som tillverkar producentvaror och underleverantörer till storindustrier.

Dessa industrier lockar till sig folk från den omkringliggande landsbygden. De lantbor som strömmar till börjar inte bara, eller ens huvudsakligen, arbeta i industrin. En betydande del av dem kastar sig över *parasitära och tertiära verksamheter*, varigenom antalet detaljhandlare och mellanhänder som smyger in tre, fyra, tio spekulativa transaktioner mellan producenten och konsumenten av livsmedel och bruksartiklar, *mångfaldigas*.

I stället för att skapa en ny inre jämvikt i regionen, i stället för att differentiera och berika de lokala aktiviteterna, de mänskliga relationerna och den regionala kulturen bryter den industriella "polen" på så sätt ner den regionala kulturen och proletariserar befolkningen, som får lära känna den industriella civilisationens avigsidor men inte dess positiva sidor, framför allt på utbildningsområdet.

Det ökande jobberiet, framför allt inom handeln och på fastighets- och tomtmarknaden, kostnaderna för "infrastruktur", urbanisering och jordbruksbortfall representerar till slut en multipel av vad en progressiv, harmonisk och behovsstyrd utveckling av regionen skulle ha kostat.

Man får inte förväxla denna form av inre kolonialism med den oundvikliga agrara koncentration som i tätbefolkade jordbruksdistrikt är en av de viktigaste förutsättningarna för utvecklingen. Den agrara koncentration som åstadkoms genom en sammanslagning av små brukningsenheter och genom en partiell utglesning av landsbygdsbefolkningen är oundgängligen nödvändig för ett produktionsöverskott inom jordbruket. Endast genom ett sådant överskott möjliggörs investeringar både i jordbruket självt och i industrialiseringen. Men det är det inte alls fråga om här. Massutvandringen från landsbygden beror i stället på att den agrara koncentrationen – genom en jordreform och genom skapandet och finansieringen av kooperativer – inte äger rum. Och den äger inte rum därför att jordbruket redan är utplundrat och koloniserat av storfinanserna: av de feodala jorddrottarna och godsägarna vilkas ekonomiska och politiska intressen är nära förbundna med monopolkapitalets, av livsmedels-, gödningsmedels-, fodermedels- och handelstruster som integrerar jordbruket i stället för att integreras i det, som reducerar det till en producent av råvaror, som hindrar dess möjligheter till en autonom utveckling, som lägger beslag på mervärdet och investerar det utanför jordbruket och utanför den producerande regionen.

Det spelar föga roll i detta sammanhang att jordbrukskrisen ger upphov till investeringar i extensiva och mekaniserade kapitalistiska jordbruk i en del av de övergivna jordbruksdistrikten. Ty:

1. Det kapitalistiska jordbruket accelererar ytterligare jordbrukskrisen: det är främst intresserat av de produkter och kulturer som ger de snabbaste och lättaste produktivitetsökningarna, och det drar till sig investeringar på det övriga jordbrukets bekostnad.
2. Det kapitalistiska jordbruket producerar inte alla nödvändiga produkter och ger ingen prioritet åt sådana produkter som är viktigast för den samhällsekonomiska balansen. Det påminner närmast om gruvindustrin: det producerar för en anarkisk och spekulativ världsmarknad och inte för att täcka regionala och nationella behov.
3. Det kapitalistiska jordbruket är därigenom befryndat med den yttre kolonialismen och uppvisar även en del av dess ekonomiska och politiska karakteristika: den agrara kapitalismen är nära lierad med den kommersiella och agrarindustriella kapitalismen. Den dominerar distributionen och försäljningen av jordbrukets produkter, jordbrukskassorna och jordbrukets fackliga och politiska organisationer. Det kapitalistiska jordbruket konfiskerar en betydande

del av mervärdet inom hela sektorn, lägger beslag på lejonparten av de statliga subventionerna och tvingar staten att förstöra eller slumpa bort överskott som producerats med vinst och bidrar på så sätt till samhällets utplundring.

I förhållandet mellan industri-, handels- och jordbrukskapitalet å ena sidan och den övriga samhällsekonomin å den andra återfinner vi alltså aspekter som är typiska för kolonialismen. Dessa aspekter är inte begränsade till det ekonomiska planet. Även på det politiska planet försöker storfinansen förhindra att bönderna genom att organisera sig och genom att utvidga sina kooperativ återvinner sin autonomi och själva övertar produktion eller inköp av artiklar som är nödvändiga för jordbruket, liksom förädling och distribution av produkterna och på så sätt frigör sig från beroendet av storfinansen.

På det hela taget tenderar den monopolistiska utvecklingen därför att accentuera olikheterna både mellan regioner och branscher. Den olikartade branschutvecklingen skulle inte vara av ondo om de branscher som växte snabbast vore *drivfjädrar* för de andra och för hela ekonomin. Men så är inte fallet. Inom monopolkapitalismens ram prioriteras de facto de industrier som tillåter den snabbaste produktivitetsökningen. Det är alltså inte fråga om de tunga kapitalvaruindustrierna utan om masskonsumtionsindustrierna och i synnerhet de som producerar ”varaktiga konsumtionsvaror”, alltså kapitalkonsumtionsvaror.

Dessa industrier prioriteras till och med i halvutvecklade kapitalistiska länder som Spanien, Japan och en del latinamerikanska länder. Men de producerar *icke-väsentliga* varor: d.v.s. varor som varken är väsentliga ur de otillfredsställda elementära behovens synvinkel eller som produktionsmedel. Det är alltså fråga om s.k. ”lyx”varor: personbilar, kylskåp och tvättmaskiner, TV- och transistorapparater. De industrier som producerar dessa artiklar kräver en hög grad av teknisk och ekonomisk koncentration. De suger upp inte bara de parasitära samhällslagrens sparande utan också de breda lagrens, till förfång för alla andra investerings- och utvecklingsmöjligheter.

Det är därför man så ofta i Amerika och Europa stöter på slumkvarter som kryllar av TV-antennar och privatbilar, bostäder utan vatten och WC men med kylskåp, analfabeter med transistorapparater. Och det är inte bara i de halvutvecklade länderna utan också i de högt utvecklade som den monopolistiska expansionen i stället för att avskaffa knappheten bara flyttar på den och reproducerar den på andra nivåer: prioritet för ”lyx”konsumtionsvaror innebär objektivt mindre investeringar i skolor, sjukhus, jordbruk, kulturliv; det innebär ett förevigande av bostadskrisen och slummen, otillräckliga allmänna resurser när det gäller att bekämpa luft- och vattenföroreningar och att skapa en samhällelig service som nödvändigtvis är oräntabel, det innebär att samhället måste bygga motorvägar, parkeringsplatser och trafikapparater i städerna innan det kan investera i kollektiva kommunikationsmedel och göra städerna beboeliga.

Det är inte min mening att kritisera ”lyx”konsumtionsvarorna från moraliska eller moraliserande utgångspunkter. Det är inte heller min mening att brännmärka det ”artificiella” hos de behov som ”lyx”varorna skapar. Det är sant att monopolen ”manipulerar” konsumenterna individuellt och kollektivt för att de skall konsumera lyxvaror. Det är sant att denna manipulation inriktar djupa behov på ytliga behovstillfredsställelser och mystifierar längtan efter fritid och personlig suveränitet genom att oavbrutet lansera nya s.k. bekvämlighets- och statusartiklar, från hemskopputsningsmaskiner till vattenkranar av guld. Det skulle inte vara något förkastligt i sådana luxuösa frivoliteter om de fundamentala behoven samtidigt vore tillfredsställda överallt och om individerna kunde välja mellan att arbeta mera för att skaffa sig dem och att avstå från dem genom att arbeta mindre. Men så är det inte. Och eftersom det inte är så motsvarar ”lyx”varorna ett reellt om än manipulerat

historiskt socialt behov, nämligen behovet ”att få något för sina pengar” eftersom det väsentliga i livet är att tjäna pengar.

Det är inte i första hand så att individerna faller offer för oligopolens reklam, det är snarare så att de är utlämnade åt ett system som prioriterar de privata och offentliga investeringarna på ett sådant sätt att individerna bara kan tillfredsställa sina behov genom att skaffa sig de varor som oligopolen reklamerar. Personbilen exempelvis är ett reellt behov därför att den anarkiska urbaniseringen, trångboddheten, luftföroeningen och de otillräckliga kollektiva transportmedlen gör den till ett nödvändigt flykt-, rekreations- och transportmedel. Men samtidigt hindrar privatbilismen att något radikalt görs åt en situation som den bara tillfälligt lindrar.

Vad som skall kritiseras är alltså inte ”lyx”konsumtionen *i och för sig* utan att den prioriteras, att den steriliserar en betydande del av det ekonomiska överskottet *innan* fundamentalare behov har kunnat tillfredsställas och innan förutsättningarna har skapats för en allsidig utveckling av människans möjligheter.

Det är vidare absurt för att inte säga kriminellt att sprida eller låta sprida ”lyx”varor i länder som befinner sig på industrialiseringens begynnelsestadium. När sådana produkter från en avancerad industriell civilisation plötsligt dyker upp hos en privilegierad minoritet, inhemsk eller utländsk, har de nödvändigtvis en korrupperande effekt på den andalusiske, kalabriske eller mexikanske bonden. De som utsätts för denna korruption har ingen aning om dessa lyxvarors tekniskt-vetenskapliga bakgrund och därför har de en rent magisk verkan på dem. Klyftan mellan de civilisationer som så bryskt konfronteras är så stor att den inte kan överbryggas. För exempelvis den andalusiske daglönaren är pengar enda sättet att komma över den tekniskt vetenskapliga civilisationens överflödsprodukter. Men inget *arbete* kan skaffa honom de nödvändiga pengarna. Och följden blir att behovet av pengar tränger undan och perverterar alla andra behov.

Man kan för övrigt lägga märke till en liknande effekt på fattigkvarterens dåligt utbildade ungdomar i industriländerna: deras reaktion är våld och våldsmantik. Och våldet är inte bara en omedelbar hopplös negation av den sociala ordningen och privilegierna utan också ett sätt att magiskt tillgodogöra sig den omgivande miljön genom en destruktiv konsumtion. Våldet är det spontana svaret på en civilisation där konsumtion och inte *skapande* är det primära. Våldet är sanningen i en civilisation som har skilt konsumenten från producenten och producenten från produkten, som har ryckt upp individerna ur en naturlig och mänsklig miljö, som har kvantifierat – d.v.s. reducerat till rent yttre relationer – förhållandet mellan människan och hennes redskap och naturen (i arbetet), förhållandet mellan människan och miljön (på bostadsorten) och förhållandet mellan människa och människa.

I u-länderna är det därför – som René Dumont, Frantz Fanon och Mao Tse-tung var och en på sitt sätt har understrukt – av största vikt att utvecklingen grundas på en hel serie övergångsformer som syftar till ett kvalitativt och kvantitativt utnyttjande av de mänskliga resurserna och inte på utvecklingscentra och lyxkonsumtionsindustrier i en jordbruksmiljö. En av den kinesiska revolutionens stora läxor, en läxa som i dag accepteras av polska, jugoslaviska och sovjetiska ekonomer, är att ett sunt och solitt jordbruk som står på egna ben är ett nödvändigt villkor för utvecklingen på lång sikt.

Industrialiseringen får aldrig bli en källa till utplundring av den övriga ekonomin. Den måste å ena sidan utvecklas nerifrån och upp, den skall med andra ord tjäna den – agrara – folkmajoritetens intressen, den skall stå under kontroll av jordbrukets organ och ske på deras initiativ genom etablerandet av lokala industrier som kompletterar jordbruket. Å andra sidan bör den bara utvecklas uppifrån och ner i den mån skapandet av moderna industrikomplex i närheten av storstäderna bidrar till att höja produktivitetsnivån hos jordbruket och hos de lokala

industrier som kompletterar det. Storindustrin kan bara bli en drivkraft för hela samhällsekonomin och kan bara skapa en harmonisk utveckling om den förser andra sektorer, och till att börja med jordbrukssektorn, med produktionsmedel som höjer produktivitet och kapitalbildningsförmåga inom varje sektor.

Man måste dessutom ta hänsyn till en hel rad mellanstadier mellan exempelvis tråplogen som dras av människor eller djur och skivplogen som dras av en traktor, inte bara för att den fulla sysselsättningen skall kunna upprätthållas utan också för att ett nationellt jordbruk bara kan utvecklas genom förbättrade arbetsmetoder och anpassning till de naturliga förutsättningarna och inte genom ett brutalt krossande av traditionella sedvänjor.

Härmed menar jag inte att utvecklingen skall vara autarkisk. Den skall vara autonom vilket är något helt annat. Och denna autonomi utesluter inte att man anlitar utländsk teknik eller att man tar emot utländska lån och gåvor eller i vissa fall till och med utländska investeringar. Den autonoma utvecklingen innebär att tillväxtpulserna kommer från samhället självt och grundar sig på utnyttjandet av dess egna materiella och mänskliga resurser. Den innebär inte att utvecklingssamhället på egen hand måste genomgå alla de historiska och tekniska stadier som i det förflutna kännetecknat utvecklingen från en väsentligen agrar ekonomi till en mekaniserad och automatiserad industriell ekonomi. Då skulle klyftan mellan den utvecklade och den underutvecklade världen fortsätta att vidgas i stället för att fyllas igen.

Men även om utländsk hjälp och till och med utländska investeringar kan vara önskvärda så kan de inte i och för sig lösa utvecklingsproblemet vare sig kvantitativt eller kvalitativt. De kan bara bidra till en harmonisk utveckling på följande villkor:

1. Den utländska hjälpen eller de utländska investeringarna måste infogas i en total ekonomisk planering och strikt respektera dennas målsättningar.
2. Den utländska tekniska personal som skall genomföra hjälpprogrammen måste ställas under mottagarlandets administrativa och tekniska kontroll, vilket uppenbarligen förutsätter att det i landet finns kompetent teknisk personal som utbildats i skolor och industrier i ett *flertal* avancerade länder och som därigenom är kapabla att bedöma olika tekniska metoders relativa fördelar och att kombinera dem på bästa möjliga sätt. Ett multinationellt hjälpprogram är alltid att föredra framför hjälp från ett enda stort land.
3. Installationerna måste vara konstruerade så att de inte blir beroende av teknisk service och råvaror från det land som levererat dem.
4. Vid privat hjälp skall den levererade installationen bli mottagarlandets egendom efter amorteringstidens slut.
5. Tekniska förfaranden av utländskt ursprung (licenser och patent) skall också bli mottagarlandets egendom efter amorteringstidens slut. De skall kunna utvecklas och modifieras under amorteringstiden och sedan exploateras utan några som helst inskränkningar.

Dessa villkor har genomdrivits av exempelvis Jugoslavien. De är realistiska enligt kapitalismens egna finans- och handelsnormer. Problemet är alltså inte om imperialismen går med på dessa villkor. Problemet är om utvecklingslandet har den *politiska viljan* att genomdriva dem så att det kan värna om sina chanser till en autonom och harmonisk utveckling.

Det är onödigt att här än en gång visa att utländska investeringar och framför allt nordamerikanska aldrig har syftat till att sätta i gång industrialiserings- och utvecklingsprocessen och att de inte heller har den effekten. Jag skall nöja mig med att erinra om vissa aspekter hos den

nya ekonomiska imperialismen och stöder mig därvid på en märklig studie av den pakistanske ekonomen Hamza Alavi.⁸⁸

Alavi erinrar först om att den amerikanska kapitalrörelsebalansen uppvisade ett överskott under perioden 1950-1960: under den perioden, då dock Marshallplanen och stora amerikanska militärhjälpprogram genomfördes, exporterade Förenta staterna 23 miljarder dollar av allmänna medel (huvudsakligen för militära ändamål) och 20 miljarder dollar privatkapital. Under samma tid kunde 42 miljarder dollar repatrieras från de amerikanska placeringarna och investeringarna utomlands. Rent valutamässigt innebar alltså de amerikanska placeringarna och investeringarna att "skyddslings"ländernas valutareserver smälte samman, och därtill kom den inhemska kapitalflykten i dessa länder.

Alavi skiljer sedan mellan den gamla imperialismen som baserades på utplundring av mineralfyndigheterna och som aldrig någonstans har skapat ens en början till en utveckling utan tvärtom, och den nya imperialismen som uppmuntrar investeringar i *redan existerande* industrier. De privata utländska investeringarna skapar aldrig nya industrier, de kastar sig in i en pågående industrialiseringsprocess för att kontrollera den, begränsa den, dirigera den och för att erövra marknader som håller på att byggas upp. "Monopolkapitalismen", skriver Alavi, "försöker motarbeta alla verkliga industrialiseringsförsök i u-länderna därför att sådana försök skulle försvåra monopolkapitalismens exploatering av dessa marknader. Men i den mån den inte kan motsätta sig vissa industrialiseringsframsteg försöker den att begränsa dem och att tillförsäkra sig delaktighet i vad den inte kan förhindra. Men på grund av sin natur hindrar denna delaktighet alla ytterligare framsteg eftersom den leder till att företag som sätter ihop och emballerar utländska artiklar vilka sedan falskeligen presenteras som inhemska produkter får en dominerande ställning. Allt detta bidrar till att de åtgärder som vidtagits för att skydda den inhemska industrin kringgås ..."

Med utgångspunkt från den nykolonialistiska praxis som tillämpas i Indien ger Alavi sedan exempel på utplundringen och utvecklingshindren. Repatrieringen av monopolistiska överprofiter som var den gamla kolonialismens främsta drivkraft spelar bara en sekundär roll för den nya ekonomiska kolonialismen. Det beror på att möjligheterna att repatriera vinster i halvkolonierna och de formellt självständiga länderna ofta begränsas av de permanenta underskotten i betalningsbalansen, den inhemska valutans snabba depreciering och konvertibilitets-svårigheterna. Om den ekonomiska kolonisationen framför allt skulle inriktas på en repatriering av vinster skulle monopolen vara tvungna att kräva en ekonomisk stabilisering och alltså en deflationistisk politik i de dominerade länderna. Men en sådan politik skulle nödvändigtvis krympa hemmamarknaden i det dominerade landet och bromsa eller stoppa dess ekonomiska tillväxt. Det är bara moderna strukturerade stater som kan expandera inom ramen för en relativt stabil ekonomi. När sådana stater inte existerar har imperialismen inget intresse av att de skapas, ty det skulle förutsätta en omstörtning av de sociala förhållandena och tvinga imperialismen att förhandla i stället för att dominera.

Det är därför framför allt de nordamerikanska monopolen tenderar att ta ut vinster på smygvägar och företrädesvis innan de varor de fabricerar utomlands kommer ut på marknaden. I stället för att riskera direkta investeringar är de intresserade av att ekonomiskt samarbeta med "inhemska" företag. De säljer till dem med ensamrätt antingen råvaror och utrustning eller, oftast, rätten att utnyttja patent. Patentavgifterna och överprofiterna på de råvaror och den materiel som säljs till det "inhemska" företaget är *ofta större än företagens nettoförtjänster*. I den mån dessa belopp bokförs som "import av produkter och tjänster" av den "inhemska"

⁸⁸ "Imperialism old and new", *Socialist Register* 1964 och *Les Temps modernes*, august-september 1964. Se också Paul Baran, "The political Economy of Growth", Monthly Review Press 1962.

firman stöter repatrieringen av dem inte på samma politiska och psykologiska hinder som repatrieringen av vinster.

Utplundringen av det dominerade landet minskas inte genom sådana metoder, den maskeras bara. De utländska monopolens direkt eller indirekt repatrierade profiter undandras från all investering eller reinvestering i den dominerade ekonomin. Och den utländska trusten dikterar dessutom suveränt utvecklingstempot och de tekniska framstegen i de dominerade länderna. Utbildningen av kvalificerade arbetare som ofta sätts upp på de utländska företagens kredit-sida, äger bara rum i begränsad omfattning eller inte alls. Ty den tekniska och administrativa personalen kommer oftast från den utländska trusten. Den reglerar dessutom i detalj den lokala produktionen enligt i förväg uppgjorda specifikationer, den förbjuder förändringar av produkterna och förbehåller sig rätten att utnyttja eventuella forskningsresultat i de fall då filialen får bedriva tekniskt forskningsarbete.

De utländska monopolen dirigerar till och med de dominerade ländernas internationella handelsförbindelser. Monopolen beslutar i enlighet med sina speciella intressen att exempelvis länderna i Västeuropa eller Latinamerika skall genomföra en viss internationell arbetsfördelning. Vissa amerikanska monopol väljer ut vissa länder – t.ex. Västtyskland eller Mexico – som bas för en kommersiell erövring av en hel subkontinent. I denna del av världen skapar den amerikanska imperialismen länder som är *imperialistiska ”per procura”*, d.v.s. länder som dominerar andra *på uppdrag av ett tredje land som de själva domineras av*. Den amerikanska imperialismen genomdriver på så sätt redan på ett tidigt stadium av industrialiseringen nationella eller regionala specialiseringar, dirigerar utvecklingen och bestämmer utvecklingsgraden för varje land i området, reglerar det internationella varuutbytet för hela subkontinenten och skapar på så sätt ytterligare hinder för varje lands och för samtliga dessa länders frigörelse.

De dominerade ländernas självbestämmanderätt in-tecknas uppenbarligen inte bara på det ekonomiska fältet. Den politiska interventionen från det dominerande landets sida är i själva verket en permanent företeelse. Det är bara i sista hand som denna intervention tar sig direkta uttryck: störtandet av regeringar eller regimer, underblåsandet av kravaller, finansierandet av legoknektsarméer och utsändandet av expeditionskårer under falska förevändningar. Den indirekta, mindre spektakulära interventionen är ofta ännu effektivare: den består inte bara i att man korrumpierar nationella ledare, finansierar politiska partier, fackföreningar och regimer eller hotar länder som skadar det dominerande landets privata intressen med repressalier. Det räcker med vetskapen om att detta land *skulle kunna* ta anstöt av det eller det partiets eller den eller den koalitionens seger för att fruktan för eventuella repressalier skall spela det ”proamerikanska” partiet i händerna – vilket nyligen hände i Chile – utan att något hot om repressalier uttalats.

Nationalismen som är den spontana reaktionen på denna beroendesituation är uppenbarligen inte någon adekvat reaktion i dagens läge. Varje lands väg till demokrati och politisk autonomi går via erövringen av reell suveränitet, men en sådan suveränitet kan inte längre erövras på nationell basis på grund av monopolen, som är internationella. Dessutom kan den nationella viljan till suveränitet ha ett politiskt och ekonomiskt innehåll som är lika reaktionärt som undfallenheten för det dominerande landet. I synnerhet antiamerikanismen kan också – det visar det gaullistiska Frankrike, Franco-Spanien, Pakistan m.fl. – avspegla konflikter mellan två imperialistiska system som inte är lika mäktiga men som är samma andas barn och som det inte finns någon anledning att välja mellan. Det gäller i stället att dra fördel av deras rivalitet och frigöra sig från bådads dominans.

Och därmed är jag tillbaka vid utgångspunkten. Även om nationalismen kan vara en positiv, progressiv och ur kulturell synvinkel legitim reaktion utgör den en alldeles otillräcklig

ideologisk grundval för kampen mot imperialismen på det politiska och ekonomiska planet. Den kan rentav göra det möjligt för imperialismen att spela ut de dominerade länderna mot varandra, att utnyttja den traditionella rivaliteten mellan svaga och förtryckta och att skapa förtryckare som dominerar sina grannar för den imperialistiska maktens räkning och som låter dem som är svagare sona för den egna förödmjukelsen.

Det är bara på den politisk-ekonomiska arenan som den politiska autonomin och den ekonomiska självbestämmanderätten kan återerövas. Men på den arenan kan striden bara föras effektivt om flera nationer på samma kontinent, eller på olika kontinenter koordinerar sina ansträngningar. Men en sådan koordinering kan bara leda till frigörelse om dess målsättningar och kampparoller intellektuellt och emotionellt kan omfattas även av dem som i den utvecklade kapitalistiska världen kämpar mot den monopolistiska utvecklingsmodellen, mot myten om "överflödet" och "konsumtionssamhället", mot den inre kolonialismen. För att imperialismen skall kunna besegras i periferin måste även dess centrala positioner i moderländerna attackeras.⁸⁹

Det är därför jag tror att den socialistiska arbetarrörelsens situation och problem i de framskridna kapitalistiska länderna angår och är av intresse för folken i hela världen. Det är därför denna rörelsens historiska eftersläpning inte bara är allvarlig för den själv. Ty den tillbakagång och de bakslag som den västerländska arbetarrörelsen varit utsatt för under de senaste decennierna, dess ofta svagt utvecklade internationella medvetenhet, och det förhållandet att kapitalismen ännu inte har beseegrats i något utvecklat land och att ett sådant nederlag ännu inte är i sikte i något utvecklat land, allt detta förklarar i stor utsträckning den internationella revolutionära rörelsens splittring och vissa antiimperialistiska krafters otålighet och skepsis visavi Västeuropas arbetarpartier. Och allt detta omöjliggör en antiimperialistisk strategi i mondial skala.

Dagens läge kräver ett *flertal* strategier med en hög grad av autonomi, vilket den nyligen avhållna konferensen i Havanna med deltagare från tre kontinenter och upprättandet inom Fackliga världsfederationen av ett organ för Västeuropa tycks bekräfta. Men nödvändigheten av regionala autonoma strategier innebär inte att man måste acceptera de antiimperialistiska krafternas splittring. Tvärtom, alla dessa strategier gör en *koordinering* ännu nödvändigare. Det är sannolikt att Vietnamkriget aldrig skulle ha fått en sådan omfattning och tagit en sådan vändning om den kinesisk-sovjetiska konflikten hade varit ur världen. Varje regions problem, svårigheter och strider angår alla andra regioner i världen.

VI. Kina och Sovjet⁹⁰

Vi befinner oss inte i den ställningen att vi kan uppträda som domare eller som opartiska vittnen: i den kinesisk-sovjetiska tvisten är vi européer inte domare utan part i målet. Vi är part i målet därför att vi inte lever under hotet om hungersnöd och inte längre utkämpar en ojämn kamp mot naturen. Vi är part i målet också därför att socialismen inte kan genomföras hos oss omedelbart eller genom ett väpnat uppror utan bara stegvis genom en serie övergångsformer som oundvikligen kommer att utmärkas av mycket hårda strider utsträckta över en tämligen lång period.

Och den s.k. fredliga samexistensen är den enda politik vi kan acceptera. Vi vet att en socialistisk regim bara har en chans att komma till makten och att hålla sig kvar vid makten om det socialistiska lägret och Förenta staterna fortsätter den fredliga samexistensen. Det är därför vi måste försäkra oss om att en alliansfri politik skulle mötas med förståelse av Sovjet.

⁸⁹ Se nästa kapitel, "Kina och Sovjet".

⁹⁰ Inledning till *Les Temps Modernes*" specialnummer i maj 1963.

Och det är därför försoningen mellan sovjetiska kommunister och jugoslaviska kommunister – de första icke Moskvatrogna i historien – är så uppmuntrande för oss samtidigt som det oroar oss när jugoslaverna beskylls för att vara revisionister, kapitalistdrängar och fiender till arbetarklassen, ty vi skulle riskera att alla dessa beskyllningar riktades mot oss den dag vi skulle börja bygga socialismen.

Vi är part i målet och inte domare. Kapitalismen driver inte längre våra arbetare till förtvivlans brant och världskorståget mot imperialismen utövar knappast någon lockelse på dem. De har tvärtom all anledning att frukta en väpnad seger för socialismen, en seger som skulle förvandla de utvecklade länderna till askhögar och som inte skulle erbjuda de överlevande – om det blir några överlevande – något annat perspektiv än att återgå till kampen för tillvaron på samma nivå som och sida vid sida med, Latinamerikas peoner och Kinas bönder och arbetare. Vi föredrar den fredliga samexistensen därför att vi har allt att förlora på ett krig och därför att socialismens seger här eller annorstädes inte längre skulle vara någon seger för oss, om den måste vinnas till det priset.

Det skulle vara ren feghet från vår sida om kriget trots våra försiktighetsåtgärder vore oundvikligt och om vi genom att välja samexistensen bara sökte vinna tid – och sökte vinna den till priset av eftergifter, tillbakagång och försuttna chanser som klassfienden skulle utnyttja när avgörandets timme slår. Vi är fega och föraktliga om det inte finns någon fredlig väg till socialismen, vi är det inte längre om det finns en sådan väg.

Vi vet inte om det finns en sådan väg, vi vet bara att den är den enda möjliga för oss. Hypotesen om krigets oundviklighet dominerade debatten under det kalla kriget, och under den perioden skadades den västerländska arbetarrörelsen mycket allvarligt. Den uppfordrades från båda sidor att ta parti i den kommande planetära konflikten och klasskampens strategi underordnades blockstrategin. De militära övervägandena gav de borgerliga ledarna ursäkter och alibin för en politik, vars reaktionära karaktär i någon mån maskerades genom att en del av arbetarrörelsen anslöt sig till den i "Västerlandets" namn. Den andra delen av arbetarrörelsen, som uteslöts ur den nationella gemenskapen i namn av en manikeism som jämställde ifrågasättandet av det kapitalistiska systemet med högförräderi, fick nöja sig med att vänta på sin hypotetiska seger som endast kunde vinnas genom *externa lösningar och genom intervention av utländska styrkor*. Under långa år absorberade den till synes hopplösa kampen mot krigspolitiken och krigsfaran större delen av arbetarrörelsens krafter. Den har ännu inte helt hämtat sig från den perioden. Om den inte har utarbetat en autonom och långsiktig strategi för erövringen av makten, en strategi som är anpassad till nationella och lokala förhållanden, om den inte i sin dagliga kamp för begränsade målsättningar håller fast vid det avlägsna målet – socialismen – och om inte socialismen genomsyrar dessa begränsade målsättningar, om den inte har kunnat förena revolutionär oförsonlighet och politisk taktik, det långa och det korta perspektivet, det totala ifrågasättandet av kapitalismen och det aktiva utnyttjandet av dess motsättningar och processer beror det i stor utsträckning på det kalla kriget. Under det kalla kriget var självständigt handlande ytterligt svårt och självständiga reflexioner och analyser fåfänga. När man kämpade i perspektivet av ett nära förestående världskrig måste man utgå från att segern (om det blev någon seger) skulle vinnas *på annat håll*, att det inte fanns någon nationell (eller europeisk) fredlig väg till socialismen, att det inte fanns mycket annat att göra än att sluta leden och vänta på timmen X.

Den perioden är nu avslutad. Vi vet i dag, även om det har kostat på, att den fredliga samexistensen är nödvändig om vi någonsin skall finna en väg till socialismen som avvisar prefabricerade modeller och anpassar sig till de speciella förhållandena i varje land och som bärs upp av varje folks reella behov. För varje arbetarrörelse innebär den fredliga samexistensen att det bara är den själv som kan erövra makten och att den måste återvinna herraväldet

över sitt öde och stå på egna ideologiska ben. Räddningen kommer inte utifrån, det finns ingen timme X, det finns inget parti som visar vägen utifrån. För de kommunistiska partierna innebär samexistensdoktrinen slutet på en dogmatism som kvävde dem, och den motsvarar därigenom ett inre utvecklingskrav.

Det kravet skulle säkert inte ha spelat någon avgörande roll om det enda som hade stått på spel hade varit de västerländska kommunistpartiernas utveckling. Vad som spelade den avgörande rollen från 1955 var att den sovjetiska ekonomin och Sovjetsamhället inte kunde utvecklas inom de stela ramar som ärvts från Stalintiden och som vidmakthölls av det kalla kriget och i viss mån höll det vid liv. Så länge det gällde att lägga de materiella grundvalarna för socialismen genom tvångskapitalbildning i ett fattigt omringat land var en strängt centraliserad planering, som fördelade resurserna och fastställde målen på ett auktoritärt sätt och som vägrade att ge företags- och kolchosledare, fackföreningar och lokala organ någon som helst självbestämmanderätt, en lösning som dikterades av nödvändigheten. Och den lösningen förde med sig den allmänna byråkratiseringen med dess polisiära utväxter. Den lokala självstyrelsen skulle för övrigt ha bromsat upp kapitalbildningsprocessen under den första fasen. Ty kapitalbildningen måste nödvändigtvis ske på jordbruksproducenternas bekostnad. Jordbrukarna fick föda en växande industribefolkning men industrin, som producerade kapitalvaror, hann inte med att producera konsumtionsvaror åt dem – och för den delen inte heller åt städernas arbetare. Sådana begrepp som effektivitet och lönsamhet hade knappast någon mening under denna period. När det gällde att lägga grundvalarna för ett industriellt system var valet av investeringar framför allt en ”politisk” fråga. Vissa dammbyggnader, vissa kraftverk, vissa stålverk var en vital nödvändighet, vad de än kostade.

Men sedan väl en mäktig och komplicerad industriapparat tillförsäkrade ett relativt överflöd av basprodukter blev den centraliserade och byråkratiska ledningen av näringslivet en broms på utvecklingen och en källa till slöseri, produktionsavbrott och konflikter. Stalin erkände det själv i sin sista teoretiska skrift: till och med i ett socialistiskt samhälle kan det uppkomma motsättningar mellan produktionskrafter och produktionsförhållanden. Men när de angelägnaste politisk-ekonomiska prioriteringarna väl hade tillgodosetts och de nyckelindustrier och anläggningar som betingar utvecklingskapaciteten hade realiserats måste kvalitetskriterierna lönsamhet och effektivitet åter träda i förgrunden. Problemet var inte längre att säkerställa tillväxten för en ekonomi där *allt* återstod att göra och där de kvantitativa kriterierna nödvändigtvis måste dominera, utan att utveckla en differentierad och komplicerad produktionsapparat i ett samhälle där arbetskraften hade blivit knappare än de materiella resurserna. Den tidigare tillväxttakten kunde bara upprätthållas om kvalitativa kriterier fick ersätta de kvantitativa. Investeringarna måste på ett mera selektivt sätt orienteras mot de sektorer där de var effektivast, vilket innebär att man åtminstone partiellt måste återinföra begreppen avskrivningar, kapitalränta, lönsamhet. Det förutsätter också att man återinför en viss konkurrens mellan företagen och därmed en större och friare differentiering av deras respektive lönenivåer. Det innebär att man ger företagen en större autonomi och att man intresserar arbetarna för företagets drift. Och ett sådant intresse kan bara uppnås om produktionsmålen och sättet att uppnå dem diskuteras på alla nivåer. Förutom dessa första, blygsamma steg mot arbetarstyre, som dock utan tvivel i inte ringa mån har bidragit till rehabiliteringen av den jugoslaviska socialismen, börjar en viss decentralisering också göra sig gällande i fråga om produktionsmålen. Under övergången till kommunismen skall ju produktionen allt mindre bestämmas av de elementära behoven, av ”nödtvångets herravälde”. De ”fria” behoven skall ta överhanden över de primära, den totala utvecklingen av ”den mänskliga människan” skall gå före utvecklingen av produktivkrafterna.

Men förverkligandet av denna nya sociala modell är oförenlig med den centraliserade och auktoritära ledning som krigsekonomin och upprustningen under de senaste åren krävde.

Internationell avspänning och om möjligt nedrustning är oundgängligen nödvändiga för en optimal utveckling av den sovjetiska ekonomin och senare för övergången till kommunismen. Valet av den fredliga samexistensen har utan tvivel i främsta rummet betingats av inrikespolitiska avgöranden som själva betingats av rent sovjetiska förhållanden: det har varit omöjligt att dämpa avstaliniseringen eller att gå tillbaka, att motstå de folkliga kraven på en bredare och djupare demokratisering och att säkerställa en högre tillväxttakt och produktivitet utan decentralisering och avbyråkratisering.

Den väsentliga frågan är alltså inte om, sett ur "världshistorisk" synvinkel, utvecklingen mot ett "rikt" samhälle och "rika" individer i Sovjet och därmed övergången till kommunismen var önskvärd *redan nu* eller om det hade varit bättre om man hade bibehållit den låga konsumtionsnivån och den auktoritära ledningen så att man hade kunnat ge prioritet åt en massiv ekonomisk och militär kraftinsats till förmån för Kina och de förtryckta folkens revolutionära rörelser. Ty när frågan ställs så doktrinärt blir den rent abstrakt. Politiken utformas inte på basis av ideal utan på basis av materiella och historiska förhållanden. Och förutsatt att samexistenspolitiken något så när överensstämmer med de inre utvecklingskraven i Sovjet är den enda legitima frågan: vilka konsekvenser har denna politik för den revolutionära kampen i den övriga världen? Är den bara ett uttryck för Sovjets egna intressen eller sammanfaller dessa intressen helt eller delvis med alla revolutionära rörelsernas intressen?

"Att utveckla det socialistiska samhället är framför allt att vaka över den ekonomiska utvecklingen. Ju effektivare de socialistiska länderna genomför den ekonomiska uppbyggnaden desto starkare blir de på det ekonomiska och politiska planet och desto större inflytande får de över den historiska utvecklingens inriktning och tempo."⁹¹

Två viktiga slutsatser impliceras i denna ledare i Pravda och i andra framställningar som utgjort svar på kinesiska teser:

1. Det finns flera fronter i den globala kampen mot kapitalismen, men den viktigaste drabbningen utkämpas på den centrala fronten. Denna front är de "avancerade" socialistiska länderna, de ensamma är i stånd att hemföra den avgörande segern över kapitalismen och skälen därtill är två:

a. Denna seger kan bara vara fredlig ty efter ett nytt världskrig kommer det endast att finnas besegrade. Men enda sättet att fredligt besegra kapitalismen är att bygga upp ett socialistiskt samhälle vars överlägsenhet kommer att vara så uppenbar att massorna i de kapitalistiska länderna inte får någon ro förrän deras samhälle motsvarar denna modell. Uppbyggandet av en sådan modell kommer att ta cirka tjugo år.

b. Om de förtryckta folkens revolutioner genomförs i rask takt och om de omedelbart installerar socialistiska regimer riskerar de att förvandla u-världen till en krigshärd. Men sådana krig försenar inte bara de ekonomiska framstegen i de socialistiska länderna, de har hittills aldrig lett till en klar seger för socialismen. Korea, Vietnam och Laos har visat det.

2. För att undgå imperialistisk dominans och för att kunna hålla sig kvar vid makten blir de revolutionära regimerna tvungna att omdirigera sin handel och motta en betydande hjälp från det socialistiska lägret. Men det medför bara att det socialistiska lägrets fredliga seger över kapitalismen uppskjuts eller kanske omöjliggörs. Om de antiimperialistiska revolutionerna genomförs i snabb takt kan det bli omöjligt för det socialistiska lägret, vars ekonomiska utveckling bromsas på grund av att dess resurser avtappas, att erbjuda de fattiga länderna de marknader och den utrustning som de är i behov av. Om det socialistiska lägret däremot under de närmaste tjugo åren kan undgå både krig och massiva resursavtappningar kommer dess

⁹¹ Pravda, den 7 januari 1963.

mondiala dominans inom handeln och den ekonomiska hjälpens sfär att göra det möjligt för socialistländerna att frigöra de förtryckta folken från beroendet av imperialisterna och att stimulera utvecklingen i u-världen enbart genom den fredliga konkurrensens fria spel. Det är därför bättre att vänta och att under tiden undvika våldsamma omstörningar och acceptera blandade övergångsregimer: ”Den demokratiska nationalstaten kommer inte att domineras av en klass eller ens av två. Den kommer att bli en stat som inkarnerar de patriotiska medborgarnas intressen ...”⁹²

Man kan invända att dessa teser är antileninistiska, att de smakar av ”teknologisk paternalism”, av byråkrati och maktpolitik. De satsar mycket mera på maktförhållandena i världen och på yttre faktorer än på den revolutionära kampens egen dialektik. Men man kan inte förneka deras marxistiska karaktär: eftersom socialismen innebär att samhället övertar produktionsmedlen kan den framträda ur den materialistiska dialektiken först när produktionsmedlen existerar och när produktionen redan har en social karaktär. Så länge produktivkrafterna inte har utvecklats kan socialismen bara vara viljemässig. Den var det i Sovjet under Stalin och den var det i Kina framför allt från 1957 då de kinesiska teoretikerna presenterade folkkommunerna som en ”genväg” till socialismen.

Det var under den heroiska folkkommunperioden som meningsmotsättningarna mellan Kina och Sovjet började skärpas. De gigantiska kinesiska utvecklingsinsatserna hade sin egen infernaliska logik: framgångarna i jordbrukssektorn krävde en större produktion av industrivaror (transportmateriel, verktyg, pumpar etc.) och industriproduktionen kunde i sin tur bara accelereras genom att jordbruksproduktionen rationaliserades och intensifierades. Systemet kunde bara övervinna denna inre obalans genom en flykt framåt. Följden blev de ”stora sprången”, den allmänna mobiliseringen av alla krafter, 14-16 timmars arbetsdag, en ökning av nationalprodukten med 35 procent, supercentralisering, utrensningar och kampanjer mot ”högerelementen”, rekrytering av kadrer enligt politiska kriterier (kompetensen blev en sekundär fråga), militär organisation av folkkommunerna, renässans för den stalinistiska ”teorin” att klasskampen intensifieras i takt med den socialistiska uppbyggnadens framsteg (ja, att den till och med ”tränger in i själva kommunistpartiet”, vilket ger en aning om spänningarna mellan ledare och partimedlemmar och mellan partimedlemmarna och massorna).

Medan Kina engagerade sig i denna gigantiska kraftansträngning som senare dämpades och saktade av, både på grund av naturkatastrofer och till följd av misstag och slöseri betingade både av bristen på kadrer och av inkompetensen hos dem inriktade sig Sovjet på övergången till kommunismen och på uppbyggandet av ett ”rikt” samhälle som skulle tjäna som modell för de industrialiserade länderna i väster inom ramen för den fredliga samlevnaden och konkurrensen. Denna inriktning som innebar att den socialistiska hjälpen till Kina minskade eller åtminstone stagnerade var uppenbarligen ett hårt slag mot ”den proletära internationalismen”. Standardhöjningen i det socialistiska Europa, konkurrensen med Förenta staterna, hjälpen till de ”nationella demokratierna” innebar objektivt en splittring av socialistlägrets resurser till förfång för Kina som var i störst behov av dem. Samtidigt inledde Chrusjtjov inom ramen för samexistensen en fredlig konkurrens på mycket lång sikt som gick ut på att frigöra de u-länder, som (trots att de var antikommunistiska) hade valt neutraliteten, från kapitalismens inflytande. Hjälpen till de alliansfria länderna (och till dem som Sovjet hoppades skulle förhålla sig neutrala) var mycket större än hjälpen till Kina.

I stället för att utnyttja det strategiska övertag som genombrottet på de interkontinentala raketernas område 1957 kunde ge (under förutsättning att man ville betala priset), i stället för

⁹² A. Sobolev i *Nouvelle Revue Internationale*, februari 1963.

att uppmuntra och understödja de folkliga upproren överallt där de hade en chans till framgång (i Vietnam, i Korea, i Irak, på Java och senare i Latinamerika) strävade Sovjet efter avspänning och tycktes vilja dra ut imperialismens likvidering över flera decennier och göra den så föga spektakulär som möjligt. Den chrusjtjovska strategin närmade sig faktiskt den ”gradualism”⁹³ som jugoslaverna förordat i den internationella politiken och avlägsnade sig från den kinesiska tesen om den permanenta revolutionen och den kinesiska uppfattningen att risken för ett världskrig är en integrerande del av den antiimperialistiska kampen – vad man än gör. På grund härav och på grund av att den chrusjtjovska strategin satsade på en attraktiv, demokratiserad, respektabel socialism som kunde locka de västerländska folken, tenderade den att vägra Kina rätten att som jämställd part med Sovjet delta i fastställandet av det socialistiska lägrets mondiala politik och förvisade Kina till en underordnad ställning. I brist på ett parti som visade vägen fanns det en socialistisk modell och den modellen var det rikaste socialistiska samhället.

Det gällde alltså för Kina att visa att modellens dragningskraft inte nödvändigtvis berodde på den ekonomiska utvecklingsnivån, att den kinesiska modellen även om den var den fattigaste kunde vara lämpligare och mera avancerad på vägen till kommunismen än den sovjetiska och att det socialistiska lägret inte skulle förlora något – utan tvärtom – på att låsa fast eller till och med sänka de europeiska socialistfolkens konsumtionsnivå så att de i högre grad skulle kunna bidra till den kinesiska utvecklingen och till de förtryckta folkens kamp. Här är bakgrunden till teorin om ”genvägen” till kommunismen, till förkastelsebilden över olika typer av en icke-centraliserad, icke-auktoritär planhushållning, som betecknas som antisocialistiska, och till de våldsamma förtalskampanjerna mot de ”jugoslaviska revisionisterna” som tagit initiativet till en sådan planering. Här är bakgrunden till teserna om den långt gångna ”föruttnelsen” i den kapitalistiska världen som innebär att det är alldeles onödigt att ställa upp en attraktiv socialistisk modell för de kapitalistiska samhällena, ”som är på väg att upplösas”, som är baserade på ”massornas stigande nöd och hunger” och som kommer att falla ihop som korthus vid första stöt. Här är också bakgrunden till de beskyllningar för feghet som riktas mot de marxistiska partier (framför allt det italienska kommunistpartiet och den socialistiska vänstern i Japan) som har tagit avstånd från det väpnade maktövertagandet och slagit in på en demokratisk och ”fredlig väg” till socialismen och som nära knyter samman kampen för socialismen med kampen för en vidgad demokrati.

Objektivt sett tenderade alltså Chrusjtjovs val att ge en lägre prioritet åt den kinesiska socialismens uppbyggande – och därmed åt den revolutionära kampen i Asien, Afrika och Latinamerika – och att ge företräde åt konkurrensen mellan industriellt avancerade länder, vilket måste resultera i ännu större olikheter i det socialistiska lägret, medan det kinesiska valet syftar till en omvänd prioritering. Men kineserna kan bara försvara sitt val genom att stödja sig på analyser som enligt vår mening delvis är uppenbart felaktiga. Om de kinesiska teoretikerna nöjde sig med att hävda att de fattiga folken i Asien och Latinamerika är den främsta revolutionära kraften; att den kinesiska modellen, även om den är fattig, kan vara lämpligare för dem än den sovjetiska; att möjligheten att hemföra en fredlig seger över imperialismen genom det socialistiska systemets dokumenterade överlägsenhet avgjort verkar vara mycket avlägsen; att det förvisso är ett mycket svårare och tvivelaktigare företag att

⁹³ Den jugoslaviska diplomatin som försökte konsolidera ett alliansfritt ”fredsläger” ansåg att självständighet mot de båda blocken var enda chansen för små länder som ville slå in på vägen till socialismen utan att provocera en imperialistisk intervention och en motintervention från Sovjet och utan att bli bricker i spelet mellan öst och väst som riskerade att leda till krig och (eller) delning. Från denna utgångspunkt var Kubas accepterande av raketer ett värre fel än Sovjets leverans av raketerna. Utan att bestrida denna sista punkt invänder kineserna att de krampaktiga försöken att undvika imperialismens repressiva interventioner är oförenliga med folkens revolutioner, i synnerhet i Latinamerika.

vinna folken i Västeuropa och det kapitalistiska Amerika för socialismen än att resa en del av u-världen mot imperialismen och att man följaktligen bör ge prioritet åt de förtryckta folkens kamp till priset av en sänkt levnadsstandard i det socialistiska Europa; att den krigsrisk som skulle bli följden därav inte är avskräckande med tanke på den oförmåga som industriländerna demonstrerat när det gäller att framgångsrikt genomföra koloniala återerövringskrig – om den kinesiska argumentationen stannade där skulle vi inte kunna vederlägga den. Vi skulle bara kunna invända att den västeuropeiska arbetarrörelsens *intressen* offrades på kuppen samtidigt som vi skulle vara väl medvetna om att de, ur världshistorisk synvinkel, har blivit alldeles för speciella för att förtjäna företräde och att vi inte längre befinner oss i ”historiens huvudfåra”. Men den kinesiska argumentationen stannar inte där. Den tar upp och tuggar om de gamla stalinistiska teserna om kapitalismens oundvikliga sammanbrott, om den absoluta utarmningen, om en nära förestående katastrofal kris, om imperialismens monolitiska enhet etc. Och vi vet att dessa hypoteser är felaktiga. I den kinesiska argumentationen tar man för givet att imperialismen kommer att rygga tillbaka för ett världskrig och att den i annat fall kommer att besegras likaväl.

Och dessa felaktiga analyser är en integrerande del av den kinesiska doktrinen. Det är inte fråga om enklaver av misstag i en eljest riktig argumentation utan om argumentationens själva grundvalar. Den kinesiska doktrinen är bara hållbar om kapitalismen kan besegras – och besegras utan krig – genom att dess perifera positioner i u-världen elimineras och/eller genom att den stupar på sina egna inre motsättningar. Det är bara på det villkoret som de fattiga folkens kamp kan betraktas som huvudkampen. Och det villkoret är inte uppfyllt.

Robert Fossaert har visat att den kapitalistiska världen klarade förlusten av kolonierna utan allvarliga kriser och att ingen av dess inre motsättningar är dödlig.⁹⁴ Koreakriget visade att frontalattacker utifrån återställer enheten i det imperialistiska lägret och snarare förstärker än försvagar det. Attacker utifrån framkallar en tillbakagång och en uppluckring av demokratin i de kapitalistiska länderna, de splittrar arbetarrörelsen, ger upphov till skrämsel- och undertryckningsåtgärder mot de demokratiska organisationerna och skapar alltså tvärtemot vad de kinesiska teoretikerna tror ökade svårigheter för de krafter som bekämpar kapitalismen *inifrån*.

Och det är bara *inifrån* – genom att arbetarrörelsen utnyttjar kapitalismens motsättningar och övervinner dem i ett högre samhälle – som kapitalismen kan besegras och inte genom att de kapitalistiska staterna attackeras utifrån. På grund av de ekonomiska och militära styrkeförhållandena är det för närvarande och kanske även i framtiden omöjligt att tvinga imperialismen på knä genom utpressning med krigshot. Och även om imperialismen inte kan förhindra revolutioner i u-världen så kan inte dessa revolutioner besegra den – de mobiliserar inte ens arbetarklassen i kolonialmakterna mot den. Men för revolutionerna i u-världen innebär den obesegrade imperialismen att de förr eller senare åter blir beroende av den (beroende men inte dominerade) på grund av den ogynnsamma bytesbalansen, såvida inte de socialistiska länderna blir ungefär lika starka ekonomiskt som de kapitalistiska länderna, d.v.s. såvida inte socialistlägret kan erbjuda u-länderna industriprodukter och avsättningsmöjligheter för deras egna produkter och på så sätt för imperialistlägret diktera bytesvillkoren med de fattiga länderna.

Om vi ser problemet enbart ur den mondiala strategins synvinkel tycks alltså socialismens seger bara vara möjlig om tre villkor, som ligger i linje med den chrusjtjovska doktrinen, uppfylls:

⁹⁴ Robert Fossaert, *Kan kapitalismen överleva?*, Rabén & Sjögren, 1963.

1. Den viktigaste politiska striden är striden mot kapitalismen och den striden kan inte vinnas genom perifera segrar. U-världen är inte den centrala fronten.
2. Kapitalismen kan inte elimineras utifrån med vapenmakt utan endast genom en inre och yttre exploatering av dess motsättningar, och en sådan exploatering kräver en smidig och decentraliserad strategi som bara är möjlig inom ramen för den fredliga samexistensen.
3. De förtryckta folkens kamp mot kapitalismen kan endast vinnas om socialistlägret uppnår en hög utvecklingsnivå.

Så ser fakta ut, åtminstone i vårt hörn av världen. Vi har svårt att tänka oss en internationell politik som fundamentalt skiljer sig från den chrusjtjovska. Och vi ser inte att det finns någon motsättning mellan den sovjetiska ekonomins *långsiktiga* intressen och u-ländernas: demokratiseringen, decentraliseringen, avspänningen är oundgängligen nödvändiga för en höjning av produktiviteten i Sovjet – och en sådan höjning bör till sist medge att *både* den socialistiska ekonomiska hjälpen och den inre konsumtionen i Sovjet ökas.

Men hänvisningarna till framtiden kan också vara ett bekvämt sätt att hoppa över nuets konflikter och att undvika den klassiska diskussionen om ”ändamålet och medlen”. Vi vet hur psalmerna går: de som oroar sig över det dialektiska sambandet mellan dagens aktioner och det eftersträfvade målet, över klyftan för att inte säga motsättningen mellan de omedelbara målsättningarna och de avlägsna och över bristen på målsättningar som kunde slå en brygga mellan de förra och de senare har så ofta fått plattityder som svar på sina oroliga frågor – man har hänvisat till det framtida lyckoriket där alla dagens problem är lösta – att vi inte kan låta bli att kräva mera skärpta svar.

Hur tänker man sig exempelvis socialismens fredliga seger över kapitalismen genom konkurrens och genom att den demonstrerar sin överlägsenhet? Som statskapitalismens omärkliga evolution mot socialism enligt borgerliga teknokraters prognoser, medan socialismen skulle utvecklas i motsatt riktning? Nej, naturligtvis inte, så långt har vi inte kommit än (även om skillnaden mellan socialdemokrater och gaullister har blivit svår att urskilja på den punkten). Vi tror fortfarande på klasskampens realitet: den socialistiska eran kommer att inledas med att arbetarklassen erövrar statsmakten. Men vi tillägger genast att denna erövring skall ske på fredlig väg och att den europeiska vägen till socialismen är demokratisk. Kommer borgerligheten alltså att överlämna makten utan att röra ett finger? Det förutsäger vi, samtidigt som vi gör stor sak av polisövergrepp mot våra fredliga demonstrationer. Vi har i själva verket inte tänkt färdigt i denna fråga, vi har knappast börjat. Och vi vet ännu inte riktigt säkert om vi vill säga att det finns en demokratisk och fredlig väg till socialismen eller att det för närvarande inte finns *någon annan*, vilket ju inte riktigt är samma sak.

Hur det än är med den saken så går den europeiska vägen till socialismen via utarbetandet av en ”rik” socialistisk modell som kommer att avteckna sig som ett eggande framtidsmål i förlängningen av dagens målsättningar. Ty endast en sådan rik (i ordets marxistiska mening) modell som kontrasterar mot den monopolkapitalistiska modellen och som klart belyser den alienation och den andliga förkvävning som kapitalismen ger upphov till, kan ge ett socialistiskt perspektiv åt arbetarklassens kamp. Kommer denna modell med alla dess framtidsloften någonsin att te sig så angelägen för de västeuropeiska arbetarna att de vill realisera den genom en revolution med alla de risker en sådan medför? Det vet vi inte ännu. Vi vet bara att det inte finns någon annan väg och att vi måste gå den till slutet och att om vi inte kan göra revolution för en rik modell så blir det ännu omöjligare för en fattig.

Men hur skall man förlika denna rika modell (vare sig den är sovjetisk, italiensk eller fransk) med den kommunistiska rörelsens enhet och universalitet? Därmed är vi framme vid huvudproblemet. När vi säger att valet av en rik modell, i Europa, inte står i motsättning till

de förtryckta folkens *långsiktiga* intressen så uttalar vi utan tvivel ett påstående vars riktighet, på det världsstrategiska planet, kan bevisas. Vi kan till och med stödja det på urkunderna: Marx skilde mellan den primitiva kommunismen, den utopiska kommunismen med lika delning av rikedomarna (d.v.s. allmän fattigdom) och den rika kommunismen. Han sade att den utopiska kommunismen var regressiv och anbefalldes den rika, ty enligt honom gällde det att skapa allmän rikedom, inte allmän fattigdom. Och för övrigt kan kommunismen bara bli en materiell möjlighet när produktivkrafterna nått full utveckling (och de intrakapitalistiska motsättningarna skärpts på grund av denna utveckling). Men även om vårt val av den rika modellen kan underbyggas både med saksäl och urkunder hindrar det inte att vår argumentation stinker. Den påminner alltför mycket om den argumentation som exploatörer i alla tider använt för att rättfärdiga sin utsugning. Den påminner alltför mycket om den franska vänsterns politik som underordnar de koloniserade folkens kamp under sin egen och ber dem lugna sig tills den har kommit till makten – då skall den franska vänstern klara av deras affärer åt dem. Att ge prioritet åt den fredliga konkurrensen och åt den rika kommunismen innebär att vi – även om det inte finns någon annan strategi – objektivt beter oss som beskyddande teknokrater. Det innebär objektivt att vi bygger upp vårt ”modellsamhälle” utan att ta hänsyn bl.a. till kineserna som kommer att berövas allt vi har och allt vi kommer att få. Det innebär objektivt att vi begär att två tredjedelar av jordens befolkning skall ge sig till tåls ännu ett tag, att de inte ska sätta eld på planeten, att de skall godta kompromisser, nationella demokratier och den dagliga massakern på revolutionärer i väntan på bättre tider.

För närvarande är ingen annan politik möjlig. Vi kan bevisa det: vi kan bevisa att Egypten utan Sovjets hjälp till sist skulle ha hamnat i det amerikanska lägret, att Indiens neutralitet utan Sovjets stöd till sist skulle ha blivit ohållbar, att en kommunistisk resning i Irak endast skulle ha kunnat segra till priset av en massiv militär hjälp från Sovjet, en svår och riskabel hjälp på grund av Iraks geografiska läge. Etc. Men sådana bevis kan aldrig rättfärdiga massakrer på och tortyr av irakiska och egyptiska kommunister eller vårt relativa överflöd och hungersnöden i två tredjedelar av världen. Huvudfronten ligger i de kapitalistiska länderna, men de representerar i dag bara en privilegierad minoritet. Vi måste vinna den striden för att kunna vinna alla de andra, men den striden är praktiskt taget bara en enklav i striden mot det imperialistiska förtrycket och den fysiologiska nöden.

Allt är förgiftat för lång tid framåt. Historien domineras fortfarande av den fredliga likvideringen av kapitalismen som är en angelägenhet för vita människor, fortfarande men inte så länge till: vid seklets slut eller kanske innan dess kommer de fattiga folkens revolt mot hungern – och mot dem som förevigar den – att dominera den världshistoriska scenen. Och vi kan redan nu förutse att den nuvarande motsättningen mellan vår historia och de fattiga folkens, mellan samhällen med relativt överflöd och de andra kommer att bestå då, även om de förstnämnda har blivit kommunistiska.

Vi är både efter och före den historiska utvecklingen. *Efter* därför att problemet med den rika kommunismen, vars uppbyggande är nödvändig för segern över kapitalismen är ett arv, som redan är närmast anakronistiskt, från den tid då industriproletariatet var den främsta revolutionära kraften och då det föreföll som om man kunde sätta likhetstecken mellan den industrialiserade världens historia och världshistorien. Den perioden lider mot sitt slut.

Vi är *före* historien därför att problemet med den rika kommunismen kommer att få en universell aktualitet först när segern över fattigdomen har blivit ett aktuellt perspektiv – om det någonsin blir det. Och eftersom vi är både före och efter utvecklingen blir vi dubbelt förhatliga: ingenting kan någonsin rättfärdiga att vi aktualiserade frågan om den rika kommunismen och om standardkapplöpningen mitt för näsan på två miljarder människor (det blir fyra miljarder vid seklets slut) som saknade livets nödtorft.

Det är därför den kinesiska argumentationen, hur ologisk och felaktig den än är ibland, gör oss medvetna om vår skuld och om en reell historisk motsättning. Den chrusjtjovska strategin vilar på i grunden riktiga kalkyler, och även om den väcker minst lika många problem som den löser anser vi att den är riktig i det väsentliga och att kineserna har fel. Men det är fel av oss att ha rätt, och kineserna har ibland rätt att ha fel. Vi föredrar livet framför revolutionen och socialismen utan tvivel därför att vi trots allt anser det värt att leva, medan det kanske inte har så stort värde i ett land där svälten, sjukdomarna och naturkatastroferna (och de omständigheter som hindrar det att övervinna dem) varje år dödar miljontals människor. Vi anser att vi har allt att förlora på ett krig, medan folkrikare länder inte ser vad de kan förlora ytterligare och medan nationer som inte äger någonting annat än sin nyvunna frihet tror att imperialismen än en gång kommer att ta deras frihet ifrån dem om de inte försvarar den, även med risk för ett kärnvapenkrig.

Vi förlägger huvudstriden mot kapitalismen på den ekonomiska och sociala konkurrensens plan och vi förlägger segern långt in i framtiden. Men det är vårt privilegium som välnärda och vår lyx att kunna resonera om framtiden, medan den avgörande striden för andra folk utkämpas *nu* och deras kämpar vet att de alla kommer att vara döda i framtiden.

Vår politik är förnuftig och våra kalkyler rimliga, men revolutioner har aldrig genomförts på sådana grundvalar.

Faktum är att vi i de marxistiska rörelserna i Europa talar mycket mer om fredlig samlevnad och nationell demokrati, om kamp för freden och mot imperialismen än om den socialistiska revolutionen. Det är något tvetydigt till och med i vårt sätt att förneka att den fredliga samlevnaden innebär *status quo*. Är det inte sant att vi i fyrtio år har varit mera intresserade av att undvika krig än av den revolutionära internationalismen? De jugoslaviska, kinesiska och indokinesiska revolutionerna installerade socialistiska regimer mot Stalins vilja eller utan hans hjälp, och det är i dag de castristiska rörelserna och inte kommunistpartierna som organiserar revolter i Latinamerika. ”Den fredliga samlevnaden”, säger man hos oss, ”är en annorlunda organisation av de mellanstatliga förbindelserna, grundad på ömsesidig förståelse, på förtroende, på konkurrens som utesluter krig, på fullständiga garantier för alla folks frihet och oberoende och följaktligen på en förnuftig lösning av alla olösta problem.”⁹⁵ Men när man är peruan, venezolan eller guatemalteck är förståelsen, förtroendet och garantierna de juridiska spetsfundigheter i vilka förtryckaren klär sitt våld. ”Speciella problem”, tillägger man, ”måste lösas genom förhandlingar varvid man söker komma fram till förnuftiga lösningar och undviker handlingar som kan förvärra situationen och dra med sig irreparabla konsekvenser.”

Innebär inte detta att revolutionerna i u-världen får vänta på den ”rika” socialismens fredliga seger över hela världen eller att de får hejda sig på halva vägen och nöja sig med reformer inom ramen för den ”nationella demokratin”? Händelserna i Guatemala, i Laos och på Kuba pekar i den riktningen, och vissa teoretiska skrifter varnar u-länderna för en alltför snabb övergång till socialismen.

Man anklagar oss för att vilja ha det så och beskyller oss för att vara ”rika och feodala filantroper som säger till folken i Asien, Afrika och Latinamerika: 'Spela inte hjältar', 'Framkalla inga våldedlar', 'Sträva inte efter en död i skönhet' ... och som ber dem att vänta tills socialistländerna har besekrat kapitalismen på produktionsplanet.”⁹⁶

Allt detta är inte helt oriktigt. Sovjet driver världspolitik men försöker inte göra världsrevolution. Och det är bara för att den kinesiska staten, som hålls i karantän, inte har något Mondialt

⁹⁵ P. Togliatti, rapport till det italienska kommunistpartiets X:e kongress.

⁹⁶ *Röda Fanan*, Peking, den 4 mars 1963.

ansvar och inte driver någon världspolitik som den kan identifiera sig med världsrevolutionens sak. Och därför har vi européer moraliskt och ideologiskt fel men politiskt rätt. Och det är oftast tvärtom med kineserna. Vi vet att de uppskjutna revolutionerna ofta har uppskjutits för alltid, vi vet att den socialism som utan tvivel en dag kommer att efterträda nasserismen aldrig kommer att bli samma socialism som de egyptiska proletärerna och fellaherna skulle ha byggt upp med den marxistiska intelligentsians hjälp. Vi vet att det inte bara är resultaten som betyder något utan också vägen som har lett fram till dem. Vi vet att ett folk som inte självt krossat sina bojor och som inte tillryggalägger vägen från tröplogen till traktorn på egna ben utan lyfts upp i maskinåldern med hjälp av utländskt kapital och under ledning av teknokrater och militärer aldrig riktigt blir herre i sitt eget hus. Men det är denna mekaniska byråkratiska väg till socialismen som objektivt prioriteras inom ramen för den fredliga samlevnaden. Vi kan inte försvara den och vi kan bara säga till kineserna: här står vi och kan inget annat.

Om FLN eller 26-julirörelsen under det avgörande skedet av sin kamp hade anropat Sovjet om stöd skulle de genast ha haft det amerikanska flyget över sig. Överallt där den *lokala* maktbalansen inte är förmånlig för det socialistiska lägret kan ingen begära att Sovjet skall beskydda revolutionerna, det skulle bara förlora dem. Såvida inte Sovjet går så långt som till ett kärnvapenultimatum (vilket knappast är någon socialistisk politik) och riskerar sin egen existens, och vår, för dem. Då det inte längre finns någon stat eller något parti som visar vägen, då de revolutionära rörelsernas autonomi har blivit en praktisk nödvändighet kan man bara begära en sak av Sovjet, nämligen att det respekterar de nationella rörelsernas självständighet och ger dem en chans att överleva. Och det är att begära mycket: ty vid andra tillfällen kan en segerrik revolution som attackeras och belägras av imperialismens krafter försöka tvinga Sovjet att kämpa på dess sida genom att åberopa den revolutionära solidariteten. Man kan inte begära att ryssarna uppmuntrar revolutioner, man kan bara begära att de inte motarbetar dem från början och att de inte föredrar patriotiska och fredliga rörelser framför revolutionära och därigenom uppskjuter socialismen i det oändliga.

Två strider måste föras samtidigt: striden för den fredliga samlevnaden och för den rika kommunismen och striden för de fattiga folkens frigörelse och socialistiska utveckling. Ingen av dessa strider kan underordnas den andra: ty även om det är riktigt att striden för de fattiga folken inte kan segra utan striden för den rika kommunismen är det lika riktigt att striden för den rika kommunismen skulle förlora sin historiska innebörd och sin universalitet om den uppsköt striden för de fattiga folken och underordnade den under sin speciella strategi.

Dessa bägge strider är både kontradiktoriska och solidariska men de kan bara förbli solidariska om motsättningarna aldrig maskeras. De som leder dessa strider skulle ha allt att förlora på en brytning men den monolitiska enheten är utesluten på förhand.

För oss som varken är kubaner, indonesier eller kineser finns det bara en politik, men den kan aldrig göra anspråk på att vara hela sanningen. Den får inte glorifieras dogmatiskt därför att kineserna dogmatiserar sin politik som står i motsättning till vår. Det är en nödvändig uppgift att erkänna motsättningarna, att hindra dem från att stelna till oförenliga motsatser, att kritisera kinesernas dogmer men även vår egen oförmåga, våra finter, vår tystnad och vår begränsning, men det är de intellektuellas uppgift, inte politikernas.

VII. Vietnam ⁹⁷

1.

Det väpnade upproret i Sydvietnam beslutades, helt självständigt, av ledarna för den folkliga oppositionen mot Diem 1959. Sovjet och Nordvietnam hade inget med det beslutet att göra.

⁹⁷ Ledare i *Les Temps modernes* i maj 1965.

En våg av godtyckliga arresteringar åtföljda av tortyr hade nyss släppts loss av regimen i Saigon mot alla verkliga eller förmenta motståndare. Invånarna i de ”osäkra zonerna” hade jagats från sina byar med granater och bomber för att ”omgrupperas”. Att inte gripa till vapen skulle för den underjordiska oppositionen ha betytt att den försvagades och att segern uppsköts på obestämd tid utan att man ens prövat sina krafter. Den revolutionära rörelsen i Sydvietnam gick då till aktion, och det var en aktion som betingades av lokala förhållanden och inte av någon världsstrategi. Dess viktigaste vapen var jordreformen: överallt där den segrade sparkade den ut feodalherrarna och deras korrumpierade administration och delade ut jord till bönderna, jord som regimen i Saigon, som med våld tillsatts av amerikanerna, hotade att beröva bönderna när de besegrades.

Politiskt och militärt besekrat av det väpnade upproret bombar USA sedan den 7 februari 1965 systematiskt Nordvietnam för att tvinga det att ”dra tillbaka sina reguljära styrkor från Sydvietnam”, styrkor som Nordvietnam aldrig har sänt dit, dess hjälp till FNL har hela tiden varit marginell. Den amerikanska imperialismen låtsas ändå betrakta detta revolutionära krig som en invasion som den säger sig slå tillbaka genom att ödelägga ett land som är medlem av det socialistiska lägret. Samtidigt underkänner amerikanerna FNL som förhandlingspartner – precis som Frankrike jävade FLN, Vietminh och andra antiimperialistiska rörelser som förhandlingspartner och rentav försökte vinna Algerietkriget genom att överflytta det till Egypten.

Gör amerikanerna detta för att rädda ansiktet? Ingalunda. Om sina krigsmål i Vietnam har de uttalat sig i klara verba sedan 1960:

1. De vill visa att imperialistlägret militärt kan komma tillrätta med ett underkuvat folks väpnade resning.
2. De vill genomdriva sin tolkning av den ”fredliga samexistensen”, en tolkning som innebär en uppdelning av världen mellan det imperialistiska lägret och det socialistiska och som betraktar varje revolution och befrielsekrig i imperialismens ”intressesfär” som en aggression från socialistlägrets sida.
3. De vill tvinga socialistlägret att antingen förhindra varje revolution som rubbar *status quo* eller att ta avstånd från den och passivt bevittna hur den krossas.
4. Till den ändan hotar de att utvidga kriget till hela socialistlägret eller till en del av det för att ”avskräcka” det från att bistå de revolutionära krafter som slåss mot imperialistarméerna.

Det amerikanska kriget i Vietnam har därför blivit något av ett test: om det leder till att en segrande revolution besegras eller drivs tillbaka utan att andra krafter i det socialistiska lägret vågar trotsa den amerikanska utpressningen har omöjligheten av segerrika antiimperialistiska revolutioner inom ramen för den ”fredliga samexistensen” provisoriskt bevisats – och detta var revolutionerna än bryter ut.

Den amerikanska aggressionen mot Nordvietnam som beslutats på basis av punkterna 3 och 4 ovan har flera mål:

- den vill förmå de sydvietnamesiska patrioterna att ge upp, i annat fall riskerar de att *bägge hälften* av deras land totalt ödeläggas.
- den skall ”avskräcka” Nordvietnam från att sända trupper mot de massiva amerikanska trupperna.
- den skall tvinga Kina och Sovjet att passivt se på när en av deras allierade angrips: ifall Kina intervenerar kommer USA att utöva kärnvapen”repressalier” – ett hot som bara blir

trovärdigt om Kina inte kan räkna med något skydd från Sovjet och om Sovjet i alla situationer sätter ”samexistensen” framför den revolutionära internationalismen.

- den skall visa att Sovjet måste riskera ett kärnvapenkrig för att rädda en revolution eller en allierad som angrips av imperialismen och att USA:s strategiska överlägsenhet är tillräcklig för att avskräcka Sovjet (och Kina) från att ta den risken.

Den amerikanska planen skulle vara på god väg att realiseras om USA kunde vinna Vietnamkriget. Men en total ödeläggelse av ett land från luften räcker inte – det har Koreakriget visat – för att knäcka ett folk eller för att varaktigt fördärva dess ekonomi. Militärt kan USA bara vinna i Vietnam genom att erövra och permanent ockupera landet, politiskt har USA ohjälpligt förlorat kriget.

Dessa förhållanden kan delvis förklara den tveksamhet och passivitet garnerad med försiktiga verbala hotelser som utmärkt de sovjetiska och kinesiska regeringarnas hållning. Någon intervention från deras sida har hittills inte varit nödvändig för att rädda revolutionen i Syd-vietnam, och Nordvietnams regering har inte begärt någon intervention. Men detta kan inte dölja andra fakta. De sovjetiska och kinesiska regeringarna har förlorat mycket tid. Inför den imperialistiska aggressionen mot deras gemensamma allierade har de fortsatt att utbyta invektiv. De ville till att börja med slå mynt av en revolution som de inte hade uppmuntrat eller bistått för att vinna ideologiska poäng på varandras bekostnad. Deras antagonism har möjliggjort att aggressionen ostraffat har kunnat fortsättas och den har bromsat politiska aktioner i andra delar av världen mot de amerikanska brotten.

Händelserna har varken dementerat Sovjets eller Kinas utrikespolitiska doktrin av den enkla anledningen att båda bara är partiellt riktiga.

Händelserna har visat – och det talar till förmån för den kinesiska doktrinen – att den antiimperialistiska kampen är eller kan vara huvudfronten och att den internationella kommunismen genom att – även tillfälligt – försumma denna kamp riskerar ett allvarligt politiskt bakslag som till sist återfaller på Sovjet.

Händelserna har visat – och det talar till förmån för den sovjetiska doktrinen – att de underkuvade folkens kamp inte räcker till för att slå tillbaka imperialismen och att en seger på denna front – en seger som Kina skulle kunna vinna om det ville betala det mycket höga priset – kan vara beroende av det strategiska skydd som endast Sovjet kan ge i det socialistiska lägret.

Men som Fidel Castro har understrukt har händelserna klart visat – och det talar emot både den sovjetiska och den kinesiska doktrinen – nödvändigheten av enhet inom det socialistiska lägret och av en världsstrategi som inte försöker dirigera utan som söker stödja och befrämja revolutionära rörelser som utvecklas autonomt som en funktion av lokala förhållanden.

Den amerikanska aggressionen är under alla förhållanden ett brott. Det skulle inte tjäna något till att brännmärka den om det vore omöjligt att besegra imperialismen. Men de krafter som kan slå den på flykten existerar i världen. Det förhållandet att de hittills har stått med för gevär har objektivt gjort dem till medbrottslingar i denna affär där en enda part är utan skuld: FNL som politiskt organiserat ett revolutionskrig som var nödvändigt därför att det var möjligt och därför att det kan vinnas.

2.⁹⁸

⁹⁸ Insändare publicerad den 17 augusti 1966 i *Nouvel Observateur* som i ett tidigare nummer hade gått hårt åt en ledande artikel i *Les Temps modernes* augustinumner 1966 som hade rubriken ”Kapitulation eller motoffensiv”.

I Vietnam söker USA visa att det ostraffat kan bomba sönder en segerrik revolution och varje socialistisk stat som stöder den, om det så är andra hälften av samma land.

Kina kan inte göra mycket för att minska det vietnamesiska folkets lidande eller för att förhindra den amerikanska aggressionens utvidgning. Om Kina intervenerar kommer följden att bli fruktansvärda repressalier mot dess industricentra.

Det är bara Sovjet som har strategisk förmåga att förhindra – och vi är överens om att det framför allt gäller att förhindra – de kommande stegen i den amerikanska upptrappningen – bombning av dammanläggningarna i Röda floden, invasion i Nordvietnam, bombning av Kina. Om Sovjet varnar USA att det kommer att besvara nästa fas i upptrappningen med motåtgärder – t.ex. bombning av USA:s strategiska baser⁹⁹ i Stilla havet och i Sydostasien – så kommer den amerikanska krigspolitikens förutsättningar att radikalt förändras. USA kan inte negligera en varning från Sovjet, det kan inte vidta repressalier mot Sovjet om det inte med öppna ögon vill gå in i ett världskrig.

Ni svarar att det just är detta ni är rädda för. Ni fruktar att USA kommer att negligera en sådan varning. Ni tror på det ”*amerikanska vanvettet*” medan vi på goda skäl tror att den imperialistiska politiken i all sin ohygglighet är fullständigt rationell och att det amerikanska folket, som ni så riktigt framhåller ”*varken är monolitiskt eller oemottagligt för påtryckningar*”, inte är berett att ta vilka risker som helst för ett krig som det till skillnad från alla som drabbas av det, inte vet mycket om.

Frukten är naturligtvis på sin plats. Men vad skall man frukta mest? Att Sovjet riktar denna formella varning till USA? Eller att det dröjer med den tills imperialismen i sin strävan att krossa den revolutionära rörelsen i Asien och på andra håll har utrotat det vietnamesiska folket, stympat dess stora socialistiska granne och ställt Sovjet inför valet mellan en förödmjukande ny delning av världen och en motoffensiv som riskerar att framkalla ett nytt världskrig därför att den kommer för sent?

Sovjet kommer inte att låta förödmjuka sig och kommer inte att passivt åse nya brott från imperialismens sida? Må så vara. Men då måste Sovjet säga ifrån mycket högt och mycket snart. Ty ju längre Sovjet dröjer desto större blir risken att det förekommer av fakta och desto större risker kommer de repressalier det måste hota med att medföra, ty konflikten och USA:s engagemang utvidgas för varje dag.

Sovjet befinner sig i en situation där enda sättet att undvika ett *krig* i morgon är att i dag hota USA med motåtgärder som kan innebära en *krigsrisk*. Er tidning har själv de senaste veckorna förklarat att om Sovjet passivt skulle åse en amerikansk invasion i Nordvietnam, en kinesisk intervention och ”straffbombningar” av Kina skulle dess roll som världsmakt vara besegrad och de revolutionära rörelsernas utsikter att segra krossas under överskådlig framtid.

Att säga så – och det har Edgar Snow, Jean Lacouture och andra sagt samtidigt som jag – innebär att man säger att om USA går längre tvingas Sovjet till krig eller till en Münchenkapitulation som det skulle vara en skymf att tro det i stånd till och att enda sättet att *undvika krig* är att hindra USA att *ytterligare upptrappa Vietnamkriget* genom att *i tid* varna USA att nästa steg kommer att utlösa sovjetiska motåtgärder. Ni har två invändningar mot den analysen. Ni hävdar att motåtgärder kommer att leda till totalt krig och att sådana motåtgärder är ett uttryck för ”blind fanatism”. Vi hävdar däremot att det är den amerikanska aggressionen som leder till totalt krig och att endast hotet om sovjetiska repressalier kan förhindra det.

⁹⁹ Detta exempel är naturligtvis rent hypotetiskt. Det är uppenbart att en diplomatisk varning från Sovjet kommer att vara lika fast i tonen som vag ifråga om eventuella repressaliers natur.

Ni invänder vidare att *”den revolutionära idén innebär att människor kan inkarnera den, uppleva den, realisera den”*, och tillägger att *”motåtgärder kommer i sinom tid våra otåliga böner förutan”*. Men ligger det inte enligt era kriterier en motsägelse i att ni är mera rädda för *hotet* om sovjetiska repressalier än för förintandet av tio miljoner människor i Röda flodens delta genom några bomber över dammanläggningarna? Varför inte erkänna att förutsättningen för att det skall finnas några vietnameser som upplever revolutionen är att ett hot om motåtgärder *snarast* förhindrar att, som ni skriver, *”det vietnamesiska folket utplånas av bomber”*?

Vad innebär i *”sinom tid”* då USA tror sig ostraffat kunna fortsätta upptrappningen i Vietnam och just därför *vilken dag som helst* kan utplåna miljoner människor i Kina och Vietnam och, inte att förglömma, resultaten av deras långa, tålmodiga och heroiska ansträngningar att övervinna hungersnöden?

”Det är bekvämt och avväpnande att göra ryssarna ansvariga för vår flathet”, skriver ni vidare och tillägger: *”Vi har ingen chans att påverka Sovjet”*. Ni anser att *”vår uppgift snarare är att splittra den amerikanska opinionen innan Vietnam utplånats av bomber.”*

Vi delar inte den uppfattningen. Med det nuvarande tempot i händelseutvecklingen och enligt de analyser som publicerats i er tidning av Jean Lacouture kommer vi inte att påverka den amerikanska politiken förrän det är för sent. Vi anser däremot att Sovjet inte bara är en stor nation utan också det främsta socialistlandet. I den mån dess politik är bestämmande för den antiimperialistiska arbetarrörelsens internationella strategi – och utan en sådan strategi är inga lokala revolutionära segrar längre möjliga – är den en angelägenhet för alla revolutionärer och alla socialister. Ni tycks underskatta internationalismen och den ideologiska enheten inom den marxistiska rörelsen som saknar motsvarighet i det imperialistiska lägret och som gör att vilken kommunistisk delegation som helst har större inflytande i Moskva – där varken ledarna eller folket är ett monolitiskt block – än alla Wilson tillsammans i Washington.

Varför skulle då inte vår – er och vår – uppgift också kunna vara att *försäkra det socialistiska lägret om att dess hot om motåtgärder kommer att hälsas med gillande, lättnad, entusiasm och hopp av våra folk därför att tidningar som er har förberett dem att betrakta en sovjetisk reaktion som legitim och nödvändig?* Ligger det inte inom ramen för vår förmåga att före varje sovjetisk varning outtröttligt visa att Kosygin har större rätt att hävda: *”Jag är Hanoibo”* än Kennedy någonsin hade att utropa, *”Ich bin ein Berliner”*?

Tror ni inte att en opinion som vunnits för nödvändigheten av motåtgärder är en faktor som kan väga tungt i Moskva och underlätta de politiska beslut som vi hoppas förbereds där?

Tredje delen

VIII. Sartre, eller från medvetande till praxis ¹⁰⁰

Husserls påstående om vetenskapen i allmänhet gäller även för vetenskapen om människan: den har blivit ur stånd att förklara sig själv. Den använder operativa begrepp som ofta är effektiva, men kan inte klarlägga deras sanning och betydelse. Den levande process varigenom dessa begrepp ursprungligen infördes har förlorats ur sikte och de instrument den smidde sig för bestämda historiska mål, överlever den visserligen och är användbara, men samtidigt också dimhöljda och förstelnade.

Den moderna fenomenologin föddes ur denna kris för det vetenskapliga tänkande som inte längre kunde förstå sig självt. Den uppstod som en reaktion mot objektivismen och dogmatismen i en tankeverksamhet vilken bedrivs som om den genom kunskapsprocessen inte ingrep i verkligheten och – å andra sidan – som om den mänskliga verkligheten kunde utgöra ett objekt för vetenskapligt studium av samma rang och betydelse som de döda tingen.

För att återupprätta tanken och ge den dess rätta plats har fenomenologin föresatt sig att finna dess källa, att återfinna människan som *producerar* kunskap innan hon blir föremål för den; att finna denna produktion då den med nödvändighet ger sig sina kunskaper, mål och giltighetskriterier; att finna medvetandets ursprungliga framspringande i dess genomskinlighet för sig självt: ”Att återgå till upplevelsens naivitet är enda sättet att övervinna den filosofiska naivitet som den traditionella objektivistiska filosofins vetenskapliga pretentioner inrymmer.”¹⁰¹

I stället för att sätta medvetandet, det upplevda, inom parentes gäller det för fenomenologin att tillägna sig det, eftersom det utgör ”grunden för all vår visshet, källan till alla våra överväganden, däribland de vetenskapliga experimentens”.¹⁰²

Det som Husserl ville göra för naturvetenskapen och logiken har Sartre föresatt sig att göra för vetenskaperna om människan; det gäller att *lägga deras grund* och att börja med att lägga en grund för psykologin. Detta är avsikten med första delen av Sartres filosofiska arbeten, som sträcker sig från *l'Esquisse d'une théorie des Emotions* (Skiss till en känsloteori) till *l'Être et le Néant* (Varat och Intet) via *la Transcendance de l'Ego* (Egos översinnlighet) och *l'Imaginaire* (Det inbillade).

Sartre börjar med att ur medvetandet driva ut alla de objekt som psykologerna förlagt dit i sina försök att ”förklara” det ”psykiska livet”. Han fördriver de bilder, upplevelser, förnimmelser och känslor som psykologerna låter strömma genom medvetandet – vilket de förutsätter är passivt – såsom företeelser av okänt ursprung; han avvisar de rörliga, sammansatta och omedvetna motiv som anses styra vårt uppträdande och förklara det utan att själva kunna förklaras.

För var och en av dessa föregivet oreducerbara storheter söker Sartre återfinna den åsyftade *handling* som bygger upp dem, den *operation* genom vilken individen bestämmer sitt uppträdande och sina förbindelser med världen, med andra individer och sig själv. Sartre visar t.ex. att känslan är beteendet hos ett medvetande som ger sig sken av *inertia* (tröghet) för att på ett magiskt sätt skjuta undan en värld som det inte kan eller inte vill möta i hela dess komplexa verklighet. I vreden t.ex. låter det sig fångas av sin egen sanning, sina egna rättigheter eller sina egna syften för att inte medge att det existerar en sanning eller syften som står i strid med

¹⁰⁰ Artikel skriven i september 1964 för ett nummer av *Livres de France*, nr 1, som ägnades åt Sartre.

¹⁰¹ Edmond Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften...*

¹⁰² *Ibid.*

dem. I fråga om psykiska objekt klargör Sartre att de inte är saker som befolkar medvetandet utan förnimmelser av bestämda nivåer av varat, förnimmelser vilka blir objekt först när de betraktas utifrån, från en annans ståndpunkt, såsom fakta. Vad det omedvetna beträffar visar Sartre att det inte är en zon av omedvetenhet mitt i medvetenheten, utan själva denna medvetenhet såsom ett strukturerat val som *förstår sig självt* utmärkt väl men inte alls *känner till sig självt* – det enda som kan göra psykoanalysen begriplig: om ”subjektet” *känner igen* sig i analytikerns beskrivning och kan ändra sitt beteende beror det på att det omedvetna var en form av medvetande och icke dess motsats. Sartres filosofiska tillvägagångssätt är kännetecknande för ett reflexivt ”*cogito*”; det grundar sig inte på något postulat. Det utgår från den upplevda vissheten att människan som privilegierad varelse är den verkliga upphovsmannen till sitt beteende och till sina handlingar och att hon som deras upphovsman *förstår* dem helt och fullt (vilket naturligtvis inte betyder att hon nödvändigtvis kan redogöra för dem muntligt); de kan ”förklaras” endast genom de målsättningar de i en given situation fritt följer. De är fria ”val” som samtidigt grundlägger sin möjlighet, sitt varför och sitt hur.

Sartre säger att medvetandet¹⁰³ är ”aktivitet alltigenom”, att det är ”genomskinligt för sig självt”, att det inte finns någonting *inom* det och att det ”inte är något som det själv inte valt att vara”. Det är med nödvändighet ansvarigt för alla sina attityder och beteenden. Om så inte vore fallet, om människan styrdes utifrån eller bakifrån av någon främmande vilja eller av någon sorts determinism skulle det inte kunna finnas någon moral; människan skulle inte tillhöra sig själv och det vore meningslöst att begära av henne att hon skulle förklara sina handlingar, förklara världen och humanisera den.

Men hur skall man då kunna förklara att en varelse som är val, ansvar och insikt om sig själv kan uppföra sig som om så alls inte vore fallet? Om den mänskliga verklighetens vara är frihet, hur kan den då förneka eller avsky sin egen och andras frihet? Det är bl.a. dessa frågor som *l'Être et le Néant* besvarar på det formella planet. Till stor del är denna *Essai d'ontologie phénoménologique* (Essä över fenomenologisk ontologi) ägnad åt den möjlighet som friheten har att inte välja sig själv, att dölja sig för sig själv och att efterleva en ontologisk bestämmelse som är oförenlig med dess egen existens, vilken då meningslöst förtäres i denna fåfänga jakt.

Den möjlighet friheten har att inte välja sig själv och att således missa sin existens alltmedan den förverkligar sitt vara, betecknar Sartre som ”självbedrägeri” (*mauvaise foi*); det är Varats nostalgi, flykt från friheten (eller ansvaret), ett försök att låtsas vara, t.ex. genom att fingera att man är det man är eller i fanatisk tro hävda att man är förtroendemannen eller det heliga instrumentet för en absolut sak, vilken rättfärdigar allt som görs i dess namn.

Genom att beteckna inautentiska attityder som olyckliga och oriktiga val, dömda att misslyckas, visar Sartre likaledes att självbedrägeriet är en attityd som man intar lättare och mer spontant än den autentiska livshållningen; den senare måste man alltid tillkämpa sig medelst den renande eftertanken. *L'Être et le Néant*, som är så rik på genom sin sanning bländande beskrivningar, slutar med en framställning av den ”existentiella psykoanalysens principer” vilken förkastar den klassiska psykoanalysens mekaniska förklaringar och grundar den

¹⁰³ Framför termen ”medvetande” som han alltid använder i betydelsen av det tyska ”Bewusstsein”, och som kan misstänkas vara idealistiskt, föredrar Sartre i *l'Être et le Néant* termen *vara-för-sig* (*être-pour-soi*), som har den fördelen att den bekräftar en monistisk inställning. Han definierar där medvetandet som ett intet, vilket strävar efter att vara och nödvändigtvis implicerar existensen av det vara det ”förintar”. Vi använder ”medvetande” i stället för ”för-sig” blott för att underlätta läsningen.

yttersta och oreducerbara meningen med alla enskilda projekt i ett ”grundläggande projekt”: att vara sin egen grund, d.v.s. att vara Gud.¹⁰⁴

Svagheten i *l'Être et le Néant* ligger i förklaringarna rörande den inautentiska livshållningen; varför är den oändligt mycket mer utbredd än valet att existera i frihet? Varför är den en så mycket starkare ”frestelse” än sin motsats? Är de ontologiska motiveringarna i *l'Être et le Néant* tillräckliga och slutgiltiga? Sartre är själv övertygad om att de inte är det: han har endast ägnat sig åt att grunda den *formella möjligheten till den alienerade existensen*. Han har med andra ord besvarat följande fråga: Om människan, som är frihet, godtar ett tillstånd i vilket hennes frihet är henne fördold – beror inte det på att den ursprungliga meningen med hennes existens (flykten mot Varat) gör att det inte bara är möjligt utan ännu mycket lättare att förneka sig själv än att ta ansvar för sig själv?

Genom att visa att det är ontologiskt möjligt att friheten alieneras och uppträder som om den vore en staty, ett verktyg för nästan eller Gud, har man likväl ingenting sagt om de historiska omständigheter som gör att friheten inte har något annat val än att existera i alienerat tillstånd. I *l'Être et le Néant* berodde dessa omständigheter på ren tillfällighet.

Den moral som Sartres filosofi vid denna tid implicerade var alltså en rent individuell etik för människans autenticitet, (”en moral för författare”, sade han senare). Den utpekade friheten som en grogrund för allt mänskligt beteende och den permanenta möjligheten att friheten tar ansvar för sig själv, avstår från att vara och utväljer sig själv som högsta mål, i *handling*. Det var till denna *existentiella omvändelse* Sartre inbjöd i sina dåvarande arbeten. Var en sådan omvändelse verkligen möjlig för vem som helst och när som helst? Och om man förutsätter att så var fallet, vilket innehåll skulle man då ge åt den frihet som äntligen blivit herre över sig själv? Kort efter kriget uttalade Sartre de fruktansvärda orden: ”Om en arbetare når fram till den renande eftertanken kommer han att lämna sitt arbete, sin familj och ändra sitt liv.” Det var helt naturligt: man kan inte göra sig fri och på samma gång förbli arbetare. Arbetarna kan å andra sidan inte upphöra att vara vad de är om inte världen förändras radikalt. Men om eftertanken utesluter ett godtagande av alienationen upphäver den inte alienationen själv; om den avslöjar friheten för sig själv som ett krav på att avskaffa alienationen tillåter den ännu inte att avskaffa en värld som tvingar individerna till en alienerad tillvaro.¹⁰⁵

Varpå beror det då att alienationen existerar? Kan den göras begriplig och övervinnas? Hur skall man uppfatta det faktum att individerna, som – med Marx ord – skapar historia genom att följa sina egna målsättningar, på samma gång skapas av historien, förnekas och vanställes av denna i sina projekt?

Det är några av de frågor man kan ställa i början av *Critique de la Raison dialectique* (Kritik av det dialektiska förnuftet). Efter redovisningen av alienationens *formella möjlighet* gäller det att klargöra orsakerna till dess *verkliga existens*. Genom denna undersökning ställer Sartre sig uttryckligen inom marxismen och framställer existentialismen som dess (kanske provisoriska) enklav. Trots allt förblir hans syfte detsamma, om än på ett nytt plan:

¹⁰⁴ För-sig, säger Sartre, förföljes av idealet att vara i-sig-för-sig, d.v.s. att vara en varelse som skulle besitta för-sigets genomskinlighet på samma gång som i-sigets tidlösa evighet och rikedom.

¹⁰⁵ Detta är en del av innebörden i *Saint-Genet*, ett nyckelverk som markerar övergången mellan *l'Être et le Néant* och *Critique de la Raison dialectique* (Kritik av det dialektiska förnuftet). För att helt och fullt förstå poeten Jean Genet utnyttjar Sartre i tur och ordning den existentiella psykoanalysen och den dialektiska materialismen och prövar båda metodernas tillämpningsområde och begränsningar; Sartre har alltid ansett att de båda kompletterar varandra utan att vara homogena. En av slutsatserna i *Saint-Genet* är att det mest radikala och ihärdiga befrielsearbete endast kan äga rum i fantasin, då man inte kan avskaffa den ursprungliga förutsättningen för total alienation.

I *l'Être et le Néant* gällde det att lägga en grund för psykoanalysen genom att frigöra den från mekaniska förklaringar och underkasta dess principer en metod som i praktiken innebär möjlighet för individen att omforma sig och bli herre över sitt existentiella val.

I *Critique de la Raison dialectique* gäller det att lägga en grund för materialismen. Liksom psykoanalysen motsäger marxismen ofta frigörande målsättningar och handlingar genom mekaniska tänkesätt, som till slut komprometterar dess befrielsemöjligheter.¹⁰⁶ Den åberopar dialektiska och historiska ”lagar” vilka är lika obegripliga som naturlagarna. Mellan å ena sidan dessa lagar och å andra sidan *praxis*¹⁰⁷ och individernas kamp föreligger ett brott i kontinuiteten. Den föregivna naturdialektiken trasslar till det hela ytterligare: den förutsätter – alltigenom spekulativt – att samma lagar styr naturprocesserna (som på intet sätt kan förlänas någon målsättning) och de historiska processerna, vilka i bästa fall är verk av individer som följer en gemensam målsättning. Det återstår kort sagt att ge den dialektiska materialismen ett fundament, att återfinna det område inom vilket den entydigt motsvarar den praktiska erfarenheten.

Sartres metod förblir alltså återspeglade: den utgår från totaliseringens¹⁰⁸ *erfarenheter* (d.v.s. från den individuella *praxis* som tillhandahåller sig en egen klarhet genom att omorganisera verksamhetsfältet i enlighet med sina egna behov och syften) för att med utgångspunkt från individuell *praxis* rekonstruera ”sociala förhållanden” och de processer vilka kommer till stånd på en och samma gång som deras positiva resultat, deras negation och deras alienation.

”*Kritikens*” uppbyggnad är således fortfarande fenomenologisk (man finner i detta arbete oförglömliga beskrivningar av icke strukturerade kollektiva realiteter såsom folksamlingar, väntköer och trafikstockningar liksom av den vanmäktiga massa som söker efter en *gemensam praxis*). Men här har *cogito* utvidgats och inkarnerats som aldrig förr; den gäller inte längre formella inre förbindelser inom ett medvetande (ett för-sig) med sig själv och med varat utan *praxis*, d.v.s. en frihet som ligger *utanför*, som arbete, i materialiteten i det praktiska verksamhetsfält som samtidigt påverkas av andras *praxis*. Mångfalden av spridda handlingar – t.ex. böndernas kalhuggning av bergssluttningarna, när var och en på sitt håll söker åstadkomma en odlingsbar yta – upptages av materien, förenas av den i enlighet med inertias omänskliga lagar och vänds mot människorna som negation av deras målsättningar: som erosion.

Första delen av ”*Kritiken*” (den enda som utkommit) ägnas i stor utsträckning åt den bearbetade materiens antidialektiska tillbakavändning mot *praxis*, åt tingens välde över människan sedan tingen sugit upp den mänskliga verksamheten. Sartre kallar denna passiva makt *praticoinertia*, en människans fiende, en makt genom vilken materien på ett falskt sätt syntetiserar splittrade *praxis*. Det är genom förmedling av dessa falska inertiasynteser som socialiteten ursprungligen uppstår¹⁰⁹ ”i människorna genom tingen, som en materiell förbindelse, vilken övergår och förändrar de enkla mänskliga relationerna”. I den knapphetens värld vilken är den enda tänkbara för oss (och vilken Sartre bestämmer som ett universum där ”det inte finns

¹⁰⁶ I denna fråga se *Matérialisme et Révolution* (1946).

¹⁰⁷ *Praxis och processus*. Då det som sker i en grupp kan föras tillbaka på någon av dess medlemmar kallas detta *praxis*. Beteendet kan emellertid bli alltför alienerat för att direkt kunna förstås som en viss individs handlingar. Det kan dock fortfarande förstås om man kan gå tillbaka från ”vad sker” (processus) till ”vem gör vad” (praxis).

¹⁰⁸ *Totalitet och totalisation*. Att handla innebär att förändra ett givet verksamhetsfält så att det struktureras (kvantifieras) för att bilda en meningsfull helhet för den handlande. Denna helhet är nödvändig för varje meningsfull handling. Helheten bryts alltså upp i mindre delar, som var och en blir skådeplats för en speciell typ av handling. Eftersom människan, som aktiv varelse, ständigt håller på att strukturera världen kan denna process aldrig fullbordas. Totaliteten är således aldrig ett fullbordat faktum utan någonting som alltid struktureras. Därför kan termen *totalisation* tillämpas på denna meningsskapande process.

¹⁰⁹ Ursprungligen inte ur historisk synpunkt utan i fråga om dess begriplighet.

tillräckligt för alla”, där livet är osäkert och ”osannolikt”) är det sociala varat med nödvändighet ett annat vara: det uppstår inte ur en grupps *gemensamma initiativ* utan ur en mångfald *spridda* handlingar, ja till och med ur vars och ens aktiva vägran att vara med om de ”gemensamma villkoren”.

Så länge som splittringen består pålägges dessa ”gemensamma villkor” oftast ”var och en” av ”alla”, och ”alla” betyder för var och en föreningen av ”Andra”. Samtidigt är ”var och en” sin egen fiende som ”en Annan” bland ”Andra” (t.ex. i aktiespekulationen, trafikstockningar, hopar av nyfikna, kollektiva flyktmönster o.s.v.). Sartre betecknar som *seriella* de beteenden i vilka ”var och en bestämmer sig själv och bestämmer den Andre i den mån som han är en Annan och den Andre en Annan än han själv”, och som *kollektiv* den yttre enheten i allas aktivitet såsom Andra (t.ex. marknaden, klassen, storfinansen), d.v.s. mångfaldens enhet i *pratico-inertia*, som var och en på en gång framkallar, bevarar och undergår, i vanmakt, som en dom besegrad i materien av seriell *praxis*. ”Grunden för alla omänskliga konstruktioner är mänsklig *praxis*.”

Svagheten i *l'Être et le Néant*, som vi tidigare talat om, har här korrigerats. ”Inautenticitetens” primat förklaras med utgångspunkt från det tillstånd av *inertia* i vilket *praxis* med ens råkar i en värld av ”*pratico-inertia*”; det förklaras genom alienationen såsom nödvändighet.

Endast under klart bestämda historiska omständigheter, i tider av yttersta nöd, framträder *gruppen*, som ett hävdande av att människan är möjlig, som en vägran att godta det som trycker ner henne, som en återerövring av alla, i den mån de är *desamma*, från den seriella alienationen och vanmakten. Dess likvidering genom den fusionerande gruppens gemensamma och suveräna *praxis* framträder som det benådade *ögonblicket* (t.ex. upprorets eller revolutionens), då allas öde och historien verkligen står på spel under broderliga individers frihet och då *möjligheten av ett mänsklighetens välde* (av en aktiv och obegränsad *praxis*) kommer till uttryck som en möjlig mening i historien. ”*Kritiken*” beskriver gruppens förändringar från dess sammansmältning i eden (var och en blir allas väg till alla, och alla en väg för var och en till sig själv), den ”medlade ömsesidigheten”, varvid friheten avspeglar sig i det gemensamma initiativet ända till dess organisering, institutionalisering och återfall i *pratico-inertia*.

Cirkeln har slutits. I ”*Kritiken*” framläggs en ”teori om verksamma helheter” och utarbetas instrumenten och formella riktlinjer för förståelse av den materiella dialektiken. I en andra volym ämnar Sartre med hjälp av detta material söka framställa en teori om den historiska totaliseringen, om Historien. Men på samma sätt som övergången från den existentiella psykoanalysen till ”*Kritiken*” innebar en prövning – i en biografi (*Saint-Genet*) – av de instrument som höll på att skapas, går vägen från första till andra delen av ”*Kritiken*” via ett försök till totaliserande förståelse – det längst drivna som Sartre någonsin företagit – av den dialektik som förenat ett liv och ett verk med en epok: ett monumentalt arbete i vardande om Flaubert.

IX. Sartre och marxismen

Nedanstående text skrevs ursprungligen för *Critica Marxista* (nr 1, 1966), italienska kommunistiska partiets teoretiska tidskrift, med anledning av en debatt om Pietro Chiodis bok *Sartre e il marxismo*.¹¹⁰

De teoretiska, politiska och metodologiska invändningar som Chiodi riktar mot Sartre, liksom de ofta felaktiga tolkningar han ger av Sartres filosofi är tämligen utbredda i Västeuropa och Nordamerika.

¹¹⁰ Feltrinelli, Milano 1965.

Därför har jag ansett det lämpligt att här behålla hänvisningarna till Chiodis arbete, även om den franska (och svenska) publiken knappast känner till det närmare.

En marxist kan studera Sartres filosofiska utveckling på flera sätt:

1. Han skulle kunna skriva en historisk-kritisk essä om de komplexa dialektiska förbindelserna mellan Sartre och den marxistiska rörelsen.
2. Han skulle också kunna skriva en essä om filosofins historia, som ställde in Sartre i samtidens tankevärld och påvisade den inre logik vilken lett en filosof som utgått från Husserls "cogito" förbi detta, fram mot den dialektiska materialismen, samt studera egenarten i denna utveckling och dess förenlighet (eller oförenlighet) med Marx egen metod.¹¹¹
3. Slutligen skulle han kunna göra bådadera på en gång, vilket vore det bästa, och använda den regressiv-progressiva metod som Sartre själv förordar, d.v.s. utgå från en enskild författares originalarbeten för att sätta in dem i deras historiska sammanhang, påvisa hur de tar upp sin tids problem i allmänhet och marxismens i synnerhet samt göra en kritisk rekonstruktion av författarens personliga sätt att övervinna sina problem samtidigt som han övervinns av dem.

Chiodi har inte försökt någonting av detta. Hans helt formella metod bidrar inte på något sätt till att klarlägga de begrepp han använder och innehåller ingen kritik av hans egen metod, filosofi och bedömningsgrunder.

På vilken grund anklagar han exempelvis Sartre för att "sätta subjektiviteten i centrum" och "metafysiskt gynna subjektet på objektets bekostnad", när Sartre uttryckligen avvisar dualismen subjekt-objekt? Var har han funnit att Sartre använder begreppet projekt som "relation mellan subjekt och objekt", då Sartre understryker objektiviteten hos praxis-objekt och beskriver det som en behovsbestämd förändring av ett givet materiellt fält?¹¹² Varifrån har han fått att relationen subjekt-objekt hos Sartre uttrycker ett alienationstillstånd och hur kan han påstå att Sartre likställer förkonstling och alienation, då denne, långt ifrån att göra alienationen till ett centralt begrepp eller ett tillstånd, vars motsats skulle vara desalienationen, påvisar att detta begrepp måste grundas, att det inte är ett tillstånd hos "subjektet" utan hos praxis och uppställer antitesen organisk praxis – pratico-inertia?¹¹³ Hur kan man uppfatta termen interiorisering, använd av Sartre, som "objektets smältning i subjektet", som ett "idealiskt och intimistiskt krav", när "interiorisera" hos Sartre helt enkelt betyder *innesluta inom* ramen för

¹¹¹ Trots sin begränsade målsättning är Nicos Poulantzas artikel *La Critique de la Raison dialectique et le Droit*, (Archives de la Philosophie du Droit, del X, Sirey, Paris 1965), ett intressant försök i denna riktning.

¹¹² "Praxis är nämligen en övergång från objektivt till subjektivt genom interiorisering. Som ett subjektivt övervinande av objektiviteten, utsträckt mellan miljöns objektiva villkor och de objektiva strukturerna i möjligheternas fält, utgör projektet i sig subjektivitetens och objektivitetens rörliga enhet ... Det subjektiva framträder då som ett nödvändigt moment av den objektiva processen." (*Critique de la Raison dialectique*, s. 66.)

¹¹³ "Om historien undgår mig beror det inte på att jag inte skapar historia utan på att också andra skapar den ... Historien, som är ett verk av *alla* människors *samlade* aktivitet, framstår för dem som en främmande kraft just i den utsträckning som de inte inser meningen med sina förehavanden (även om de lyckas lokalt) i det totala och objektiva resultatet ... Sålunda kan alienationen förändra handlingens *resultat*, men inte dess djupaste verklighet. Vi vägrar att förväxla den alienerade människan med ett ting och alienationen med de fysiska lagar som styr de yttre villkoren." (*Critique...*, s. 61-63). Och längre fram: "Varje gång som en människas eller en grupp människors förehavanden blir objekt för andra människor, som för sina syften övervinner det, och för samhället, bevarar dessa förehavanden sin finalitet som sin reella enhet och blir för sina upphovsmän ett yttre objekt, som tenderar att dominera och överleva dem. På så sätt uppstår system, apparater och instrument, som på en gång är verkliga objekt med materiella existensvillkor och *processer* som – i samhället och ofta mot detta – följer målsättningar vilka inte längre är någon persons utan, som alienerande objektivationer av verkliga målsättningar, blir de *kollektiva* objektens objektiva och totaliserande enhet." (*Critique...*, s. 101-102.)

en praktisk totalisation – medan däremot ”exterioritet” betecknar de bestämningar som det praktiska arbetsfältets materialitet (och alltså praxis själv, som objektiverats häri) erhåller antingen från en antipraxis (den oorganiska Naturen) eller från en främmande praxis, som vi står handfallna inför därför att vi t.ex. inte känner till något om dess utveckling?

Hur kan man lägga i Sartres mun att ”objektet är nödvändigt, subjektet frihet”, då Sartre inför erfarenheten av nödvändigheten med orden: ”Individen upptäcker dialektiken som rationell klarhet i den mån som han själv skapar den och som absolut nödvändighet i den mån den undgår honom, d.v.s. helt enkelt då andra skapar den.”¹¹⁴

Eftersom det föreligger en fullständig oförståelse av Sartres målsättning, metod och terminologi är det lämpligt att först precisera målet och metoden, för att sedan fastställa Sartres förhållande till marxismen. Av en sådan undersökning framgår att Sartres idéer faller inom marxismens tankevärld i den utsträckning som de syftar till att lägga en grund för den materialistiska dialektiska metoden och avgränsa den del av varat på vilken metoden kan tillämpas (där ligger meningen med ”kritik”) samt ge den insikt om sig själv och sina möjligheter.

1. Dialektiken och Naturen

Försöket att *lägga en grund* för den materialistiska dialektiken är i flera avseenden otvivelaktigt besläktat med Husserls senare verk. Det som Husserl säger om vetenskapen gäller *a fortiori* för vetenskaperna om människan och för den materialistiska dialektiken: *den har blivit ur stånd att förklara sig själv*. Genom att påstå sig sätta de upplevda erfarenheterna inom parentes och underlåta att ifrågasätta sina egna metoder har vetenskapens praxis dimhöljts för dess egna utövare. Den människa som producerar vetenskap känner inte längre igen sig i den och den ger henne ingen upplysning om henne själv. Vetenskaperna om människan, vilka behandlar henne som ett objekt utan att ta med i räkningen att objektet (även om det är en vetenskapsman) undersöker sig självt, förmenar sig själva möjligheten att någonsin förklara sina egna möjligheter. När allt kommer omkring *blir alltså vetenskapsmannen oförklarlig från människovetenskapernas ståndpunkt, liksom marxismen är ur stånd att förklara marxisterna*. Eftersom det finns marxister innebär detta att de inte kan förklara sig själva.

Man kommer här att tänka på Husserl som i *Die Krisis der europäischen Wissenschaften* (§ 9 h och 9 k) skriver:

”Det saknas alltid ett klart bevis med vars hjälp det kunniga subjektet kan klargöra för sig inte bara vad nytt det gör och hur det verkar, utan även alla implikationer med dunkel och grumlig innebörd, alltså alla konstanta förutsättningar för dess instrument, begrepp, teser och teorier.

Liknar inte vetenskapen och dess metod en tillförlitlig maskin, som uppenbarligen fullgör mycket nyttiga uppgifter och som vem som helst kan lära sig sköta riktigt utan att därför förstå det ringaste av den inre möjligheten och nödvändigheten i detta slag av operationer?

Såsom metoden utbildats, i form av en framskridande lösning av en uppgift, är den således en *τεχνη* (techne) som överföres men inte nödvändigtvis därför överför sin verkliga innebörd. En teoretisk uppgift och ett teoretiskt förverkligande (...) som endast kan behärska sitt tillämpningsområdes oändlighet genom sin methods oändligheter, och dessa oändligheter i sin tur endast med hjälp av ett tekniskt tänkande och handlande utan mening, kan därför ha verklig och ursprunglig mening endast om vetenskapsmannen inom sig själv utvecklat förmågan att gå tillbaka till den *ursprungliga innebörden* av alla sina begrepp och metoder: tillbaka till den *historiskt grundläggande betydelsen* ...”

För att grundlägga möjligheten av sann kunskap sökte Husserl befria vetenskapen från objektivism – och därav följande psykologism, epifenomenism, dogmatism och skepticism –

¹¹⁴ *Critique de la Raison dialectique*, s. 133. Se även s. 282-285.

genom att återställa den ursprungliga erfarenheten av världen sådan den upplevs. Sartres tillvägagångssätt för att lägga en grund för det dialektiska förnuftet är vid första anblicken besläktat med Husserls: dialektiken får ingen fast grund förrän den kan uppleva sig själv ”som en dubbel rörelse i medvetandet och i varat”.¹¹⁵

Så länge som den inte ovedersägligen bekräftats i individernas enhetliga erfarenhet, som ”handlandets logik”, förblir förekomsten av en sektor av dialektisk begriplighet antingen föremål för spekulering (och följaktligen bestridanden) eller dogmatiska påståenden. Nu är det ju så att den dogmatism, som *a priori* uppställer existensen av en Naturens Dialektik och betraktar mänsklighetens historia endast som en speciell del av naturens historia, oundvikligen leder tillbaka till skepticismen. Om nämligen mänsklighetens historia inte är något annat än en sektor av en större totalisation som omsluter den, och om den styres av en antagen finalitet i naturens skeende, har den sin sanning utanför sig själv och sann kunskap är då omöjlig.

Såsom A. Kojève påpekat i sin *Introduction à la lecture de Hegel*:¹¹⁶ ”Om Naturen skapar på samma sätt som människan, är sanning eller vetenskap i egentlig mening inte möjliga förrän vid tidernas ände.” Anhängarna av Naturens Dialektik tror att de kan klara sig ur denna knipa genom att *anta* att människan har den exklusiva förmågan att känna till den fullständiga meningen med naturens skeende samtidigt som hon är immanent i detta. Detta metafysiska postulat – som man återfinner i religioner vilka tilltror människan förmåga att känna Gud och hans avsikter (vid behov betraktade såsom outgrundliga) – gör den sanna kunskapen avhängig av ett *antagande* och av den *tilltro* man sätter till det. Därför kan den transcendentala materialismen inte undgå skepticismen annat än genom en dogmatisk vägran att kritiskt granska sina egna metoder. Då den låter meningen med mänsklighetens historia bero på naturhistoriens upphänges mänsklighetens historia på en dialektik utanför den själv, som Marx synes ha velat förkasta när han skrev (i [Manuskripten](#) från 1844) att ”människan är sitt eget upphov”.¹¹⁷

”Om vi inte vill att dialektiken åter blir en gudomlig lag, en metafysisk fatalitet, måste den komma från *individer* och inte från några överindividuella grupper av vad slag det vara må”,¹¹⁸ skriver Sartre. Det vill säga att dialektiken kan grundas endast om individen – naturligtvis inte uppfattad som en monad utan förstådd i totaliteten av sina bestämningar och relationer, som en totalisation under retotalisering – kan erfara den med utgångspunkt från sig själv och sin praxis.

Varför detta ”privilegium” åt individen (”åt subjektet över objektet”, som Chiodi skulle säga)? Svaret är mycket enkelt och för oss tillbaka till Marx: det finns visshet, mening, förståelse, etc. endast för någon. För att t.ex. fastställa om Historien är dialektiskt begriplig (eller om den helt enkelt kan förstås) finns ingen annan möjlighet än att söka förstå den och eftersom förstå för var och en betyder ”jag förstår” innebär det att man måste undersöka om Historien kan

¹¹⁵ Ibid., s. 10.

¹¹⁶ s. 484.

¹¹⁷ *Critique...*, s. 124-125, 128: ”Denna materialism utifrån påbjuder dialektiken som en exterioritet: människans Natur finns utanför henne i en regel *a priori*, i den utommänskliga Naturen, i en historia som börjar i töcken. För denna dialektik har partiella totalisationer inte ens provisoriskt värde; de existerar inte. Allting kan härledas ur *Naturhistoriens* helhet ... Sålunda betecknas varje reell tanke, sådan den *just då* utformas i Historiens konkreta rörelse, som en deformation av dess objekt ... När allting fullbordas i denna skeptiska objektivism upptäcker vi emellertid plötsligt att den dogmatiskt påtvingas oss, med andra ord att den är Sanningen om Varat sådan den framstår i det universella medvetandet. Anden *ser* dialektiken som världens ordning. Resultatet blir att vi ramlar tillbaka i fullständig dogmatisk idealism (...) Hur man än ser det leder den transcendentala materialismen till det irrationella: *antingen* genom att undertrycka den empiriska människans tankar *eller* genom att skapa ett numen-medvetande som påbjuder sin lag som en nyck *eller* genom att i ”Naturen utan främmande tillägg” återfinna det dialektiska förnuftets lagar såsom företeelser beroende av omständigheterna.”

¹¹⁸ Ibid., s. 131.

rekonstrueras med utgångspunkt från en mångfald individuella praxis, vilka som partiella och medvetna totalisationer helt kan förstå sig själva. Historien kan fattas av det dialektiska medvetandet om den kan ”förstås” som en totalisation av totalisationer. Men kriteriet på begriplighet kan naturligtvis inte vara att Gud, Naturen, min far eller Ledaren påstår sig ha förstått saken; det är att *jag förstår* (och följaktligen att alla kan förstå). Kriteriet på att det är begripligt är att det är uppenbart.

Är detta ett subjektets privilegium? Utan tvivel, eftersom kravet på att förstå, och särskilt kravet på att förstå Historien – vilken ”skapas av individerna då de fullföljer sina egna mål”, gör individerna till vad de är och vänder sig mot dem som nödvändighet då de *andra* skapar den – är ett krav från ”subjektet” och inte från ”objektet”. Om jag på förhand hävdar att det finns en begriplighet eller en dialektik eller en Historia, men att vi inte kan förstå den, står jag i samma förhållande till den som en troende till Gud – jag omfattar en tro. Ännu allvarligare är att jag redan i förväg förnekar kommunismens möjlighet, d.v.s. möjligheten för ”förenade individer” att ”lägga under sitt herravälde” och ”omöjliggöra allt som existerar oberoende av dem” (Marx, [Den tyska ideologin](#)), deras möjlighet att bli ”Historiens subjekt” och känna igen sig i Historien som i resultatet av deras frivilliga och medvetna samarbete.

Vad som är oroande hos Chiodi och som inger misstankar om en mystisk ontologism (av exempelvis heideggersk typ) är att han talar om ett ”metafysiskt privilegium” för subjektet. Faktum är att varje tal om Varat som gör anspråk på att bortse från talaren och gripa Varat utanför beteendet (d.v.s. det praktiska förhållandet) hos den som talar om det är implicit metafysiskt: vederbörande påstår sig kunna uttala sig om vad varat är i människornas frånvaro. Varje visshet, som saknar kriteriet att vara viss för mig (att vara uppenbar) på grundval av en upplevd erfarenhet, är en trosakt som förr eller senare utmynnar i dogmatism. Enda sättet att eliminera metafysiken är omvänt att alltid hänföra ett bejakande eller en undersökning till undersökarens praxis – lokaliserad, historiskt bestämd, orienterad mot bestämda mål och metodologiskt definierad. Varje undersökning eller påstående måste med andra ord ha sin kritiska motsvarighet, d.v.s. att den måste ta ansvar för sig själv som ett företag under utveckling, vilket skapar sina egna målsättningar, sina egna verktyg och principer; i annat fall ger den det omänskliga ett metafysiskt privilegium.

Om dialektiken, för att nu återvända till den, skall framträda med fullständig påtaglighet, om den inte skall vara ett naturens faktum eller en empirisk och obegriplig lag, som lagen om fallande kroppar, om den själv skall vara begriplig, måste den vara ett med den kunskap som den skaffar sig om sig själv. Den totaliserande kunskapen måste med andra ord vara homogen med den totalisation den känner till och den kända totalisationen måste i sin tur innefatta kunskap om sig själv (eller en permanent möjlighet till denna kunskap) som sin egen struktur.¹¹⁹ För den som förstår dialektiken måste denna vara sin egen praxis” levande logik i samma utsträckning som den samtidigt genomför en totalisation av mångfalden och totaliseras av andras praxis. Till dess att motsatsen bevisats gäller dialektiken med klarhet och visshet endast för den del av varat som är en människornas praktiska totalisation av den oorganiska materien och den bearbetade materiens totalisation av praxis, d.v.s. för mänsklighetens historia. Den gäller för denna sektor därest det är möjligt att med utgångspunkt från individuell praxis rekonstruera de kollektiva realiteterna, de ”verksamma helheterna”, i deras fullständiga begriplighet.

2. Den materiella dialektikens begriplighet

Den teoretiska och praktiska betydelsen av detta försök till rekonstruktion är naturligtvis mycket stor för marxisterna. Det är inte, som många av dem tror (även Poulantzas i anförda

¹¹⁹ Ibid., s. 137-139.

arbete), fråga om att utgå från en *ensamstående* individ. I avsnittet ”Kritik av den kritiska erfarenheten” påpekar Sartre tvärtom att ”endast en människa som lever inom en sektor av totalisationen kan fatta de inre band som förenar henne med den totaliserande rörelsen”. ”Den epistemologiska utgångspunkten måste alltid vara *medvetandet* som obestriddig visshet om sig självt och som medvetande *om* det ena eller det andra objektet. Här är det dock inte meningen att utfråga medvetandet om sig självt: det objekt som det måste ställa upp för sig är just *livet*, d.v.s. undersökarens objektiva vara, i de Andras värld, försåvitt denna varelse totaliserar sig själv alltifrån födseln och kommer att totalisera sig själv ända till döden. Därmed försvinner individen ur de historiska kategorierna: alienationen, pratico-inertia, serierna, grupperna, klasserna, Historiens komponenter, arbetet, den individuella och gemensamma praxis – allt detta har han upplevt och upplever han inifrån. Om det dialektiska förnuftets rörelse existerar producerar denna rörelse detta liv, denna tillhörighet till en viss klass, till vissa miljöer, till vissa grupper. Det är själva totalisationen som framkallar människans framgångar och misslyckanden tvärsigenom växlingarna i hennes gemenskap, i hennes särskilda glädjeämnen och olyckor; det är de dialektiska banden som kommer till uttryck tvärsigenom hennes kärleks- och familjeförbindelser, hennes umgängeskrets och de ”produktionsförhållanden” som präglar hennes liv. Från denna utgångspunkt måste *hennes förståelse av sitt eget liv leda ända till förnekande av dess särskilda bestämmelse för att i stället söka dess dialektiska begriplighet i hela det mänskliga äventyret.*”¹²⁰

Strävan att med utgångspunkt från individuell praxis återfinna den dialektiska begripligheten i materiella förmedlingar, genom vilka praxis på olika nivåer förvandlas till en passiv och antidialektisk enhet av materiellt strukturerade ekonomiska och sociala processer med egna funktionslagar, utesluter naturligtvis inte – tvärtom – att dessa processer kan bli föremål för specifikt vetenskapligt studium av analytisk karaktär. Detta kan utföras i fråga om exempelvis penningcirkulationen eller kapitalackumuleringen just i den utsträckning som det handlar om praxis som passiviserats inom inertias exterioritet, som åter vänder sig mot sina agenter och styr dem utifrån, enligt obönhörliga lagar. Likväl är den analytiska metoden till sitt väsen ur stånd att i grunden för dessa processer, betraktade för sig själva, återfinna mångfalden av praxis som uppehåller dem och just gör dessa processer oövervinnerliga för varje agent. Fastän det analytiska förnuftet är legitimt vid en viss nivå av undersökningen är det med andra ord oförmöget att göra de lagar begripliga, som det låter framstå som kvasinaturliga.

Syftet med Sartres insats är alltså endast att fastslå de historiska processernas dialektiska begriplighet (inte att studera själva dessa processer) och att således omvänt grunda den perspektivets ömsesidighet som gör det möjligt att förstå individen med utgångspunkt från historien, som dess alienerade agent. För att ytterligare klargöra betydelsen av denna insats skall några påpekanden göras:

1. Om, som vissa sociologer (både marxister och icke-marxister) hävdar, individen måste förstås utifrån materiellt strukturerade sociala helheter *utan att dessa kan göras begripliga* med utgångspunkt från individerna, då kan samhället endast förstås som ett yttre objekt och från en yttre (odialektisk) synvinkel, liksom individen å sin sida bara kan förstås utifrån som en helt passiv produkt. *Men förstås av vem? Av sociologen? Är då inte denne en individ? Jovisst, men i egenskap av ”vetenskapens” ”neutrala stöd”* påstår han sig ensam besitta den exklusiva förmågan att förklara individerna utifrån, samtidigt som han förnekar att han själv och hans eget beteende kan eller bör förklaras på samma sätt (annars skulle han hamna i skepticism). Subjektiviteten, som skulle elimineras, griper åter tag i sociologen bakifrån då denne dogmatiskt förutsätter att endast han har möjlighet till absolut kunskap – därför att den

¹²⁰ Ibid., s. 142. Kursivering: A. Gorz.

kommer utifrån – om andra;¹²¹ det är han, sociologen, som uppträder som det enda subjektet, som absolut och främmande vittne, i sina anspråk på att äga kunskap om individerna som rena objekt, med utgångspunkt från ett samhälle vilket han ensam fattar som sanningen om dem, men som inte skulle vara sanningen om honom själv (och om hans sociologi). Kort sagt skulle hela världen finnas ”i” samhället och kunna förklaras genom det – utom just sociologen, som förklarar.

2. Om individen kan förstås genom samhället utan att samhället kan förklaras genom individerna – d.v.s. att om de ”krafter” som verkar i historien är ogenomträngliga och helt heterogena i förhållande till organisk praxis – då kan socialismen, i betydelsen av människans socialisering, aldrig sammanfalla med socialismen, betraktad som det socialas humanisering. Den kan då inte komma *från* individerna som deras återtagande, i gemensam praxis, av resultatet av deras individuella praxis, utan endast *till* individerna genom samhällets utveckling enligt dess inre logik. Om alltså den historiska processen i enlighet med den positivistiska hypotesen (eller den transcendentala materialismens hypotes) inte kan förstås dialektiskt, kommer socialismen, frambringad av en logik i exterioritet, också att stå utanför individerna. Den innebär då inte att samhället och Historien böjer sig för individerna, i enlighet med deras egna krav, utan att individerna underkastas samhället, i enlighet med dess krav; socialismen är då inte individernas ”fulla utveckling” utan deras negation; den innebär inte att det sociala blir genomskinligt för individuell praxis utan tvärtom att individen inte kan förstå sig själv, då hans vara och hans sanning står helt utanför honom. Den sociala individen är då inte en varelse som igenkänner sig själv och utvecklar sig i samhället utan en individ som radikalt förnekar sig – i sina behov, intressen och övertygelser – till förmån för ett samhälle som han upplever som något absolut Annat, ända därefter att han förebrår sig för att han uppfattar samhället som något Annat.¹²² Denna uppfattning av socialismen har varit förhärskande under en ganska lång period och djupt påverkat det marxistiska tänkandet – eller snarare den marxistiska ideologin. Den måste alltså likvideras även på det videologiska planet.

Sartre anger klart att detta varit ett av hans syften och att hans arbete, som han anser vara marxistiskt, har den mycket begränsade målsättningen att undersöka möjligheten av en förståelse av dialektiken.

Sartres rekonstruktionsförsök kunde i själva verket inte redan nu gälla Historien själv. Hans syfte var att i förväg grundlägga en dialektisk begriplighet av de elementära och formella *praktiska strukturer* av vilka Historien är ”totalisationen utan totalisator”.¹²³ Det gällde för honom att med hjälp av en regressiv undersökning smida redskapen för en dialektisk begriplighet av Historien, att ”upptäcka de praktiska strukturernas begriplighet och den dialektiska förbindelse som sammanbinder olika former av aktiv mångfald”.¹²⁴

Jag tror att det nu är nödvändigt att med hjälp av några rätt utförliga citat visa hur cirkelgången i vissa av Sartres resonemang blivit föremål för en uttrycklig varning från Sartre själv i ”Kritiken” och att de slutsatser som Chiodi och andra vill dra ur denna cirkelgång beträf-

¹²¹ Denna ståndpunkt har hävdats särskilt tydligt av Alain Touraine i hans *Sociologie de l'Action*, Editions du Seuil, 1965.

¹²² En mycket god beskrivning av denna uppfattning har getts av Kazimierz Brandys i *Granadas försvar*. I den tjeckiska folkhumorn har den fått sin lakoniska sammanfattning i följande anekdot: Direktören för stadsplaneringen anförtroddes en militant arbetare, känd för sin skarpsynthet, att landets ekonomi var i ett bedrägligt tillstånd och bad honom om råd. Arbetaren rekommenderade strikt tillämpning av partilinjen, som han utlade med stor vältalighet. ”Allt det där känner jag till”, sade direktören, ”jag vill höra din egen uppfattning. Har du någon?” – ”Ja”, svarade arbetaren, ”men jag har ju fel, eftersom jag är emot linjen.”

¹²³ *Critique...*, s. 754-755.

¹²⁴ *Ibid.*, s. 754.

fande Sartres historiefilosofi beror på en ofullständig, illvillig eller alltför snabb läsning av hans verk. Sartre drar mycket noga upp gränserna för sitt arbete, bl.a. i följande passus:

”Undersökningen av dialektiken är själv dialektisk, vilket betyder att den pågår och organiseras på alla nivåer. På samma gång är den en undersökning av livet, eftersom att leva är att handla och lida och dialektiken är rationaliteten hos praxis. Undersökningen måste vara regressiv, då den utgår från det upplevda för att så småningom återfinna alla strukturer hos praxis. Det måste emellertid påpekas att det här gjorda försöket, ehuru det i sig självt är historiskt, liksom varje initiativ, inte avser att återfinna Historiens rörelse, arbetets och produktionsförhållandenas utveckling eller klasskonflikterna. Dess syfte är helt enkelt att upptäcka och lägga en grund för dialektikens rationalitet, d.v.s. det invecklade samspelet mellan praxis och totalisation. När vi kommit fram till de mest allmänna villkoren för dessa, d.v.s. materialiteten, är det dags att med utgångspunkt från vår erfarenhet rekonstruera det mönster för begriplighet som är utmärkande för totalisationen (...). Vår uppgift kan alltså *på intet sätt* vara att återinsätta den verkliga Historien i dess utveckling eller att konkret studera de produktionsformer eller grupper som sociologen och etnografen utforskar. Vårt problem är av *kritisk* art och har utan tvivel ställts av Historien själv. Men det gäller just att pröva, kritisera och skapa – *i Historien* och i detta moment av de mänskliga samhällenas utveckling – de tankeinstrument med vilkas hjälp Historien tänkes, samtidigt som de är de praktiska instrument genom vilka den skapas (...). Vårt egentliga syfte är teoretiskt och kan formuleras så här: under vilka förutsättningar är kunskap *om en historia* möjlig? I vilken utsträckning kan de uppdagade förbindelserna vara *nödvändiga*?¹²⁵

Av det faktum att Sartre visar hur gruppen kan uppstå ur serien och serien återuppstå med utgångspunkt från gruppen drar Chiodi slutsatsen att Sartre – medvetet eller ej – *a priori* hävdar desalienationens omöjlighet och i ren desperation söker sin tillflykt i solipsismen. Beträffande cirkelgången i sin framställning skriver Sartre emellertid:

”Det är under inga omständigheter tillräckligt att visa hur individerna alstrar helheter eller att omvänt visa hur individerna skapas av de helheter som de sammansätter. I varje enskilt fall måste man påvisa dessa förvandlingars dialektiska begriplighet. Det är naturligtvis fråga om en *formell* begriplighet. Vi menar därmed att det gäller att förstå förbindelserna mellan en om sig själv medveten praxis och alla de komplexa mångfalder som organiseras av praxis och där denna upphör som praxis för att bli *praxis-processus*. Vi har dock inte alls för avsikt – vilket vi får tillfälle att upprepa ännu tydligare – att bestämma den konkreta historien om dessa förändringar av praxis. Särskilt kommer vi senare att se att den handlande individen inträder i helt skilda helheter, t.ex. i vad jag kallar *serier* och *grupper*. Det ingår inte alls i vår uppgift att avgöra om serierna föregått grupperna eller omvänt, antingen det skett ursprungligen eller vid ett visst tillfälle i Historien. Tvärtom skall vi finna att grupperna uppstår ur serierna och ofta slutar med att i sin tur serialiseras. På oss ankommer det *uteslutande* att påvisa seriernas förvandling till grupper och gruppernas förvandling till serier som konstanta förändringar av vår praktiska mångfald och att pröva den dialektiska begripligheten hos dessa omvändbara processer (...). Fastän varje moment av regressionen synes mer komplicerad och mer allmän än vår egen individuella praxis” isolerade och ytliga moment förblir den ur en annan synpunkt likväl helt abstrakt, d.v.s. att den ännu bara är en *möjlighet*. I själva verket uppnår vi med denna formella procedur en dialektisk *cirkularitet*: antingen vi nu betraktar gruppens och seriens förbindelser i den utsträckning som var och en av dessa helheter kan frambringa den andra eller vi i undersökningen fattar individen som praktisk grund för en helhet och helheten ifråga som skapare av individen i dess verkliga egenskap av historisk agent. Denna cirkularitet existerar och är t.o.m. (både för Engels och för Hegel) ett kännetecken för den dialektiska

¹²⁵ Ibid., s. 134-135.

ordningen och dess begriplighet. Icke desto mindre är det sant att denna cirkulära omvändbarhet står i motsättning till Historiens oomvändbarhet, sådan den framgår för erfarenheten. Om det abstrakt är sant att grupper och serier utan åtskillnad kan frambringa varandra är det också sant att det historiskt är den eller den gruppen som genom sin serialisering alstrat den eller den seriella helheten (eller omvänt) och att om den seriella helheten i sin tur gett upphov till en ny grupp så kan denna, vilken den vara må, inte reduceras till den första.”¹²⁶

3. Alienationen

Innan vi går vidare och ställer frågan om ”Kritikens” eventuella fruktbarhet för den marxistiska forskningen skulle jag vilja göra några reflexioner över förbindelserna mellan detta arbete och *l'Être et le Néant*, över de förändringar som Sartres *cogito* undergått och över frågan om alienationen.

Ett av syftena med *l'Être et le Néant* var att lägga en grund för psykologin och speciellt för psykoanalysen genom att befria denna från mekaniska förklaringar och underställa dess principer en metod som i praktiken ger individen möjlighet att förändra sig själv och göra sig till herre över sitt existentiella val. Sartre börjar med att ur medvetandet driva de objekt som psykologerna förlagt dit i sina försök att ”förklara” det ”psykiska livet”. Han driver ut de bilder, förmimmelser och känslor som psykologerna låter strömma genom medvetandet – uppfattat som en passiv miljö – alla de rörliga motiv, impulser och instinkter som anses styra medvetna beteenden bakifrån och förklara dem utan att själva kunna förklaras. Sartre syftar alltså till att återge medvetandet åt sig självt såsom genomskinlighet, aktivitet alltigenom, fullständig och absolut förståelse av dess beteenden, dess egen grund och frihet. Endast om detta återställande är möjligt har moralen någon mening; om det inte är möjligt, om individen styrs utifrån eller bakifrån av yttre och omedvetna krafter tillhör han inte sig själv och det är då meningslöst att begära att han skall förklara sina handlingar, ta ansvar för världen i den mån som han skapar den och humanisera den.

Den renande eftertanke som *cogito* var i *l'Être et le Néant* förblev likväl helt abstrakt. Genom att åter lägga friheten till grund för alla beteenden – däribland flykten från och tillbaka-visandet av friheten, d.v.s. självbedrägeriet (*mauvaise foi*) – visade Sartre kort sagt den principiella möjligheten av en återerövring från alienationen i dess subjektiva dimension, samtidigt som han grundade alienationens *formella* möjlighet. Han klargjorde däremot inte dess *reella* existens: orsakerna till att självbedrägeriet är mycket mer utbrett än autenticiteten var i *l'Être et le Néant* avhängiga av särskilda omständigheter. Detta arbete angav bara de ontologiska orsakerna till att den mänskliga verkligheten kan – eller drivs att – misstaga sig om sig själv. Uttryckt på annat sätt låter *l'Être et le Néant* förstå hur *det är möjligt* att en varelse som är fri praxis uppfattar sig som en staty, en maskin eller ett ting, hur det är möjligt att han inte kommer fram till ett klart och grundligt medvetande om sitt praxis-vara. I ”Kritiken” strävar Sartre däremot efter att redogöra för alienationens verklighet som nödvändighet (*praktisk* nödvändighet i *denna* världen och inte, som Chiodi vill ha det till, ontologisk nödvändighet)¹²⁷ som inte kan övervinnas genom en enkel subjektiv omvändelse och bara kan göras begriplig om man överskrider ramen för det reflexiva *cogito*, visserligen inte för att överge det för alltid utan för att alltid återvända till det.

I ”Kritiken” gäller *cogito* nämligen inte längre formella (ontologiska) interioritetsstrukturer av förhållandet mellan för-sig och i-sig och Nästan, utan *cogito* överskrider ständigt av försöket att gripa de materiella förmedlingar genom vilka denna relation i dess praktiska, objektiva verklighet avleds, förändras och alieneras i miljön av oorganisk inertia som förseglats – d.v.s.

¹²⁶ Ibid., s. 153, 155.

¹²⁷ Ibid., s. 285-286, not.

gjorts praktiskt taget oövervinnelig – av andra praxis. *Cogito* i ”Kritiken” syftar alltså inte längre på för-sig i dess förhållande till i-sig utan på för-sig i den mån som det – såsom bearbetning av det materiella fältet med syftning på ett mål, d.v.s. som praxis och som arbete – ligger utanför sig självt, materialiteten och tingens värld, där dess totaliserande verksamhet (d.v.s. omorganiserande av det givnas mångfald mot ett mål) *utföres* av kvasitotalisationen i exterioritet, i inertias miljö, av dess praxis som en praxis bland andra vilka utövas på samma gång.

Detta utförda vara, detta praxis' fall ner i inertia, förseglat av materien, som återger mig min handling som en Annans, fjärrstyrd mot andra mål (som inte kan vara någons) och riktande sig mot mina egna avsikter, är en av alienationens former och ger sig omedelbart tillkänna i erfarenheten. Alienationens nödvändighet har emellertid inte längre denna karaktär av omedelbar påtaglighet. Tvärtom vad Chiodi påstår är alienationens nödvändighet för Sartre inte ett och detsamma som objektivationens nödvändighet, utan detsamma som objektivationens nödvändighet *i en värld av knapphet, där socialiteten är seriell och passivt vara*.¹²⁸ Sartre skriver:

”Från det ögonblick då vanmakten förvandlas till känslan av praktisk förmåga och kontrafinaliteten blir en djup känsla av den följda målsättningen, när praxis upptäcker *sin* frihet som ett medel annorstädes utvalt för att förslava den, då upptäcker individen plötsligt att han befinner sig i en värld där den fria handlingen är den grundläggande mystifikationen. Han känner inte längre till friheten (...) annat än som de härskandes propaganda mot de behärskade. Man måste emellertid inse att denna erfarenhet inte längre följer av en handling utan av det materialiserade resultatet; det är inte längre ett positivt moment då man *gör* utan ett negativt moment då man passivt göres genom det som pratico-inertias helhet har gjort med det som man just gjort.”¹²⁹

Nödvändigheten ”är det moment då Tinget, förändrat av andra verkande friheter, *tvärsigenom sina egna karakteristiska drag*, genom samma frihet som framställt det framställer agentens objektivation som en noga förutsägbar och ändå helt oförutsedd förändring av följda målsättningar (...). Nödvändigheten framträder varken i en isolerad organisms handling eller i en kedja av fysisk-kemiska reaktioner; nödvändighetens välde är den domän – Historiens verkliga, men ändå abstrakta domän – där den oorganiska materien sluter sig om den mänskliga mångfalden och förvandlar producenterna till sin produkt. Nödvändigheten, som gräns för friheten (...) är materialitetens vändande helhet, olycklig i den mån som den på en gång bekräftas och undanhålls, för alla och i alla fria handlingar, genom alla fria handlingar såsom Andra, d.v.s. såsom smidande våra egna bojer.”¹³⁰

Medan *l'Être et le Néant* inrymde de formella paren för-sig – i-sig, frihet – tillfällighet, transcendens – förkonstling finner man i ”Kritiken” paren praxis – pratico-inertia, dialektisk – antidialektisk (d.v.s. passiv totalisering av en mångfald praxis genom inertia) och konstituerande dialektik – konstituerad dialektik. Sartre utesluter uttryckligen alienationen som objektivation av en ensam praxis i en passiv materia, som denna praxis framställt eller förvandlat i enlighet med sina ursprungliga mål, och detta även om den misslyckas med att uppnå dem. Han visar tvärtom att ett misslyckande¹³¹ inte på något sätt kan jämföras med en alienation (eller med en upplevelse av nödvändigheten som alienation); en enskild handlings misslyckande på ett område där den ensam är verkande beror på materiens ogenomtränglighet och är oförutsägbar/förutsedd: oförutsägbar därför att materien är outgrundlig och förutsedd därför att dess ogenomskinlighet ger oss visshet om att det oförutsedda kan inträffa. Ni klyver exempelvis ved med en yxa, yxan slinter och träffar er i benet; en olycka av detta slag var förutsedd. Långt ifrån att framstå som en kontrafinalitet eller en nödvändighet synes den er vara en följd av er egen tanklöshet och klumpighet (”det kunde man ju tänka sig, jag har burit

¹²⁸ Ibid., s. 358-377.

¹²⁹ Ibid., s. 373

¹³⁰ Ibid., s. 375-376.

¹³¹ Ibid., s. 282-283, 749-750.

mig åt som en idiot”), kort sagt som er egen handling. Upplevelsen av alienationen är däremot bl.a. en upplevelse av materiens häxeri som vänder mina handlingar (eller deras resultat) mot mig själv, till förmån för någon annans syften, eller som gör det omöjligt för mig att inte fritt uppfatta det färdiggjorda vara som möter mig såsom min egen dom, besegrad i tingen. Tingen behärskar emellertid inte människan och är inte *oöverbinneliga* för henne annat än i den utsträckning som de upptagit andra handlingar från annat håll – i den mån de inte är rent passiva – utan som passiv handling, som materialiserad verksamhet, som *pratico-inertia* uppbäres och beseglas de av andra praxis.

4. Möjligheten att avskaffa alienationen

Genom att samvetsgrant påvisa att alienationen endast kan drabba människorna som praxis och endast kan utgå från andras praxis (”endast friheten kan begränsa friheten”, fastslog författaren redan i *l'Être et le Néant*) avvisar Sartre – tvärtemot vad Chiodi påstår – varje metafysisk eller religiös uppfattning som skulle göra alienationen till ett tillstånd hos subjektet i dess förhållande till Varat eller till Naturen. Alienationen är varken en naturlig fatalitet (fastän det är praktiskt omöjligt att avskaffa den annat än under exceptionella omständigheter) eller ett drag i den mänskliga naturen (i så fall vore begreppet alienation helt meningslöst) utan ett negativt öde som drabbar praxis genom andras praxis, på grundval av bestämda materiella omständigheter och genom den bearbetade materiens förmedling.

Att påvisa detta är att samtidigt klargöra att alienationen som nödvändighet har en *historisk* och inte en ontologisk eller metafysisk karaktär och att den alltså i princip kan avskaffas. Det negativa öde som drabbar människorna genom människor är ett *mänskligt* öde som i princip måste kunna övervinnas av människorna och läggas under deras gemensamma kontroll. Men denna likvidering av det negativa öde som drabbar alla (då de själva är alienerade) kan inte ske när som helst eller under vilka omständigheter som helst. För att den skall bli bestående krävs att även de materiella villkor på vilkas grund allas praxis för envar utgör en fientlig kraft (och vice versa) avskaffas genom allas praktiska förening.

Denna uppgift – som är Historiens djupaste mening – skulle vara helt valfri och kunde förverkligas varaktigt om de materiella omständigheter som utgör grunden för individernas förhållanden till varandra vore skapade av deras egen praxis och inte hade ett *naturligt ursprung*; om, med andra ord, människans negation av människan vore en *obetingad* negation och således i princip möjlig att undvika. Så är emellertid inte fallet. Det finns en faktisk ursprunglig negation av människan som organisk varelse och som praxis. Denna ursprungliga negation, som i sin tur förnekats under hot om dödsstraff, är enligt Sartre *knappheten*. Därmed avser han det faktum att den naturliga miljön är fientlig mot det organiska livet, att ”livet på jorden är osannolikt”, ”att det inte finns tillräckligt för alla”. I denna knapphetens värld är var och en oundvikligen denne Andre vilken utpekar de andra (och utpekas av dem) som potentiellt ”övertalig” och ”antimänniska”.

Knappheten – det faktum att det bara kan finnas tillräckligt för ett visst antal och under förutsättningen att man berövar de övriga det nödvändigaste – är *i sista hand* orsak till konflikter och våld; knappheten, Naturens yttre negation av människan, återkommer oundvikligen (interioriserad) som människans praktiska negation av människan. Men eftersom människan tvingas att praktiskt förneka Naturen, som förnekar henne, kan hon inte slå sig till ro i Naturen och bero av ”naturhistorien”: hon måste förändra den naturliga miljön, bli praxis och ”anti-physis” för att livet skall bli möjligt. Från denna synpunkt är det knappheten som ”grundar Historiens möjlighet” och är dess ”passiva motor”. Historien gör sitt intåg när människans omöjlighet blir en omöjlighet för henne att utstå denna omöjlighet. Man förstår därav att det grundläggande villkoret för en bestående likvidering av alienationen (eller, som Marx fastslog, kommunismens möjlighet) är en likvidering av knappheten.

Att som Chiodi påstå att ”den grund som Sartre ger ekonomin i långt högre grad är tillämplig på socialismens problem i underutvecklade länder än på de industrialiserade länderna” är ganska överraskande för att komma från en marxist. Teorin om utarmningen (den relativa), liksom *dess realitet* i de kapitalistiska samhällena kan bara förstås utifrån knappheten. Jag skulle ha väntat av en marxist att han i stället, med utgångspunkt från analyserna i ”Kritiken”, visade att den industriella utvecklingen reproducerar knappheten på andra nivåer – knapphet på tid, arbetare, råvaror, energi etc. – och att alla nya former av knapphet – inklusive de som framträtt i de socialistiska länderna – just går tillbaka på den grundläggande Knappheten.

Jag hade likaledes väntat av en marxist att han skulle vägra att isolera de industriellt utvecklade länderna från de övriga för att i stället ställa in dem i ett globalt sammanhang, där varje *lokal* och partiell seger över knappheten ändå för med sig *dess förflyttning* till andra områden, vilket gör det möjligt att förstå skärpningen av de imperialistiska konflikterna, slitningarna mellan imperialistiska makter och, sedan en tid tillbaka, sprickorna i det socialistiska lägret. Detta innebär naturligtvis inte att kampen mot knappheten skulle vara utsiktslös, utan betyder bara att i en värld där tre fjärdedelar av mänskligheten är undernärd och två tredjedelar helt enkelt svälter, i en värld där livsmedelsproduktionen ökar mycket långsammare än den förutsägbara befolkningstillväxten (och på sina håll även långsammare än den nuvarande folkökningen), förblir människans existens mycket osäker. De industrialiserade områdena är enklaver i en värld som saknar det minimum som krävs för att överleva. Hungersnöden och kampen mot hungersnöden förblir *sanningen* om detta sekel och troligen också om nästa. En seger över knappheten – överflöd – är ännu otänkbar *för oss*.

Sartre vänder sig alltså mot de marxister – som visserligen blir allt färre – vilka betraktar knappheten som inneboende i – eller rentav skapad av utvecklingens *kapitalistiska* fas. Då dessutom *våldet* för Sartre är den *interioriserade knappheten* – d.v.s. en yttre negation av människan i den mån som den blir en negation av den Andre av varje Annan i knapphetens miljö – inser man att socialismen enligt Sartre ännu inte kan avskaffa våldet i de mänskliga relationerna och inte heller alienationen som negation, besegrad i det oorganiska i mänsklig praxis; socialismen kan ännu inte avskaffa ”nödvändighetens rike”.

Möjligheten att undertrycka nödvändighetens värde påvisas dock tydligt av Sartre när han beskriver övergången från serie till grupp, från nödvändighetens till frihetens rike. Serien, liksom kollektivet och i allmänhet ”pratico-inertias helheter”¹³² – passiva enheter av en mängd splittrade praxis – är former av socialitet som kännetecknas av sin *yttre* sammanhållning: enheten kommer till de molekylära individerna genom materien som enar allas praxis mot var och en (t.ex. trängseln i tunnelbanan, den panikslagna hopens människoskred, ”spekulationen mot francen”) då ”alla” är en enhet av Andra som negation av var och en. Klassen, seriernas seriella enhet, är ett kollektiv bland alla andra; klassvarat är den färdig-gjorda och oövervinneliga framtid som väntar individen vid födelsen och som han inte kan underlåta att realisera, eftersom han – t.ex. som proletär – övervinns av andra för deras syften, på samma sätt som de verktyg vilka han måste använda och med vilka han förverkligar *deras* målsättningar, alltmedan han följer (eller tror sig följa) sina egna.

Grupperna å andra sidan kännetecknas av en gemensam praxis, av en *inre* sammanhållning som grundar sig på medlemmarnas ömsesidiga beroende då de gemensamt försöker förändra den situation som uppstått för dem. Enheten kommer inte till gruppen utifrån, som den oorganiska materiens försegling av en mångfald splittrade praxis, utan den *produceras* som ett nödvändigt villkor för att kunna förverkliga ett gemensamt mål på vilket allas räddning beror (”ur det här klarar vi oss bara om vi alla håller ihop”). Grupperna är dialektiskt konstituerande

¹³² Ibid., s. 165-377.

(ej konstituerade) moment av det sociala. De är specifikt organiserade med sikte på social och historisk verksamhet; de är nödvändighetens återupptagande i frihet. Om man kommer ihåg att nödvändigheten uppenbarar sig för den dialektiska begripligheten som ”en strikt förutsägbar men ändå helt oförutsedd förändring” av envars objektiverade praxis genom praxis, passivt enad i materien, hos alla, i *egenskap av Andra*, kan man förutse att nödvändigheten kan förvandlas till frihet. *Under givna omständigheter* måste det vara möjligt att allas verksamhet inte längre är envars *negativa* öde, att mångfaldens enhet i stället för att vara något yttre som *utstås*, interioriseras och *produceras* hos alla av envar och hos envar av alla genom produktionen av ett gemensamt objekt, genom gemensam handling, kort sagt av nödvändigheten som frihet.

Sartre är mycket noga med att definiera villkoren för uppkomsten av en *fusionerande* grupp. Han betonar särskilt karaktären av vital brådska (dödsfara t.ex.), av samling på en och samma ort, av föregående objektiv förening (t.ex. inför en gemensam fiende) av mångfalden till ett ”kollektiv” som blir ”mallen” för gruppen. När hotet, som var och en utsätts för i egenskap av en Annan bland Andra, endast kan avlägsnas genom allas gemensamma handling *och de fysiska och historiska omständigheterna är gynnsamma* totaliserar var och en alla mot det gemensamma målet *på samma sätt* som han totaliseras av dem med samma målsättning. Antalet interiorisering och det samtidiga förallmänligandet av praxis' objekt är på intet sätt något subjektivistiskt konstgrepp. Det syftar helt enkelt på den mer eller mindre dagliga erfarenheten för ”oss”: att vara 5.000 eller 10.000 man innebär för varje arbetare i det givna företaget vanmakt gentemot företagsledningen då han – genom arbetsgivarens terrorregim avskild från de andra i seriell utspridning – måste fråga sig: ”Vad tjänar det till att jag slåss om ingen annan gör det?”. Det seriella beteendet hos var och en i egenskap av Annan i kollektivets passiva enhet uttryckes t.ex. i orden ”rädde sig den som kan”. Men när under vissa *bestämda omständigheter* det förtryck som riktar sig mot en eller flera Andra uppfattas som ett yttre hot mot *var och en* i hans vitala intressen, upplevs detta att vara fem- eller tiotusen man av var och en som hans *eget* vara, i kravet att varje arbetare överallt ”interioriserar” antalet, d.v.s. uppfattar detta som det gemensamma varats gemensamma styrka i den gemensamma aktionen. Var och en likviderar inom sig själv och runt omkring sig serialiteten som vanmaktens alteritet och uppför sig på det sätt som han vill att alla skall uppföra sig. Var och en blir allas väg till alla och alla envars väg till sig själv. *Frihetens nödvändighet* är då praxis hos den vanlige individen, som avspeglar sig och finner sig själv i en gemensam praxis och ett gemensamt objekt samt utför den pågående totalisationen och samtidigt känner sig *uppfordrad av denna totalisation* som pågår omkring honom. ”Gruppen är både det effektivaste medlet att behärska den omgivande materialiteten inom knapphetens ram och *det absoluta målet*, såsom ren frihet som befriar människan från alteriteten.”¹³³

Det finns åtskilligt att säga om gruppen som *suveränitet* och som den ursprungliga källan till den *juridiska makten*¹³⁴ genom *eden*, som är en bekräftelse av varje vanlig individs makt över alla, då var och en blir garant för gruppens enhet och av alla kräver att de hindrar envar att återfalla i den seriella alteriteten. Denna envars rätt över alla och allas över envar tenderar att ersätta fruktan för fienden eller för den gemensamma faran – då denna för tillfället försvunnit – med fruktan som fri produkt av gruppen själv, med Broderskap-Terror.¹³⁵ Det är ganska förvånande att marxister bestrider att Terrorn, våldet mot den Andre och mot de egna, är strukturer i den revolutionära gruppen och skyller dem på Sartres ”estetiserande romantik”. Romantiken (den borgerliga) finns snarare hos dessa milda drömmare vilka tror att grupperna

¹³³ Ibid., s. 639.

¹³⁴ Se Poulantzas, anförut arbete.

¹³⁵ *Critique...*, s. 428-429.

inte bildas som en revolt mot pratico-inertias nödvändighet, som en våldsamt vägran att tåla våldet, utan genom något samhällsfördrag eller sammanfallande individuella intressen. Anklagelsen för voluntarism kan för övrigt inte gälla Sartre – som understryker att grupperna och den gemensamma aktionen endast kan komma till stånd i stridens hetta, mot det gemensamma hotet och det utståndna våldet – utan dem som drömmer om en icke-våldsamt omvandling av samhället genom dekret, enligt regler som fastställts och godtagits i förväg genom folkets bifall.

Hopp, Frukta, Våld och suverän Frihet är kanske skamliga strukturer hos denna gruppering, med utgångspunkt från deras taktiska lämplighet i en given konjunktur. Men för att övertyga sig om att de verkligen är ”väsentliga strukturer”¹³⁶ hos den fusionerande gruppen och sedan hos den edsvurna (eller stadgebundna) gruppen – d.v.s. för en omedelbart förestående aktion –, behöver man bara ha varit med om en enda strejk, t.o.m. bara en lokal strejk, eller en enda massdemonstration. En strejk förs alltid både mot klassfienden *och* mot frukta, som föder förräderi, hos den serialiserade Andre, frukta för ”gulingen”. Även om våldet mot strejkbrytarna inte tar sig fysiska uttryck är våldet likväl massstrejkens klimat. Det är inte därför att revolutionen som väpnat uppror inte längre motsvarar våra lokala möjligheter som den icke-våldsamma revolutionen (eller bara den icke-våldsamma strejken) är möjlig. Hur övergången till socialismen än sker kommer den – liksom varje massaktion – att vara ett våldsamt förkastande av rådande eller hotande våld från klassfienden samt innebära ett ”heligt förbund” och ”Terror” (i ovan angivna betydelse); denna terror kan för övrigt också utövas inom de revolutionära grupperna mot anhängarna av väpnat våld. Varje militant är medveten om att ”moraliskt” våld mot anhängarna av fysiskt våld är ett slags våld bland andra möjliga former av våld.

5. Gruppens förvandlingar

Två tredjedelar av ”Kritikens” andra band¹³⁷ är ett försök att klarlägga de formella lagar i dialektiken som gör det möjligt att förstå gruppens förvandlingar: den fusionerande gruppens successiva degradering till en stadgebunden grupp och därefter till en institutionaliserad grupp, som i kraft av sitt monopol i grupperingen laborerar från de seriella helheternas yttervärld, för att i sin tur återfalla i serialitet. Vi är då tillbaka vid utgångspunkten, cirkeln är sluten, ”den grundläggande erfarenheten har fullbordats”. Detta innebär absolut inte att Sartre söker påvisa *Historiens cirkularitet* och den ständiga återkomsten av samma strukturer, utan bara att han i deras dialektiska begriplighet återställt ”helheten av ramar, krökningar, strukturer och formella villkor som utgör den *formella miljö* i vilken det historiskt konkreta med nödvändighet framkommer”.¹³⁸ Den dialektiska erfarenheten har med andra ord gjort klart för sig alstringen (med utgångspunkt från de individuella praxis) av alla praktiskt verksamma helheter och av varje helhet med utgångspunkt från andra, utan någon *historisk* prioritet för den ena framför den andra: serie, kollektiv, fusionerande grupp, stadgebunden grupp och institutionaliserad grupp är inte *etapper* i en historisk utveckling utan de existerar samtidigt, kommer i motsatsställning till varandra och sammansätts som de elementära formella strukturer (totaliteter eller partiella totalisationer) vilkas totalisation är Historien.

Beskrivningen av gruppens förvandlingar är icke desto mindre av speciellt intresse, då den schematiserar den moderna historiska erfarenheten av staters och byråkratiers bildande efter revolutionens stormvåg. Sartre syftar antydningssvis (ibland uttryckligen) på de franska, ryska, algeriska och kubanska revolutionerna. Och det står helt klart att ”dialektikens formella lagar” enligt Sartre hittills oundvikligen lett den fusionerande gruppen – en alltigenom aktiv och

¹³⁶ Ibid., s. 381-639.

¹³⁷ Ibid., s. 637.

¹³⁸ Ibid., s. 432.

suverän gemenskap av *likar* – till upplösning, fördunkling och serialisering inför sin alienerade enhet. Det är inte därför att det ännu återstår för den marxistiska rörelsen att likvidera arvet efter stalinismen som man har lov att betrakta denna som en avvikelse vilken inträffat mer eller mindre som en olyckshändelse, och vägra att förklara den process som lett alla revolutioner i det förflutna till mer eller mindre förstelnade byråkratiska sociala former (även om man, som i det jugoslaviska samhället, *söker* bekämpa denna förstelning), eller som man får anklaga dem för stalinism som försöker förstå de dialektiska lagarna för processer av detta slag.

Det är sant att den fusionerande gruppen för Sartre är den seriella alienationens likvidering, men denna likvidering kan inte bli bestående i en värld av knapphet och kamp. Den fusionerande gruppen existerar som ett ögonblick av revolutionär apokalyps, av full frihet; inom den utföres totalisationen av alla och överallt på samma sätt som hos var och en; var och en är *suverän* och där finns varken ledare, hierarkier eller funktioner, eftersom varje initiativ och paroll omedelbart erkänns och återupptages av alla gemensamma individer som gemensamma initiativ och paroller i den gemensamma målsättningens belysning. Den fusionerande gruppen, i vilken alla är bröder, uppstår som en enhet vilken fortlöpande bildas av en mångfald fusionerande individuella synteser, som genom sin strävan mot ett gemensamt mål kräver och upprätthåller denna enhet. ”Gruppens enhet finns inneboende i mångfalden av synteser”, den ”är aldrig enheten hos en färdig totalitet utan enheten hos en pågående totalisering”. ”Möjligheten att förstå gruppen som praxis grundar sig på möjligheten att förstå individens praxis.”¹³⁹

För att kunna uppnå sitt syfte måste emellertid gruppen lägga sig till med inertia. Den måste skydda sig mot upplösning genom eden, d.v.s. genom allas juridiska makt över alla. Den måste *differentiera* sig för att kunna ta itu med en mångfald uppgifter och alltså omorganisera sig själv genom att skapa *funktioner* och *specialiserade undergrupper*, organ med inertia, liksom en disciplin och en hierarki. Från det *konstituerande* förnuftet (eller dialektiken) – den levande, organiska, individuella praxis' förnuft – övergår vi alltså till det *konstituerade* förnuftet (eller dialektiken), till *praxis-processus* hos en organisation: enheten i gruppens praxis säkras inte längre av syntesen hos envar av allas handlingar utan av inertia hos en organisation och dess apparater, d.v.s. av en konstruerad mekanism. ”Gruppen är uppbyggd med den fria individuella handlingen som mall”, ”den utför en organisk aktion utan att själv vara en organism”, ”den är en maskin för att framkalla icke-mekaniska reaktioner” och ”inertia är dess vara och existensberättigande, liksom fallet är med varje mänsklig produkt”.¹⁴⁰ De specialiserade undergrupperna, som är i stånd att lösa uppgifter av växande svårighet och omfattning, löper ständigt risk att komma i otakt med andra undergruppers aktioner, att avskiljas och serialiseras. Därför är det nödvändigt att samordna och integrera deras aktivitet, att förkroppsliga gruppens enhet i en organism med specificerad suveränitet, *suveränen* (t.ex. Staten eller Ledaren) som innehar monopol över gruppen samt tryggar och avspeglar gruppens praktiska enhet, då den håller på att serialiseras och förstelnas. Vi har därmed nått fram till den institutionaliserade gruppen, som uppstår när ”den vanliga individen under trycket av yttre omständigheter vill bli ett ting återhållet gentemot andra ting genom en besegrad enhet; modellen för den institutionella gruppen blir det *smidda redskapet*,¹⁴¹ d.v.s. reifikation av praxis.

¹³⁹ Ibid., s. 544.

¹⁴⁰ Ibid., s. 585.

¹⁴¹ Ibid., s. 581-637.

Det skulle krävas en särskild undersökning för att pröva den eventuella fruktbarheten av denna del av ”*Kritiken*” för en marxistisk rätts- och statsteori.¹⁴² Jag skall här inskränka mig till tre anmärkningar:

1. Sartre förkastar uttryckligen den ”optimistiska och förhastade idén” om proletarietets diktatur, vars ”själva tanke är absurd som en falsk kompromiss mellan den aktiva och suveräna gruppen och den passiva serialiteten”.¹⁴³ Han avvisar som en mystifikation ”tanken på en dunkel folklig makt, som skulle ta gestalt i suveränen”: suveränitet kan endast tillkomma organisk praxis (individens eller gruppens). ”Staten kan under inga omständigheter gälla som produkt av eller uttryck för totaliteten av de sociala individerna eller ens majoriteten av dem.”¹⁴⁴ Den framträder tvärtom som en specifik grupp, som den härskande klassen skapar för att försvara sina allmänna intressen mot särintressenas antagonismer inom den härskande klassen själv och för att göra dessa allmänna intressen godtagbara för de andra klasserna. Staten är med andra ord den suveräna grupp genom vilken den serialiserade härskande klassens enhet garanteras, men med *bevarad seriell splittring*, manipulerad och motarbetad i sina försök till omgruppering.

2. Gruppens oundvikliga degradering, allt eftersom den differentieras; dess serialisering – som i synnerhet beror på varje specialiserad undergrupps okunnighet om de andra undergruppernas aktivitet samt på hotande intressekonflikter – driver fram kravet på en förnyad totalisation av enheten av alla partiella praxis genom en ”suverän”. Med denne suverän faller emellertid gruppen omedelbart tillbaka i radikal exterioritet, dess suveränitet förkroppsligas av en Tredje part (den enda tredjedel som inte kan övervinnas och är ensam om att totalisera gruppen) och dess medlemmar har endast seriella förbindelser sinsemellan: var och en är för de andra en Annan och de är *likar* endast genom förmedling av denna suveräna Tredje part. Denna degradering, som kanske för tanken till stalintidens samhälle – eller till dagens kinesiska samhälle, vars enhet och sanning för envar ligger i Maos politiska tankar, källan till alla rättigheter och förpliktelser – föranleder naturligtvis ett ifrågasättande av följande tes, som vissa marxister försvarar: alienationens upphov skulle vara den *naturliga* arbetsdelningen och kunna övervinnas genom *frivillig* arbetsdelning (eller Kooperation). Problemets kärna är emellertid att veta under vilka omständigheter det verkligen kan bli fråga om ”frivillig Kooperation” och vad som menas med det. I ett stort land kan, under nuvarande materiella villkor, en rationell enhet av social praxis endast skapas genom organiserad frivillig Kooperation, genom bildande av undergrupper, vilkas gemensamma uppgifter är förbundna med andra undergruppers genom organiserande undergrupper, som i sin tur sammanbinds av den centraliserande eller suveräna gruppen. Det är uppenbart att vi här har att göra med ett samhälle vars *praxis-processus* organiserats med sträng rationalitet efter den förstelnade individuella praxis' mönster, utan att kunna totaliseras av någon av de grupperade individerna. ”Frivilligheten” – enligt exempelvis kinesiskt mönster – är en produkt av interioriserat tvång som individerna i suveränens namn ålägger sig själva och påtvingar andra (med all den mildhet i övertalningen som Broderskapet-Terrorn kan anlägga). Tesen om att denna generaliserade rationella organisation – med alla de misstag och misslyckanden som oundvikligen följer med byråkraternas fruktan för den centrala myndigheten och deras misstänksamhet mot sina likar – är kommunism, d.v.s. alienationens upphävande – denna tes var högsta sanning i Kina omkring 1957, under folkkommunernas heroiska epok.

Vid läsningen av *Critique de la Raison dialectique* får man däremot intrycket att den enda modellen för ”frivillig Kooperation” är de fusionerande gruppernas samarbete. Att den

¹⁴² Ibid., s. 630.

¹⁴³ Ibid., s. 609.

¹⁴⁴ Nottexten saknas

fusionerande gruppen inte kan ha någon varaktig grundval har flera orsaker: 1. knappheten och mångfalden av antagonistiska processer i världen; 2. redskapens (eller produktionsmedlens) karaktär, d.v.s. motståndet, inertia och den komplicerade sammansättningen av det praktiska livet sådant det strukturerats genom den tillgängliga tekniken – en inertia och en komplexitet som tvingar gruppen själv till inertia och komplexitet för att kunna fungera effektivt och som inom dess ram bestämmer både produktivkrafternas specialisering och deras knapphet. Man bör minnas att kommunismen enligt Marx mening kännetecknas av knapphetens upphävande, av en mångkunnighet (motsatsen till specialisering) som medger ett oändligt utbyte av uppgifter individerna emellan och avskaffande av arbetet som ”en plikt, som påtvingas människan av nöden och de yttre målsättningarna”. Vi har alltså svårt, kanske svårare i dag än för hundra år sedan, att föreställa oss dessa tre villkor uppfyllda.

3. Marxisterna bör alltså inte bli förvånade om ”Kritiken” hävdar att i knapphetens och klasskampens värld varje grupp som rycker sig loss från alienationen till pratico-inertia slutar med att falla tillbaka i den. Kan man vara marxist och samtidigt ett enda ögonblick inbilla sig att i denna värld, hemsökt av hunger, härjad av imperialistiska krig, antagonismer mellan imperialistiska makter och konflikter mellan de förtryckta folken själva, en revolutionär grupp – även om den skulle omfatta totaliteten av en klass eller ett folk som enats för sin befrielse – skulle lokalt kunna komma tillrätta med alienationen? Att alienationen skulle kunna besegras i Sovjetunionen, på Kuba eller i Italien medan den består i den övriga världen? En sådan tro präglas i själva verket av den optimistiska utopiska anda som man möter i samfund av kväkarnas typ och som Sartre utsätter för en förintande kritik i *le Diable et le Bon Dieu* (Djävulen och den gode Guden).

Den revolutionära marxistiska rörelsen kan och måste utan tvekan arbeta för att begränsa de skador som orsakas av den objektiva tendensen till förstelning och serialisering av samhället och även av partiapparaterna, av tendensen till centralisering och förkalkning av varje apparat. Arbetet med dessa rättelser är nödvändigt just därför att denna objektiva tendens är en ”formell dialektisk lag” och det är möjligt att utföra endast om man först erkänner existensen av denna tendens och omöjligheten att under nuvarande omständigheter undertrycka den en gång för alla.

Filosofens uppgift är att framlägga problem och påvisa deras existens, inte att förmäta göra anspråk på att lösa dem. Att vända de frågor som han ställer mot honom själv och att – under förövändningen att han inte känner till svaren – anklaga honom för nihilism eller desperat solipsism är ett alltför lättvindigt sätt att komma ifrån problemen och innebär samtidigt att bannlysa filosofin.

Det mesta av den kritik som marxisterna hittills riktat mot Sartre utgår från *petitio principii* som den historiska erfarenheten inte verifierat: man förebrår honom för att inte ha bevisat att alienationen, knappheten, våldet, byråkratin, staten, etc. kan avskaffas. Under den marxistiska ”vetenskapens täckmantel” vänder man på så sätt ryggen åt vetenskapen och avstår i första hand från att förstå Historien.

Sartres syfte är däremot att förse sig själv (och oss) med de instrument som behövs för en dialektisk förståelse och för att ställa frågan om möjligheten att undertrycka det omänskliga i mänsklighetens historia. Att föregripa svaret på denna fråga genom att i förväg leverera det under den marxistiska ”vetenskapens” täckmantel, eller att vägra erkänna frågeställningen genom att påstå att den är ett uttryck för idealistisk spekulering, avslöjar en egenartad brist på förtroende för marxismen: fruktan för att de upptäckter man kan göra skulle rubba vår övertygelse och styrkan i vårt engagemang.